KERESZTÉNY MAGVETŐ

KIADJA
AZ
UNITARIUS EGYHAZ

108. ÉVFOLYAM
ALAPÍTÁSI
ÉVE
1861

4
2002

KERESZTÉNY MAGVETŐ

108. évfolyam • 2002 • 4. szám
Kolozsvár

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Czire Szabolcs:
A Jézus-szeminárium: bemutatás és bírálat ... 313
Jób feddhetetlenségének/integritásának kérdése ... 326
B. Gergely Piroska:
Az erdélyi unitáriusok keresztnevei a 18. században ... 343
Protestáns felekezetek keresztnév használata a 17. század első felében ... 354
Kovács Sándor:
Az erdélyi unitáriusok és az Újvilág ... 365
Jakab Elek és Dávid Ferenc ... 374
Rezi Elek:
Egyházunk lélekszámapadásának megoldásra váró feladatai; a családtervezés fontossága egyházunk és népünk életében ... 380

SZÓSZÉK – ÚRASZTALA – SZERTARTÁSOK

Gary E. Smith:
Isten gyermekei mind egy közösség tagjai ... 389
Pálfi Dénes:
A „láthatatlanul hívők" boldogsága ... 391
Halottak napi evangélium ... 393
Üdvözítő élő hit ... 395
Világ világossága vagyunk ... 397
Félelemoszlató nagy öröm ... 400
Karácsony: mindenki „nagy öröme" ... 402
Van-e hely Jézusnak? ... 404
Szilveszteri számadás ... 406
Számadás önmagunkról ... 408
Szén Sándor:
Uram, te voltál ... 410

KÖNYVSZEMLE ... 415
Eszmék–gondolatok ... 425
EGYHÁZI ÉLET – HÍREK ... 427

Alapítási éve: 1861. Kiadja az Unitárius Egyház. Megjelenik negyedévenként.
Szerkeszti: dr. Szabó Árpád. Munkatársak: Kovács István szerkesztő,
Kürti Miklós olvasószerkesztő, Kriza János technikai szerkesztő.
Szerkesztőség címe: 3400 Kolozsvár, December 21 út, 9 sz.Tel: 264-193236, fax: 264-195927;
e-mail: krizajan@unitarian.dntcj.ro. Postacím: 3400 Cluj-Napoca, b-dul 21 Decembrie 1989 nr. 9.
Készült az Unitárius Egyház Nyomdájában. ISSN 1222-8370.

CHRISTIAN SOWER

Journal of the Unitarian Church, Romania
CVIII • Cluj-Napoca • 2002/4

CONTENTS

STUDIES

Szabolcs Czire:
Jesus Seminar: An Introduction and Critics 313
Problem of Job's Integrity 326
Piroska B. Gergely:
The Christian Names of the Transylvanian Unitarians in the 18th Century 343
Usage of the Christian Names within the Protestants Denominations in the first part of the 18th Century 354
Sándor Kovács:
Transylvanian Unitarians and the New World 365
Elek Jakab and Ferenc Dávid 374
Elek Rezi:
The Problem of the Decrease of the Number of Membership in our Church; the Importance of the Planning of Families in the Life of our Church and People 380

SERMONS

Gary E. Smith:
God's Children as Members of the Some Family 389
Dénes Pálfi:
Joy of the those who "believe in unseen" 391
A Gospel for All Souls' Day 393
A Living Faith that save us 395
We are the Light of the World 397
A Joy that relieves us from Fear 400
Christmas: "a Great Joy" for Everybody 402
Is there a place for Jesus? 404
Account at the End of the Year 406
Account of Ourselves 408
Sándor Szén:
Lord, You were 410

BOOK REVIEW 415
Ideas, Thoughts 425
CHURCH LIFE – NEWS 427

The President and Responsible Editor: dr. Árpád Szabó.
Members of the Editorial Board: István Kovács, Miklós Kürti, János Kriza.
Editorial Office: B-dul 21 Decembrie nr. 9, 3400 Cluj-Napoca, Romania.
Tel: 264-193236, fax: 264-195927; e-mail: aszabo@unitarian.dntcj.ro.
Printed in the Unitarian Printing House Kolozsvár. ISSN 1222-8370.

CZIRE SZABOLCS

A JÉZUS-SZEMINÁRIUM: BEMUTATÁS ÉS BÍRÁLAT

A történeti Jézus-kutatás egészen új fejezete nyílott meg azon kutatócsoport közös munkába állásával, amelyet Robert W. Funk 1985-ben *Jézus-Szeminárium* néven kezdeményezett. Jelen írás a Jézus-Szeminárium tevékenységének fontosabb állomásait időrendi sorrendben haladva mutatja be

1. Jézusi mondások

A tömörülés eredeti célkitűzése így hangzott: „a Jézus nevével kapcsolatba hozott minden töredéknek a megvizsgálása, hogy meghatározhassuk, amit Jézus valóban mondott".[1] A jézusi mondások eredetiségének vizsgálata ügyében tett első lépésként a Szeminárium összeállította mindazoknak a Jézusnak tulajdonított mondásoknak a listáját, amelynek keletkezése a Kr. u. 300 előtti időre tehető, tehát a bibliai könyvekben, az apokrif evangéliumokban és egyéb korai keresztény iratokban szereplő mondásokat.[2]

Ezt követően el lehetett kezdeni az egyes mondások hitelességének vizsgálatát. A csoport tagjai folyamatos tudományos levelezést folytattak egymással, amelyben számos álláspontot vetettek fel, majd évente kétszer összegyűlve összegezték a kutatási eredményeket. Miután az egyes álláspontok letisztultak, az egyes mondásokat szavazás alá bocsátották. Annál a felismerésénél fogva, hogy a kutatók nem kedvelik a túlegyszerűsített válaszokat, a szavazásnál nem két kategória, hanem négy kategória állt rendelkezésre, amelyeket a hitelesség szempontjából csökkenő sorrendben a következő színekkel fejeztek ki: piros, rózsaszín, szürke és fekete. Ugyanakkor a titkos szavazáshoz használt négy szín értelmezésére két verzió közül választhattak a kutatók:

Az első lehetőség (mondások és tettek)[3]:

piros: Ezt egyértelműen azon alapadatokhoz sorolnám, amelyek alapján meghatározhatjuk, ki volt Jézus.

rózsaszín: Ezt fenntartással (vagy módosítással) sorolnám az alapadatokhoz.

szürke: Ezt nem sorolnám az alapadatokhoz, de néhány tartalmi elemét esetleg felhasználnám Jézus kilétének meghatározásakor.

fekete: Ezt nem sorolnám az alapadatokhoz.

A második lehetőség (mondások):

piros: Ezt kétségtelenül mondta Jézus, vagy valami nagyon hasonlót.
rózsaszín: Jézus valószínűleg mondott valami ehhez közelállót.
szürke: Jézus ezt nem mondta, de gondolatilag rokonságban áll vele.
fekete: Jézus ezt nem mondta; ez egy későbbi vagy eltérő szemléletmódot vagy tartalmat képvisel.

A tettek megítélése esetében még a további kiegészítéssel éltek:

piros: Ennek az adatnak a történelmi hitelessége elvitathatatlan; nyomós bizonyítékok hitelesítik.
rózsaszín: Ez az adat valószínű; jól illeszkedik az igazolható anyaghoz.
szürke: Ez az adat lehetséges, de nem igazolható; hiányoznak a bizonyítékok.
fekete: Ez az adat valószínűtlen; nem illeszkedik az igazolható anyaghoz, többségében vagy egészében fiktív.

A hivatalos álláspontok mellett egy egyezményes is létrejött:

piros: Ez Jézus!
rózsaszín: Nagyon jézusinak hangzik.
szürke: Hát, esetleg.
fekete: Itt valami hiba van.

A Szeminárium tudományos tevékenységének első hat évét vette fel ez a mondások eredetiségét vizsgáló időszak, amelynek eredményét a *The Five Gospels (Az öt evangélium)* című, négyszínű szedéssel megjelent kötetben rögzítették. A könyv címe már tükrözi azt a konklúziót, hogy a pirossal és rózsaszínnel értékelt mondások mindössze öt evangéliumban találhatóak, a négy újszövetségi kanonikus evangéliumban, és az apokrif Tamás evangéliumában.

Az eredmény számokra lefordítva a következőt mutatja:

Evangélium elnevezése	mondások száma összesen	piros-mondások	rózsaszín-mondások	szürke-mondások	fekete-mondások
Máté	420	11	60	115	234
Márk	177	1	18	66	92
Lukács	392	14	65	128	185
János	140	0	1	5	134
Tamás	201	3	40	67	91

Általánosságban az állapítható meg, hogy azok a mondások nyertek piros vagy rózsaszín besorolást, amelyek hangvétele nem jellegzetesen keresztényi. Ezek között találunk például olyan általános érvényű, aforizmaszerű mondásokat, amelyeket minden sajátos teológiai tanítástól szabad etikai szabályként értelmezhetünk. János evangéliumában az egyetlen rózsaszín-

mondás az, hogy nincs becsülete a prófétának saját hazájában (Jn 4,44), és a Márknál szereplő egyetlen piros-mondás az „Adjátok meg a császárnak, ami a császáré, és az Istennek, ami az Istené." (Mk 12,17)

A másik legpozitívabban értékelt kategóriát a Q-val jelölt beszédforrásból származónak ítélt mondások képezik. Ezek között az öt legtöbb szavazatot nyert mondás a következő:

„aki arcul üt jobb felől, tartsd oda másik arcodat is" – Mt 5,39b.

„Ha valaki pereskedni akar veled, és el akarja venni az alsó ruhádat, engedd át neki a felsőt is." – Mt 5,40.

„Boldogok vagytok, szegények, mert tiétek az Isten országa." – Lk 6,20a.

„Ha pedig valaki egy mérföldnyi útra kényszerít, menj el vele kettőre." – Mt 5,41.

„szeressétek ellenségeiteket" – Lk 6,27b.

A hiteles, Jézusnak tulajdonított mondások számát illetően sorrendben Tamás evangéliuma következik, amely a Q-hoz hasonlóan elbeszélő részek nélküli mondásgyűjtemény. E tekintetben több bíráló is nagyon messzemenő következtetéseket vont le, de látni kell azt, hogy mindössze két olyan mondás kapott piros vagy rózsaszín értékelést Tamás evangéliumában, amelynek nincs párhuzama a kanonikusoknál.[4]

A színekkel való szavazás volt az egyik olyan vonatkozása a Szemináriumnak, amely nagy feltűnést keltett, és amelyre a világi média is hevesen reagált. Jézus „befeketítését" látták, vagy legalábbis azt igyekeztek láttatni. Ugyanakkor összehasonlítások születtek a 20. században divatossá vált piros betűs bibliákkal, amelyekben Jézus szavait piros szedéssel emelték ki. A tömegmédia emberei előszeretettel jósolgatták, hogy ezentúl Jézus szavai négy színben fognak tündökölni a Bibliában aszerint, hogy azokat tényleg mondta-e Jézus, vagy sem.

A média tehát leginkább a Szeminárium negatív megállapításait igyekezett kidomborítani. A legnagyobb figyelmet a következő mondások feketével való jelölése váltotta ki: a föld sójával kapcsolatos mondás (Mt 5,13), a kereszt hordozása (Mk 8,34), és az újjászületés sürgetése (Jn 3,3). A kereszttel kapcsolatos hét mondás mindenike[5], továbbá az önmagára vonatkozó mondások legtöbbje, beleértve, amikor Messiásnak mondja magát (Mk 14,62), vagy „az út, igazság és élet" (Jn 14,6) mondás is a leghevesebb tiltakozás tüzében álltak. Továbbá mindazok a mondások, ahol a világ végéről és az utolsó ítéletről esik szó, valamint az olyan jellegű „monológjai" Jézusnak, amelyeknél nem voltak jelen szemtanúk, akárcsak a halála utáni események előrejelzéséről szóló mondások.

Általában elmondható, hogy a Szeminárium eredményeinek értelmezése körül meglehetősen nagy zűrzavar keletkezett. Ennek legfőbb oka a színek eltérő értelmezésében keresendő. A feltűnést kergető média általában arra a sarkított értelmezésre épít, hogy a piros „határozottan *igen*", a fekete „határozottan *nem*", innen levezetve pedig a rózsaszín „valószínűleg *igen*", a szürke „valószínűleg *nem*". Az olvasók előtt ezt az értelmezést könnyű volt

logikusnak feltüntetni, de benne mégis a Szeminárium által gondosan körülírt értelmezés eltorzítását kell látnunk. Ez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy a Szemináriumon belül is ne lettek volna viták a színek értelmezését illetően. Úgy tűnik, hogy a legnagyobb gondot a szürke jelentette. A *The Five Gospels* „hivatalos" álláspontja szerint a szürke „a feketének egy árnyaltabb formája"[6], míg többen azt az értelmezést javasolták, hogy a szürke inkább „a rózsaszínnek egy árnyaltabb formája". Vagyis a vita tárgyát az képezte, hogy a szürke vajon „valószínűleg nem", vagy inkább „esetleg igen". Ez egyeseknek szőrszálhasogatásnak tűnt, másoknak viszont lényeges kérdést jelentett.[7] *Marcus Borg* szerint a leghelyesebb a szürke jelentését nem a „valószínűleg nem autentikus", hanem „az ítélet bizonytalan" vonalán meghatározni, amely alapvetően sokkal pozitívabb megítélését adja az eredményeknek, mint amit a népszerű média igyekezett bemutatni. A szürkével jelzett mondások tehát azok, amelyek felé a jövő kutatása a legnagyobb figyelemmel kell, hogy forduljon.[8]

Ismerve egyfelől a bibliakutatók általános kétkedő alapállását, különösen olyan tendenciózus irodalom esetében, mint az evangéliumok, másfelől a Jézus-Szeminárium által használt módszer szigorúságát, a kutatás eredményeit nagy pozitívsággal is értelmezhetjük.

Norman Perrin 1967-ben megjelenő könyvében[9] szerkesztéstörténeti megközelítéssel megpróbálta megállapítani az evangéliumok elbeszéléseinek azt a „tovább már nem redukálható minimumát", amelynek történeti autentikussága elvitathatatlan, és amelyet a kutatók munkájuk során biztos közös alapként használhatnak. *Perrin* több olyan kritériumot is megfogalmazott, amely ma is érvényes a történeti hitelesség vizsgálatánál. Ő maga alapelvként a következőt fogalmazta meg: „a szinoptikus hagyomány természete olyan, hogy a bizonyíték terhe az autentikusságot vonja maga után"[10], amely filozófia a következő népszerű mottóként vált ismertté: „Ha kétségeid vannak, hagyd ki." A Jézus-Szeminárium ezt a módszertani szkepticizmust tette munkaelvévé.[11] Ez azt jelenti, hogy inkább a kihagyás irányában hibáztak, mintsem a belefoglalás irányában, így ami bekerül, annak autentikussága szinte elvitathatatlan. Szintén *Borg* állapítja meg, hogy néhányan a résztvevők közül szinte mindig feketével szavaztak, és mindössze néhány fekete szavazat már érezhetően lefele módosította a végeredményt[12]. Mindezt figyelembe véve igazán meglepő a pirossal vagy rózsaszínnel jelölt mondások jelentős száma. *Mark Allan Powell*, aki a kérdést részletekbe menően tanulmányozta, a következő megállapítást teszi: „A történet tehát, amelyről félretájékoztatták a világot, nagy vonalakban így szól: kétszáz történész a szigorú kritikai vizsgálódás módszerét használva kimondja, hogy a Jézusnak tulajdonított mondások mintegy 18 százaléka hiteles azokban a könyvekben, amelyek a Jézus halála utáni nemzedék idején íródtak olyan emberek által, akiknek írói szándéka nem az objektív, elfogulatlan tájékoztatás volt."[13]

Ezzel szemben a szenzációhajhász média, a történet lényegét elhibázva, messzemenő következtetéseket és jóslatokat igyekezett levonni a saját szán-

dékosan eltorzított közléseiből, például affélét, hogy a tudományos kutatás nem tudta igazolni a keresztény vallás alapjait.

2. Jézus életeseményei és tettei

A beszédek vizsgálata után a Szeminárium Jézus életeseményeinek és cselekedeteinek vizsgálatába fogott, amellyel egy következő kötet kiadását készítették elő.[14] A munka során külön szavaztak a történetekre „mint egészre", és külön az esemény tételes megfogalmazására (pl. Jézus Betlehemben született; Jézus meggyógyította Péter anyósát). Ugyanakkor az egyes életesemények kapcsán az írott változat mellett további változatokról is szavaztak, hogy az esemény valószínűségét és kimenetelét alaposan körül tudják járni. Például, amikor azt a kijelentést mérlegelték, hogy „Mária emberi szexuális együttlét nélkül esett teherbe" (fekete), akkor tucatnyi hasonló megfogalmazást is felvetettek, mint például: „Jézus fogantatása Mária és József jegyességének idejére esett" (szürke), vagy „Mária erőszak vagy csábítás útján esett teherbe egy ismeretlen embertől" (szürke). Végül azt a kérdést is feltették, hogy valóban Máriának hívták-e Jézus anyját (piros).

Az esetleges félreértések elkerülése végett a különféle szövegjavaslatokat igen nagy gonddal fogalmazták meg. Ez kiemelten érvényes volt olyan teológiailag nagyon eltérő értelmezéseket lehetővé tevő kérdések esetében, mint például Jézus feltámadása, ahol különbséget tettek a „testi" (fekete), „empirikusan igazolható" (fekete) és hasonló megfogalmazások között.[15]

Ennek a kötetnek a megjelenését – és általában az előkészítő munkát – közel sem kísérte olyan éles figyelemmel a média, mint az előzőt. Pedig a kapott eredmény igen hasonló a korábbihoz: a 176 eltérő eseményből 10 kapott piros és 19 rózsaszín szavazatot, ami a hitelesnek ítélt 18 százaléknyi mondástól csak két százalékkal marad le.

3. Konszenzus-keresés: a közös Jézus-arc

A jézusi mondások, életesemények és tettek hitelességének átfésülése után természetszerűleg jelentkezik a törekvés egy olyan kötet megjelentetésére, amely a Szeminárium tagjainak Jézusát mutatná be. A hitelesnek ítélt mondások és tettek alapján 1999-ben ugyan megjelent egy kötet, amely a Jézus-Szeminárium egyetértésének jegyében született, és amely a „Jézus evangéliuma" címet viseli[16], a közös Jézus-arc megfogalmazását az immár közös evangélium eltérő értelmezése késlelteti. Azt azonban látni kell, hogy sohasem szerepelt a Szeminárium célkitűzései között az, hogy a tagjaiban egy egységes Jézus-képet alakítson ki. Vannak azonban közös pontok, és elsősorban erről az alapról kívánnak elindulni. Ebben a szellemben gyűltek össze 1997 októberében és 1998 márciusában, amikor az egyes kutatók sorra bemutatták a maguk Jézus-képét. Arról azonban még nem született döntés, hogy az anyag egybedolgozva vagy egymás mellé nyomtatva jelenik majd meg. Itt elsősorban három nevet kell kiemelni, mint akik saját Jézusról alkotott portréjukat már több önálló kötetben is megpróbálták megrajzolni, mint

például *Robert Funk, John Dominic Crossan* és *Marcus Borg*[17]. Az utóbbi időben pedig egyre inkább jelentkezik az a törekvés, hogy egyetlen egy köteten belül szólaljanak meg a nagyobb tekintélyű kutatók egy-egy részletkérdés tisztázása érdekében[18], ugyanakkor évente nagyszabású konferenciák anyaga jelenik meg egy-egy kötetben.[19]

Mark Allan Powell[20] a következőkben lát egyöntetű konszenzust a Szeminárium tagjai között:

Keresztelő János tanítványaként indult Jézus, de visszautasította egyfelől vezetőjének aszketikus életét, másfelől üzenetének apokaliptikus jellegét, amely szerint a megtérést egy közelgő végítélet sürgeti. Ezzel szemben Jézus számára Isten országa (Isten királysága) egy már jelenlevő valóság, amelynek ő a minden társadalmi réteg felé megnyitott asztalközösség gyakorlásában adott látható kifejezést. Testvéri közösséget vállalt a társadalom megbélyegzettjeivel, míg kigúnyolta az üres tartalmakra támaszkodó emberi magatartást. Karikatúrájának kedvelt célpontjai a gazdagok, a vallási vezetők, de még saját vérszerinti rokonai is. Jézus számára szükségtelen minden, ami földi kötöttséget jelent, és ide sorolható a templom, papság, vallási előírások, sőt még a család is.

Előszeretettel tanított példázatokban és döntés elé állító – gyakran ellentmondásos – hasonlatokban, amelyek kihívást jelentettek a hétköznapi gondolkodás számára. Ugyanakkor használt közszájon forgó közmondásokat, de valószínűleg nem idézte a szentiratokat. Vándortanítóként ételadományokból élt, miközben faluról falura járva szokatlan (szélsőséges) tanítását hirdette, amelyben nem kapott helyet a bűnbánatra, böjtre vagy a szombat megtartására való felhívás, sem semmiféle teológiai fejtegetés Istenről. Üzenete a társadalmi konvenciók megváltoztatását célozta, de a társadalmi átalakulásra vonatkozóan nem képviselt egy nagy átfogó programot.

Követők csatlakoztak hozzá, akiknek kérdéseire sosem adott direkt válaszokat, vitába nem elegyedett, és önmagáról jóformán nem ejtett szót. Követői azt gondolták róla, hogy démonokat tud kiűzni, és betegségeket gyógyítani, aminek tudatában és személyes hatásának köszönhetően többeket pszichoszomatikus betegségeiktől szabadított meg, amit ő annak demonstrációjaként értékelt, hogy az élet itt és most az lehet, aminek lennie kell.

Útja Jeruzsálem felé tartott, ahol ő valamiféle templomi incidenst provokált, aminek következtében letartóztatták, és tárgyalás nélkül sürgetett módon kivégezték.

4. Bírálat

A Jézus-Szeminárium munkája és főleg annak nyilvánossága a lehető legélesebb bírálatokat vonta maga után más – többnyire valamely keresztény felekezet iránt elkötelezett, esetleg egyházi keretben tevékenykedő – kutatók részéről. A legtöbb energiát a Szeminárium bírálatába *Craig Blomberg* baptista lelkész és a Denveri Teológia újszövetségi tanára[21], *Luke Timothy Johnson*[22] katolikus részről és az ókortörténész *N. T. Wright*[23] anglikán lel-

kész fektettek be. A három kutató saját Jézus-portréja nagyban különbözik egymástól, de egy dologban feltétlenül egyetértenek, mégpedig abban, hogy amit a Szeminárium csinál, az teljesen rossz.

A támadások a Szeminárium minden vonatkozását célba veszik, kezdve onnan, hogy a vezetők motivációit az intézményi egyháztól történt korábbi elszakadásuk által okozott frusztráció feldolgozási törekvésében jelölik meg,[24] vagy akár népszerűség vagy anyagi haszon hajszolását látják benne. Közben szívesen elfeledkeznek az elvitathatatlan tudományos teljesítményről. *Funk* egyébként erről az egyházi eltávolodásról nyíltan beszél,[25] *Crossan* pedig „mindenek ellenére mégis katolikusnak" mondja magát, jóllehet a miséket nem látogatja. Ehhez természetesen szükség van egy, a „hivatalostól" eltérő értelmezésre, amelyet *Crossan* meg is ad: „Megítélésem szerint az teszi az embert kereszténnyé, ha Jézus élete felhatalmazta erre."[26] *Luke Timoty Johnson*, a Szeminárium leghevesebb bírálója is a katolikus klérushoz tartozott, amíg jegygyűrűre nem váltotta a reverendát.

Sok elmarasztalás érte a Szemináriumot a médiában való tudatos jelenlétéért.[27] Ezzel a Szeminárium, egyfelől a médiában, szinte kizárólagossá vált dogmatikus, fundamentalista kereszténység dominanciáját igyekezett valamelyest kiegyensúlyozni, amit a Westar Institute az egyik célkitűzéseként tűzött maga elé, másfelől pedig a bibliai kutatás munkájába betekintést engedni: „Mi kivetnivaló van abban, ha a kutatók tudása nyilvános tudássá válik? Szívsebészek és űrkutatók hozzászoktak ahhoz, hogy munkájukat bemutassák a nyilvánosságnak, vagy hogy tévériporterek előtt nyilatkozzanak. Most elérkezett az idő a filozófusok, teológusok és társadalomtudósok számára is, hogy ugyanezt tegyék" – mondja *Funk*.[28]

A pszichológiai aláásás mellett hasonló támadásokkal próbálkoztak a Szeminárium összetétele felől közelítve. Egyfelől kifogásolták, hogy a fehér férfiak képezik a túlnyomó többséget, továbbá, hogy több nagyhírű teológia tanárai hiányoztak a tagok sorából, és különösen, hogy a Szeminárium ökumenikus jellege vitatható. Az ideológiai hasonlóságon aligha kell meglepődni, ha figyelembe vesszük a Szeminárium eredeti célkitűzését[29], valamint a kutatás objektív törekvéseit. Kétségtelen, hogy a nagyszámú független hangnak az egyesülése volt az, ami a feltűnést keltette.

A legsúlyosabb kritikák azonban a kutatások nyomán előtűnő Jézus-képet érik, az okot pedig leginkább a hibás kutatási metodológia számlájára igyekeznek írni. Itt többen úgy értékelték, hogy a Szeminárium túl nagymértékben épített az *eredetiség kritériumára*[30]. Ennek lényege, hogy „meglehetősen szilárd történeti alapon állunk ott, ahol a Jézus-hagyományt sem a zsidóság, sem pedig a korai kereszténység hagyományaiból nem lehet levezetni"[31], vagyis abból az elvi álláspontból indul ki, hogy az őskereszténység nem hozott volna létre olyan hagyományelemeket, amelyek kényelmetlenek számára, s ha mégis megőrzött ilyeneket, akkor azok igen nagy valószínűséggel Jézusra vezethetőek vissza. Ha a módszer alapján azonban kiiktatunk minden olyan mondást, amelyek jól beleillenek az őskeresztény szemléletbe, akkor ezzel annak is

hangot adunk, hogy Jézus követői képtelenek voltak bármit is megtanulni mesterüktől.

A legélesebb bírálatok azonban a Szeminárium forráshasználatát érték. A Szeminárium első századinak, a szinoptikusokkal egykorúnak vagy korábbinak értékelte a Tamás evangéliumát, aminek keletkezését sok kutató a második századra teszi, és a szinoptikusoktól függőnek minősíti.[32] Ugyanakkor többen úgy találják, hogy a Szeminárium túlértékelte a rekonstruált Q-forrás jelentőségét, és az általuk bemutatott történeti Jézus lényegében a Q-forrás Jézusa. Vagyis általában bírálat alá esik a Szeminárium kánonkritikus alapállása.

Végül sokszor elhangzott az is, hogy a Szeminárium bizonytalan saját eredményeinek értelmezésében, és hogy gyakran összetéveszti a „nem igazolhatót" a „nem hitelessel". Ugyanakkor nagy eltérések mutatkoznak a tagok között is a tekintetben, hogy vajon milyen következtetéseket kell levonni a Szeminárium eredményeiből. Robert Funk például egy második reformáció hajnalát köszönti[33], Marcus Borg a „húsvét előtti Jézus" és a „húsvét utáni Krisztus" közti viszony tisztázását úgy reméli, hogy közben az utóbbira épülő keresztény hit nem gyengül meg[34], míg a Szeminárium útjáról korán levált Burton Back, a híres Q-forrás kutatója a mai kereszténység bírálatában a legradikálisabb és legszkeptikusabb álláspontot szólaltatja meg.

A Szeminárium körül felmerült viták részletes bemutatása egy külön tanulmány tárgya. Összegzésként annyi azonban feltétlenül ide kívánkozik, hogy a Szemináriumban mindenekelőtt azt kell látni, amit valójában képvisel. Negatívan fogalmazva: nem a keresztény hitet aláásni akaró szabadelvű lázadók összeesküvő csoportja, és nem is egy szedett-vetett történészgyülekező, akik a tudományos kutatás eszközeivel, közömbös objektivitással keresgélnek. Pozitívan: egy olyan hasonló gondolkodásúakból álló kutatócsoport, akik a történeti Jézusra vonatkozóan néhány hipotézis életképességét vizsgálják[35]. Az a tény, hogy egy előre felállított hipotézissel végzik munkájukat, attól azt még nem lehet értéktelennek minősíteni, hiszen minden történeti kutatás ezt teszi. A Szemináriumot azonban egyedivé teszi, hogy tagjai közösségbe tömörülve dolgoznak. Gyakran elhangzik, hogy a Szeminárium az újszövetségi kutatóknak csupán egy töredékét képviseli, és ez kétségtelenül így van. De ez önmagában még nem jelent kis számot: a *The Five Gospels* kötetben mindössze hetvennégyen tüntették fel nevüket, de a kötet létrehozásának előmunkálataiban csak az Egyesült Államokból közel tízezer akadémiai illetékességű vett részt.[36] A Jézus-Szeminárium csupán egy (vagy legfeljebb néhány) színt képvisel a mai történeti Jézus-kutatás színes palettáján, de ezt kétségtelenül markánsan képviseli.

A Jézus Szeminárium kiadványai:

Funk, Robert W. and the Jesus Seminar: *The Acts of Jesus: The Search for the Authentic Deeds of Jesus.* San Francisco, HarperCollins, 1998.

Funk, Robert W., Roy Hoover and the Jesus Seminar: *The Five Gospels: The Search for the Authentic Words of Jesus.* New York, Macmillan, 1993

Funk, Robert W. and the Jesus Seminar: *The Gospel According to the Jesus Seminar.* Santa Rosa, Polebridge Press, 1999.

Funk, Robert W. and the Jesus Seminar: *The Gospel of Jesus: According to the Jesus Seminar.* Santa Rosa, Polibridge Press, 1999

Funk, Robert W. and the Jesus Seminar: *The Once and Future Jesus* (Lectures from the 1999 Once & Future Jesus Conference). Santa Rosa, Polibridge Press, 2000; *The Once and Future Faith* (Lectures from the 2001 Once & Future Faith Conference). Santa Rosa, Polibridge Press, 2001

Funk, Robert W. with Mahlon H. Smith: *The Gospel of Mark: Red Letter Edition.* Sonoma: Polebridge Press, 1991.

Funk, Robert W., Bernard Brandon Scott & James R. Butts: *The Parables of Jesus: A Report of the Jesus Seminar.* Sonoma, Polebridge Press, 1988.

Hock, Ronald F.: *The Infancy Gospels of James and Thomas.* (*Scholars Bible*). Santa Rosa, Polebridge Press, 1996.

Miller, Robert J. (szerk.): *The Complete Gospels: Annotated Scholars Version.* San Francisco, Harper Collins, 1994.

Schmidt, Daryl D.: *The Gospel of Mark.* (*Scholars Bible* I. kötet). Sonoma, Polebridge Press, 1990.

Tatum, W. Barnes: *John the Baptist and Jesus: A Report of the Jesus Seminar.* Sonoma, Polebridge Press, 1994.

A Jézus-Szeminárium tagjainak jelentősebb könyvei:

Borg, Marcus J.: *Conflict, Holiness and Politics in the Teachings of Jesus.* Studies in the Bible and Early Christianity 5. New York and Toronto, Edwin Mellen Press, 1984.

_____: *The God We Never Knew: Beyond Dogmatic Religion to a More Authentic Contemporary Faith.* San Francisco, Harper San Francisco, 1997.

_____: *Jesus, A New Vision: Spirit, Culture and the Life of Discipleship.* San Francisco, Harper & Row, 1987.

_____: *Jesus in Contemporary Scholarship.* Trinity Press International, 1994.

_____: Mark Powellson & Ray Riegert (szerk.): *The Lost Gospel Q: The Original Sayings of Jesus.* Soho Press, 1996.

_____ : & N. T. Wright. *The Meaning of Jesus: Two Visions.* San Francisco, Harper Collins, 1999.

_____: *Meeting Jesus Again for the First Time: The Historical Jesus and the Heart of Contemporary Faith.* San Francisco, Harper Collins, 1994.

Cain, Marvin F.: *Jesus the Man: An Introduction for People at Home in the Modern World.* Santa Rosa, Polebridge Press, 1999.

Cameron, Ronald D.: *The Other Gospels: Non-Canonical Gospel Texts.* Philadelphia, Westminster Press, 1982.

_____: *Sayings Traditions in the Apocryphon of James.* Harvard Theological Studies 34. Philadelphia, Fortress Press, 1984.

Chilton, Bruce: *A Galilean Rabbi and His Bible. Jesus' Use of the Interpreted Scripture of His Time.* Wilmington DE, Glazier, 1984.

_____: *God in Strength: Jesus' Announcement of the Kingdom.* Studien zum Neuen Testament und seiner Umwelt 1. Freistadt, Plohl, 1979

_____: *Jesus' Prayer and Jesus' Eucharist: His Personal Practice of Spirituality.* Harrisburg, Trinity Press International, 1997.

_____: *Profiles of a Rabbi. Synoptic Opportunities in Reading about Jesus.* Brown Judaic Studies 177.Atlanta, Scholars Press, 1989.

_____: *Pure Kingdom: Jesus' Vision of God.* W.B. Eerdmans, 1996.

_____: *Targumic Approaches to the Gospels. Essays in the Mutual Definition of Judaism and Christianity.* Studies in Judaism. Lanham MD, University Press of America, 1986.

_____: *The Temple of Jesus: His Sacrificial Program within a Culture of Sacrifice.* University Park PA, Pennsylvania State University Press, 1992.

Crossan, J. Dominic.*The Birth of Christianity : Discovering What Happened in the Years Immediately After the Execution of Jesus.* San Francisco, Harper Collins, 1998.

_____*: The Cross that Spoke: The Origins of the Passion Narrative.* San Francisco, Harper Collins, 1988.

_____: *The Dark Interval: Towards a Theology of Story.* Sonoma, Polebridge Press, 1988.

_____: *The Essential Jesus: What Jesus Really Taught.* San Francisco, Harper Collins, 1995.

_____: *Four Other Gospels: Shadows on the Contours of Canon.* Sonoma, Polebridge Press, 1992.

_____: *The Historical Jesus: The Life of a Mediterranean Jewish Peasant.* San Francisco, Harper Collins, 1992.

_____: *In Fragments: The Aphorisms of Jesus.* San Francisco, Harper & Row, 1983.

_____: *In Parables: The Challenge of the Historical Jesus.* Sonoma, Polebridge Press, 1992.

_____: *Jesus. A Revolutionary Biography.* San Francisco, Harper Collins, 1994.

_____: *Who Killed Jesus? Exposing the Roots of Anti-Semitism in the Gospel Story of the Death of Jesus.* San Francisco, Harper Collins, 1995.

Fortna, Robert T.: *The Fourth Gospel and Its Predecessor. From Narrative Source to Present Gospel.* Philadelphia, Fortress Press, 1988.

Funk, Robert W. *Honest to Jesus. Jesus for a New Millennium.* San Francisco, Harper Collins, 1996.

_____*: Jesus as Precursor.* Sonoma, Polebridge Press, 1994.

_____: *New Gospel Parallels* Vol 1,2. *Mark.* Sonoma, Polebridge Press, 1990.

_____: *Parables and Presence.* Philadelphia, Fortress Press, 1982.

_____: *The Poetics of Biblical Narrative.* Sonoma, Polebridge Press, 1988.

Geering, Lloyd: *Faith's New Age: A Perspective on Contemporary Religious Change*, 1980.

_____: *God in the New World*, 1968.

_____: *In the World Today*, 1988.

_____: *Resurrection - A Symbol of Hope*, 1971.

_____: *Tomorrow's God: How We Create Our Worlds*, 1994.

_____*: The World to Come: From Christian Past to Global Future.* Santa Rosa, Polebridge Press, 1999.

Harris, Stephen L.: *The New Testament: A Student's Introduction.* Mountain View CA, Mayfield, 1998.

_____: *Understanding the Bible.* Mountain View CA, Mayfield, 1999[5].

Hedrick, Charles W. *When History & Faith Collide: Studying Jesus.* Peabody MA, Hendrickson, 1999.

_____ & Paul Mirecki: The Gospel of the Savior: a New Ancient Gospel. Santa Rosa, Polebridge Press, 1998.

_____(szerk): *Nag Hammadi Codices XI, XII, XIII.* (*Nag Hammadi Studies* 28). Leiden, Brill, 1988.

_____: *Parables as Poetic Fictions. The Creative Voice of Jesus.* Peabody MA, Hendrickson, 1994.

_____: *The Apocalypse of Adam. A Literary and Source Analysis*, 1980.

Hills, Julian Victor: *Tradition and Composition in the 'Epistula Apostolorum.* Harvard Dissertations in Religion 24. Minneapolis, Fortress Press, 1990.

Jacobsen, Arland D.: *The First Gospel: An Introduction to Q.* Sonoma, Polebridge Press, 1991.

King, Karen L. (szerk.): *Images of the Feminine in Gnosticism*, 1988.

_____: *Revelation of the Unknowable God: Allogenes (Nag Hammadi Codex XI,3).* Santa Rosa, Polebridge Press, 1996.

_____(szerk.) *Women and Goddess Traditions in Antiquity and Today.* Harrisburg, Trinity Press International, 1997.

Kloppenborg, John S. (szerk): *Conflict and Invention : Literary, Rhetorical, and Social Studies on the Sayings Gospel Q.* Trinity Press International, 1995.

_____: *Excavating Q: The History & Setting of the Sayings Gospel.* Augsburg Fortress, 2000.

_____: *The Formation of Q: Trajectories in Ancient Wisdom Collections.* Studies in Antiquity and Christianity. Philadelphia, Fortress Press, 1987.

_____: *Q Parallels: Synopsis, Critical Notes & Concordance.* Sonoma, Polebridge Press, 1988.

_____: Marvin W. Meyer, Stephen J. Patterson, Michael G. Steinhauser. *Q -Thomas Reader: The Gospels before the Gospels.* Sonoma, Polebridge Press, 1990.

_____(szerk.) *The Shape of Q. Signal Essays on the Sayings Gospel.* Minneapolis, Fortress Press, 1994.

_____: *Voluntary Associations in the Graeco-Roman World.* Routledge, 1996.

Lüdemann, Gerd: *The Great Deception: What Jesus Really Said and Did,* Amherst, Prometheus, 1999.

_____: *Heretics: The Other Side of Early Christianity.* Louisville, Westminster John Knox Press, 1996.

_____: *The Resurrection of Jesus. History, Experience, Theology.* Minneapolis, Fortress Press, 1994.

_____ & Martina Janssen: *Suppressed Prayers: Gnostic Spirituality in Early Christianity.* Harrisburg, Trinity Press International, 1998.

_____: *The Unholy in Holy Scripture: The Dark Side of the Bible.* Louisville, Westminster John Knox Press, 1997.

_____: *Virgin Birth? The Real History of Mary and Her Son Jesus.* Harrisburg, Trinity Press International, 1998.

_____ & Alf Ozen: *What Really Happened to Jesus: A Historical Approach to the Resurrection.* Louisville, Westminster John Knox Press, 1995.

Mack, Burton L.: *The Lost Gospel: the Book of Q & Christian Origins.* San Francisco, Harper SF, 1994.

_____: *A Myth of Innocence: Mark & Christian Origins.* Philadelphia, Fortress Press, 1991.

_____ & Vernon K. Robbins: *Patterns of Persuasion in the Gospels.* Sonoma, Polebridge Press, 1989.

Meyer, Marvin W. & Harold Bloom: *The Gospel of Thomas : The Hidden Sayings of Jesus.* San Francisco, Harper Collins, 1992.

Miller, Robert J.: *The Jesus Seminar and its Critics.* Santa Rosa, Polebridge Press, 1999.

Patterson, Stephen J. *The Fifth Gospel: the Gospel of Thomas Comes of Age.* Trinity Press International, 1998.

_____: *The God of Jesus: The Historical Jesus and the Search for Meaning.* Trinity Press International, 1998.

_____: *The Gospel of Thomas and Jesus.* Sonoma, Polebridge Press, 1993.

Robbins, Vernon K. (szerk.): *Ancient Quotes & Anecdotes: From Crib to Crypt.* Sonoma, Polebridge Press, 1989.

_____: *Exploring the Texture of Texts : A Guide to Socio-Rhetorical Interpretation.* Harrisburg, Trinity Press International, 1996.

_____: *The Tapestry of Early Christian Discourse: Rhetoric, Society and Ideology.* London, Routledge, 1996.

Rousseau, John J. & Rami Arav: *Jesus and His World: An Archaeological and Cultural Dictionary.* Minneapolis, Fortress Press, 1995.

Scott, Bernard Brandon: *Hear then the Parable: A Commentary on the Parables of Jesus.* Fortress Press, 1991.

_____: *Hollywood Dreams and Biblical Stories.* Augsburg Fortress Press, 1994.

_____ és mások: *Reading New Testament Greek: Complete Word Lists & Reader's Guide.* Peabody MA, Hendrickson, 1993.

Spong, John Shelby: *Born of a Woman: A Bishop Rethinks the Birth of Jesus.* San Francisco, Harper SF, 1992.

_____: *Here I Stand: My Struggle for a Christianity of Integrity, Love, and Equality.* San Francisco, Harper SF, 2000.

_____: *Liberating the Gospels: Reading the Bible with Jewish Eyes.* San Francisco, Harper SF, 1996.

_____: *Living in Sin? A Bishop Rethinks Human Sexuality.* San Francisco, Harper SF, 1988.

_____: *Rescuing the Bible from Fundamentalism: A Bishop Rethinks the Meaning of Scripture.* San Francisco, Harper SF, 1991.

_____: *Resurrection: Myth or Reality? A Bishop's Search of the Origins of Christianity.* San Francisco, Harper SF, 1994.

_____: *Why Christianity Must Change or Die: A Bishop Speaks to Believers in Exile.* San Francisco, Harper SF, 1998.

Tatum, W. Barnes: *In Quest of Jesus: Revised & Enlarged Edition.* Nashville, Abingdon Press, 1999.

_____: *Jesus at the Movies: a Guide to the First Hundred Years.* Santa Rosa, Polebridge Press, 1998.

Jegyzetek:

[1] *Funk, Robert W.: „The Issue of Jesus" Foundations and Facets Forum* 1/1 (1985). 7.

[2] Figyelemre méltó, hogy néhány zsidó és római írás tesz említést Jézusról, azonban jézusi mondás a korabeli nem-keresztény irodalomban nem fordul elő.

[3] The Five Gospels alapján, 36-37

[4] Tamás 97,1-4: „Az (Atya) királysága hasonló egy asszonyhoz, aki liszttel teli korsóval hosszú útra megy. A korsó füle letörik, a liszt mögötte az úton elszóródik. Nem vette észre, semmit sem tudott a bajról. Amikor hazaért, letette a korsót, és üresen találta."

Tamás: 98,1-3: „Az (Atya) királysága hasonló egy férfihez, aki erős embert akart megölni. Otthon kardot ránt és beledöfi a falba, hogy lássa, elég erős-e; ezután öli meg az erőset." (Vanyó László fordítása, *Az őskeresztény egyház irodalma,* Budapest, 1997)

[5] Mk 15,34; Lk 23,34.43.46; Jn 19,26-29

[6] Funk, Robert W., Roy W. Hoover, and the Jesus Seminar: *The Five Gospels: The Search for the Authentic Words of Jesus.* New York, Machmillan, 1993, 36.

[7] Marcus Borg, a Szeminárium egyik oszlopos tagja szerint a gyakorlatban „a szürke gyakran a 'nem vagyok biztos' álláspontként működött". Ugyanakkor a szürke pozitívabb értelmezése mellett szól az, hogy ellentmondásos szavazatok esetén néhány fekete szavazat gyakran szürkévé változtatta a többség által egyébként piros vagy rózsaszín szavazatot. Például a Mt 21,28-31-ben található két fiú példázata szürkeként jelenik meg, holott a szavazatoknak mindössze 11 százaléka volt szürke (32 százalékos fekete és 58 százalékos rózsaszín vagy piros mellett).

[8] Borg, Marcus J.: *Jesus in Contemporary Scholarship.* Valley Forge, Trinity Press International, 1994, 163.

[9] Perrin, Norman: *Rediscovering the Teaching of Jesus.* New York, Harper and Row, 1967, majd egy évtized múlva: *Jesus and the Language of the Kingdom: Symbol and Metaphor in New Testament Interpretation.* Philadelphia, Fortress Press, 1976.

[10] Perrin: *Rediscovering the Teaching of Jesus.* 39.

[11] Funk: *The Five Gospels.* 37.

[12] Borg: *Jesus in Contemporary Scholarship.* 163.

[13] Powell: *Jesus as a Figure in History.* 70.

[14] Funk, Robert W., and the Jesus Seminar: *The Acts of Jesus: The Search for the Authentic Deeds of Jesus, Harper San Francisco, 1998.*

[15] A kérdés részletes bemutatását lásd a Jézus-Szeminárium háttérintézménye, a Westar Institute által megjelenő *The Fourth R* folyóirat 7. és 8. (1994) számaiban.

[16] Funk, Robert W. and the Jesus Seminar: *The Gospel of Jesus: According to the Jesus Seminar.* Santa Rosa, Polibridge Press, 1999

[17] Lásd a könyvészetben.

[18] Például Jézusnak az eszkatológiához való viszonyát kívánja ily módon tisztázni: Allison, Dale C., Borg, Marcus J., Crossan, John Dominic, Miller, Robert J., Petterson, Stephen J.: *The Apocalyptic Jesus. A Debate.* Polibridge Press, 2001.

[19] Funk, Robert W. and the Jesus Seminar: *The Once and Future Jesus* (Lectures from the 1999 Once & Future Jesus Conference). Santa Rosa, Polibridge Press, 2000; *The Once and Future Faith* (Lectures from the 2001 Once & Future Faith Conference). Santa Rosa, Polibridge Press, 2001

[20] Powell: *Jesus as a Figure in History.* 72.

[21] Blomberg, Craig: *Where Do We Start Studying Jesus? a Jesus under Fire: Modern Scholarship Reinvents the Historical Jesus* kötetben (Szerk: Michael J. Wilkins és P. Moreland, Grand Rapids, 1995, 17-51), amelyben több konzervatív álláspontot képviselő szerző foglal állást a Jézus-Szemináriumot és más mai történeti Jézus-kutatással foglalkozót cáfolandó a verbális inspiráció tana mellett.

[22] Johnson, Luke Timothy: *The Real Jesus: The Misguided Quest for the Historical Jesus and the Truth of the Traditional Gospels.* Harper San Francisco, 1996. Éles, gyakran a személyeskedő hangnemet sem nélkülöző bírálata után arra a végkövetkeztetésre jut, hogy ha a hívek hitük valódiságáról akarnak meggyőződni, akkor jobb, ha egészen mellőzik a történeti Jézus kérdését, és inkább a bizonyságtevők életét tartják szem előtt.

[23] Wright véleménye szerint a Szeminárium olyan éles karikatúrát állított a fundamentalizmus elé, hogy ez a törekvés már a Szemináriumot magát is fundamentalistává tette. *„Five Gospels but No Gospel: Jeus and the Seminar". Crisis in Christology: Essays in Quest of Resolution.* Szerk: Farmer, William R. Dove Booksellers,1995,115-158.

[24] Wright mondja, hogy „a múlttól való szabadulás vágya még nem megfelelő alap ahhoz, hogy valaki másét átformáljuk" - *„Five Gospels but No Gospel: Jeus and the Seminar". 121.*

[25] Funk: *Honest to Jesus.* 4.

[26] Powell idézi: *Jesus as a Figure in History.* 76[53]

[27] Luke T. Johnson például arról beszél, hogy őt a média nyilvánosságának felhasználása késztette támadásra. Egyetért azzal, hogy gyakran egészen merész kérdéseket vitassanak meg a kutatók tudományos környezetben, de amikor az esti híradó szenzációkeltő felirata azt harsogja, hogy bibliai tudósok szerint Jézus nem ígérte visszatérését, akkor ezt már nem lehet szó nélkül hagyni - *The Real Jesus.* 14.

[28] A média kérdésével kapcsolatos nyilatkozatokat Niebuhr Gustav közli: *„The Jesus Seminar Courts Notoriety". Christrian Century.* November 23, 1998, 1061-62.

[29] Lásd a 3. jegyzet

[30] Itt a *criterion of dissimilarity*-ról van szó, amelynek bevezetése Kässemann nevéhez fűződik.

[31] Vladár Gábor: *Az Újabb Jézus-irodalom mérlege.* Mérleg, 2000/4 (36. évf.), 457.

[32] Miller, Robert J. (szerk.): *The Complete Gospels: Annotated Scholars Version.* Harper San Francisco, 1994[2], 302.

[33] Czire Szabolcs: *Ha egy kutató őszinte Jézushoz. Robert Funk és a második reformáció.* Keresztény Magvető, 2001/1-2. szám, 37-54

[34] Borg: *Jesus in Contemporary Scholarship.* 143-200.

[35] Powell: *Jesus as a Figure in History.* 81.

[36] Uo. 81.

CZIRE SZABOLCS

JÓB FEDDHETETLENSÉGÉNEK/ INTEGRITÁSÁNAK KÉRDÉSE

„Csak hírből hallottam rólad, de most saját szememmel láttalak." (Jób 42,5)

1. Szakirodalmi háttér

Jób könyve olyannyira szokatlan és „pszichologizáló" a maga fizikai, mentális, közösségi, kulturális és intellektuális szenvedés-ábrázolásával, hogy nehéz megsejteni, vajon milyen következtetéseket is kívánt a szerző mindebből levonni, állapítja meg összefoglalásként Norman Gottwald. (Gottwald, 1985: 578)

Az értelmezők és kutatók legtöbbje abban egyetért, hogy a könyv értelmezésében középponti jelentősége van Isten beszédének és Jób két válaszának (Perlude és Gilpin, 15; Rad 2000: I. 329 stb.), de azok értelmezési miként je már megosztja a véleményeket. Ennek okát Habel elsősorban abban látja, hogy Isten szavai látszólag semmiféle kapcsolatot nem mutatnak a Jób és barátai közti párbeszédekkel.

Számos kérdést vet fel Jób könyve, amelyekre az olvasó választ várna Isten záró beszédében. Mégis alig bukkan fel ilyen, ha egyáltalán igen. Jób ügyének jellegzetes sajátosságai gondosan el vannak kerülve itt. Jób azon kérése, hogy Isten nevesítse ellene szóló vádjait, itt mintha meghaladott lenne. (Habel, 1992: 21)

Várható módon itt az értelmezések két ellentétes táborba sorakoznak. Egyesek szerint Isten válasza olyannyira védekező és Jób szenvedésétől mint központi témától annyira távol eső, hogy azt e vonatkozásban aligha lehet komolyan venni.[1] „Isten kizárólag Istenről beszél, figyelmen kívül hagyva Jób szenvedését", vélekedik (Habel, 1992, 37)

A másik tábor szerint (pl. Tsevat, 1966: 73-106; Nicholson, 1995: 79, részben Rad, 2000: 329) Isten igenis megoldja Jób problémáját, de úgy, hogy „feloldja" azt.

Ezekben a beszédekben a megfizetés gondolata – amelyet mind Jób, mind barátai osztanak, mely szerint a világ az igazságosság elvén épül fel, jutalmon és büntetésen – esik támadás alá azáltal, hogy kifejezésre jut: ez a világ valójában 'amorális', amelyben abszurdum az egyén tetteire morálisan válaszoló sorsra várakozni. (Nicholson, 1995: 79)

Hasonló megoldást javasol Rad is: *az olvasó számára meglepően hat, hogy Isten válasza Jób kérésének tárgyától egészen eltérő dolgokról szól. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy burkoltan ne adna egyértelmű választ Jóbnak. ... A beszéd tehát elsősorban arra az emberi naivitásra felel, mely*

szerint minden egyes emberi probléma mögött közvetlenül ott áll a kész isteni válasz. (Rad, 2000: 329)

Vajon Isten szavai mindössze saját fenségének és félelmetes voltának ecsetelésére születtek a nélkül, hogy Jób kérdésére választ adnának? Vajon Isten a teremtett világ lenyűgöző tökéletességét úgy mutatja be, hogy abban egyúttal nem jelöli meg Jób helyét is?

Számolván azzal, hogy a mai kutatás álláspontja szerint a könyv szerves egész volta – a részek hosszú idejű formálódását követően - igazoltnak látszik (Schmatovich, 2001: 464), és nem lehet a szöveg nyelvi zavarosságáról sem beszélni (Soggin, 1999 410), Jób válaszának fényében a fenti kérdésekre nemmel kell válaszolnunk:

Tudom, hogy mindent megtehetsz, és nincs olyan szándékod, amelyet meg ne valósíthatnál. Ki merné elhomályosítani az örök rendet tudatlanul? Azt mondottam, hogy nem értem. Csodálatosabbak ezek, semhogy felfoghatnám.

Hallgass meg, hadd beszéljek! Én kérdezlek, te pedig oktass engem!

Csak hírből hallottam rólad, de most saját szememmel láttalak.

Ezért visszavonok mindent, bűnbánatot tartok porban és hamuban. (42,2–6)

De a látszat ellenére hogyan van mégis benne Isten szavaiban a válasz Jób szenvedésére? Ellen F. Davis szerint „ez a legfontosabb kérdés, amellyel minden értelmezőnek szembe kell néznie". (Davis, 1992: 215) Amennyiben elfogadjuk, hogy Jób vallomása őszinte volt[2], akkor azt is el kell fogadnunk, hogy Isten valamiképpen mégiscsak választ adott Jób kérdéseire.

Amikor az a kérdésünk, hogy miképpen is adott Isten választ Jób problémájára, akkor mindenekelőtt Jób problémájának újragondolásából kell kiindulnunk. A következőkben arra teszek kísérletet, hogy ezt az újragondolást Jób identitásának oldaláról közelítsem meg, és a könyv megoldását ennek az identitásnak a tisztázásában láttassam. Több értelmezővel szemben Gerhard von Raddal egyetértek abban, hogy „Jób korántsem szakított önhatalmúlag a sorsot meghatározó tettről kialakult felfogással" (Rad, 2000: 326), de amikor ez az erkölcs és sors közti oksági elv saját életében omlik össze, és igaz volta ellenére szenvedés jutott „osztályrészül", „sorsrészül" (Zsolt 16,5k), akkor Jób identitása omlik össze. Isten beszédeit tehát olyan olvasatban próbálom értelmezni, amelyek lépésről lépésre Jób összetört integritását és a teremtett világtól elidegenedett voltát oly hatékonyan állítják helyre.

2. Jób feddhetetlenségének/integritásának megjelenése a könyvben

Tematikai, fogalmi háttér

A feddhetetlenség (blamelessness) és Jób integritása (integrity) a könyv fokozatosan kibontakozó témája, amely a prológus bemutatása után egyre hangsúlyosabban van jelen az egymást váltogató párbeszédekben. Ezt az integritást a prológusban Jób szeretteinek elveszítése teszi próbára, a párbeszédekben pedig a barátok, a hagyomány és a körülmények. (Habel, 1985: 82)

Jób feddhetetlensége és igaz volta az, amit már a könyv legelején megtanulhatunk, aztán a könyv egészén át Jób integritása minden oldalról téma-

dásnak és megkérdőjelezésnek van kitéve: Istennek a Sátán felé való dicsekvésében (1,8; 2,3), Jób feleségének kérésében (2,9), saját beszédeiben (9,20-22; 27,5; 31,6 stb.) és vigasztalói által (4,6; 8,20). A legvégén pedig Isten megjelenése Jób integritásának kinyilvánításával ér véget (42,7). (Davis, 1973: 203)

Az első mondat tehát, amelyet Jóbbal kapcsolatban olvashatunk, hogy Jób feddhetetlen (tām, tummā) és becsületes (jāsār) [Károli: igaz]" volt, aki „félte az Istent, és kerülte a rosszat" (1,1). A magyar szóértelmezések[3] a feddhetetlenen „erkölcsileg kifogástalant" értenek. A bibliai szókönyvek[4] a tökéletes fogalmával hozzák kapcsolatba a kifejezést. A Jubileumi Kommentár „befejezett jellemnek" érti („de nem bűntelen értelemben"). (Jubileumi Kommentár, 500) Dr. Gál Lajos a két kifejezést Jób neve epithetonjainak tekinti. A tām esetében az áldozatra szánt állat „hibátlanságának" analógiája, vagy még inkább az izraeli pap „hibátlan", „jogos", „igazságos" volta analógiája alapján a feddhetetlen értelmezésében szintén a „tökéletes" fogalmához jut el, hangsúlyozva, hogy „itteni értelemben, testi és lelki valóságában" kell megragadni. Ugyanakkor azt is hangsúlyozza, hogy a tām és a jāsār[5] fogalma nem választható el egymástól, azok gyakran összekapcsolódnak az ószövetségi szóhasználatban, és mindig ebben a sorrendben.

Ugyanezt az értelmezést szólaltatja meg a The Anchor Bible: *feddhetetlen [blameless] és igaz [upright]: az első szó a tökéletességet jelöli, mégpedig a teljesség (integritás) értelmében, a második az egyenesség gondolatához áll közel. A két fogalom mellérendelt viszonyban jelenik meg a Zsolt 25,21 és az azzal párhuzamos Zsolt 37,37-ben is. A kettő együtt a morális tökéletesség csúcsát jelenti.* (The Anchor Bible, 1965: 60)

A továbbiakban tehát, amikor Jób integritását vizsgálom, nem valamiféle Bibliától idegen, modern pszichológiai kifejezésnek hódolok, hanem a fenti értelmezések alapján haladva a tām és jāsār együttállásakor megjelenő tartalmat kívánom jelölni az integritás kifejezéssel.

De mikor is beszélhetünk ószövetségi értelemben valaki integritásáról? H. Cremer nyomán Rad hangsúlyozza, hogy azt a abszolút normát, amely meghatározta az ember Istenhez, önmagához, embertársaihoz, sőt az egész teremtett világhoz való viszonyulását, nem egy eszmei normaként lehet megfogalmazni, hanem a viszonyulás igaz (cádak, cödáká) voltában magában kell keresnünk.

...az ősi Izráel egy magatartásformát, egy cselekvést nem egy eszmei norma alapján ítélt meg, hanem a személy ama közösséghez fűződő viszonya alapján, amely elvárásainak éppen meg kellett felelnie. (Rad, 2000: 293)

Ezzel teljesen egyező eredményre jut Walter Brueggmann is, aki az integritás fogalmát végül így definiálja: *amikor valaki a közösségért tesz a közösség normáinak megfelelően* (Breuggemann, 1989: 151). Aki tehát integritással cselekszik, azt társadalmi megbecsülés és jólét jellemez, és fordítva, aki integritás nélkül cselekszik, az „aláássa mások jólétét is" (Breuggemann, 1989: 139)

Jób tehát a maga integritásában mondhatja, hogy

Mert megmentettem a segítségért kiáltó nyomorultat, és az árvát, akinek nem volt segítője.

A veszendő áldása szállt rám, és az özvegy szívét felvidítottam.

Igazságot öltöttem magamra, és az is magára öltött engem, jogosság volt a palástom és a süvegem.

A vaknak szeme voltam, és lába a sántának.

Atyja voltam a szegényeknek, és az ismeretlen ügyét is jól megvizsgáltam. (...) (29,12kv)

Témánk szempontjából tehát elengedhetetlenül fontos a közösségi elvárásoknak való megfelelés és az arra okozatként válaszoló, a közösség által megállapítható jólét és bőség. De ennél több is:

„Az Úr félelme" nem csak „az ismeret kezdete", de megvan a maga „jutalma"...Az „gyarapítja a napokat" (péld 10,27); és aki abban él, az „az ember elégedetten alszik, nem éri veszedelem" (Péld 19,23); „az Úrnak félelme távol tart a rossztól" (Péld 16,6), „az élet forrása, a halál csapdáinak kikerülése" (Péld 14,27); „nem szűkölködnek az istenfélők" (Zsolt 34,10); Isten Jóságát az ők félőknek tartogatja (Zsolt 31,20)... Egyszóval, boldogság, jólét, jómód a része azoknak, akik félik az Urat. (Nicholson, 1995: 71)

„Nem ok nélkül féli Jób az Istent!" – mondja a Sátán (1,9) A szerző szerint az érdek nélküli vallás az egyetlen igaz vallás – véli Guttiérrez (1996: 5), és ezért meri megkérdőjelezni a „justitia distributiva" elvén alapuló vallásosságot. Nicholson szerint a kérdésből mindenképpen a cinizmus hangját kell kihallanunk, amellyel Istennek ezt a *tett–következmény* világrendjét vonja kétségbe. (Nicholson, 1995: 71-72)

A feddhetetlenség erényével Jób tehát teljes mértékben benne élt a *tett–következmény* elvű világban. Ebből máris meg lehet kísérelni néhány következtetés levonását arra vonatkozóan, hogy milyen jellemzői vannak annak a látásmódnak, amellyel Jób önmagához és a világhoz viszonyul.

Ezt a viszonyulást, látásmódot mindenekelőtt az <u>előreláthatóság</u> jellemzi. *Jób minden tette és szava, kezdve a gyermekeiért előre bemutatott áldozatoktól el egészen a legvégső védőbeszédéig, arról tanúskodik, hogy Jób világlátásának meghatározó eleme az előreláthatóság.* (Davis, 1973: 215) A *tett–következmény* elv úgy jelent meg, mint ami változhatatlan, működésében abszolút szabályszerűséget követ, el egészen Isten személyes jelenléte valóságának egyfajta deizmussá torzításáig. (Clements, 1992: 160)

A <u>tagolatlanság</u> (egyvarratúság) lehet egy másik jellemzője Jób önmagára és a világra irányuló szemléletének. Clements szerint a *tett–következmény* elve lényegében úgy is megragadható, mint „a világ teremtésekor lefektetett egyetlen és mindenre egyformán érvényes bölcs akarat"[6]. (Clements, 1992: 45-46)

A hasonlóság[7] látása jellemzi ezt a lelkületet. Ez a természeti világ, az emberi környezet, beleértve minden szervezeti és politikai struktúráját az emberi társadalomnak, egy teremtéskor lefektetett eredendő szimmetria látásáig jut el a hasonlóság érzékelésére kifinomult érzékenysége által. (uö. 46)

Ilymódon érvel Jób az isteni rend mellett a világban tapasztalható rendre való apellálás által:

Kérdezd csak meg az állatokat, azok is tanítanak, és az égi madarakat, azok is tudósítanak.

Vagy elmélkedj a földről, az is tanít, a tenger halai is beszélnek neked.

Ki ne tudná mindezekről, hogy az Úr keze alkotta őket? (12,7–9)

Ez a fajta hasonlatosság, megfelelés-keresés a természet, emberiség és istenség között magyarázza a megfigyelés és tapasztalat iránti kiemelkedő bizalmat, amely sok tekintetben felváltja a papi és prófétai hagyományban hasonló bizalmat élvező isteni kijelentés helyét. Gyakorlatilag általánosnak mondható a kutatók közt az a megállapítás, hogy ez az egyik legfigyelemreméltóbb megkülönböztető jegy a kétféle hagyomány között, ti. a papi/prófétai és a bölcsességi között.

Az előreláthatóság és tagolatlan ön- és világlátás együttese mondatja Jóbbal:

Azt gondoltam, hogy fészkemmel együtt halok meg, s mint a főnixmadár, sokáig élek.

Gyökerem a vízig nyúlik, ágamra éjjel harmat száll. (29,18-19)

Ez még azt megelőzően történt, hogy Isten megengedte volna a Sátánnak Jób tönkretételét, és egyértelmű, hogy Jób megállapítását a személyes megfigyelés és tapasztalat hivatott igazolni. Ezen a ponton olyan megingathatatlan Jób önbizalma, életbiztonsága, integritása annyira töretlen, hogy később a szenvedések közt így idézi vissza emlékezetében:

Bárcsak olyan volnék, mint a hajdani hónapokban!

Mint azokban a napokban, amikor Isten őrzött engem!

Amikor mécsese világított fejem fölött, sötétben is az ő világosságánál járhattam:

mint amilyen ifjúkorom idején voltam, amikor Istennel közösségben élhettem sátramban; (29,2–4)

A támadás alá vetett integritás

Jób Istennel való közössége integritásának előzménye és következménye, akárcsak szenvedése. „Nincs hozzá fogható a földön", mondja Isten, „feddhetetlen és becsületes ember, féli az Istent és kerüli a rosszat". (1,8) Ez teszi az elbeszélés szerint büszkévé és hencegővé Istent, mely gőgösség láncreakcióként maga után vonja a Sátán provokációját, annak elfogadását Isten részéről, majd végül Jób tragédiáját. (Habel, 1985: 27) Így vezet Jób egyedisége (*hasonló* nélküli) rendbomláshoz a mennyben, a megbomlott mennyei rend pedig átsugárzik, és a földön lel otthonra.

Jób életének új jellemzője az *elkülönülés* (a tipikustól való eltérés, ami a kultuszi részvétel közösségi feltétele), magány, az önmagára maradottság, elhagyatottság lesz. Elkülönülés mint az integritás ellentéte. És míg az integritás Jób számára megbecsült helyet biztosított a közösségben és általában a világban, addig a szenvedés integritásra apellálását nevetségessé teszi:

Nevetséges lettem barátaim előtt, pedig aki Istenhez kiált, azt ő meghallgatja. Mégis nevetséges az igaz és feddhetetlen. (12,4)

Jób „szóbeszéd tárgyává" lett, olyanná, „mint akit arcul köpnek" (17,6). Még azok is kinevetik, akiket „kiközösítenek" „és rájuk kiáltanak, mint a tolvajokra" (30,5), mert semmiféle veszélyét nem látják annak, ha gúnyolják az egykor dicső Jóbot.

Hasonló módon idegenedik el saját családjától és rokonaitól.

Rokonaimat eltávolította mellőlem, ismerőseim egészen elidegenedtek tőlem.

Szomszédaim elhagytak, ismerőseim elfelejtettek.

A házamban élők és szolgálóim idegennek tartanak, rám sem ismernek többé. (19,13–15)

Ami azonban a legsúlyosabb, hogy Jób elidegenedik Istenétől is.[8]

Jóllehet fülünkben visszacseng a kerettörténetben bemutatott Isten iránti töretlen bizalom, a párbeszédekben nem lehet figyelmen kívül hagyni az Istenről mondottak egészen újszerű tartalmát. Többek között úgy beszél Jób Istenről, mint egy kegyetlen üldözőről (6,4; 16,12–16), könyörtelen felvigyázóról (7,19–20; 10,4), és igazságtalan bíróról (10,14–15), távolmaradó segítőről (19,7), pusztítóvá vált teremtőről (10,8–13). Az Istentől nyert emberi méltóságról, a teremtés koronájává tett emberről legfenségesebben szóló zsoltárt Jób gúnyosan, parodizáló hangnemben veszi ajkára:

Micsoda az ember, hogy ily nagyra tartod, és hogy így törődsz vele?

Minden reggel megvizsgálod, minden pillanatban próbára teszed. (7,17–18)

Lehet-e hát az Isten–ember kapcsolat bármi más, mint abszurdum. Kicsoda az ember, hogy Isten vizsgálódó tekintetét szüntelenül magán kell viselnie? És közelebbről, kicsoda Jób, hogy feddhetetlensége és igaz volta szenvedést hoz rá:

Nem sírtam-e, ha valakinek nehéz napja volt? Nem volt-e lelkem szomorú a szegény miatt?

Bizony, jót reméltem, és rossz jött. Világosságot vártam, és sűrű homály jött. (30,25–26)

Úgy látszik, hogy Jób igazsága és integritása büntetést von maga után, és amikor e többévszázados bölcsesség semmivé foszlásán rágódik, még csak azt sem értik, hogy miről beszél. (21,5kv)

Amint már korábban utaltunk rá, Jób teljes mértékben osztja a hagyományos *tett–következmény* elvű világszemléletet. Ha tehát nem a bűnösök nyernek büntetést, és az igazak jutalmat, akkor a következtetés aligha meglepő: Isten a felelős mindezért, hiszen az általa teremtett világ nem működik tökéletesen. A *tett–következmény* elv meghibásodásáért kizárólag Isten a felelős:

Ki teheti ezt, ha nem ő? (9,24b). Nem meglepő hát, ha Jób úgy kezdi látni Isten kozmikus tervét, mint az igazságtalanság és káosz életre hívóját:

Feddhetetlen vagyok! Nem törődöm magammal, megvetem az életemet.

Mindegy! – azt mondom tehát: Véget vet feddhetetlennek és bűnösnek.

Ha ostora hirtelen megöl, gúnyolja az ártatlanok csüggedését.

Bűnös ember kezébe jut az ország, elfedi a bírák arcát. (9,21–24a vö. 21,7–34)

Jóbnak az isteni világrend és a társadalmi igazságtalanságok ügyében megszólaltatott keserű szavai a barátoknak minden teodiceai próbálkozását és magyarázatát semmivé teszi. Egy adott ponton úgy érzi az olvasó, hogy a barátok Isten védőügyvédeiként veszik védelembe Istent és világrendjét, míg Jób szüntelenül leleplezni szándékszik azt. (Tóth, 1998: 85) Mindenik barát a látható szenvedés mögött egyre inkább valami láthatatlan, rejtett vétket vél felfedezni, Elifáz az első beszédben már előrevetíti, hogy ha nem is lehet megnevezni egy konkrét bűnt, akkor is az ember gyarlóságáról kell beszélni, hiszen ilyen az ember, az emberi természet:

Igaz-e Isten előtt a halandó? Alkotója előtt tiszta-e az ember?
Hiszen szolgáiban sem bízhat meg, és angyalaiban is talál hibát.
Hát még azokban, akik agyagházban laknak, amelynek alapja porban van, és szétmorzsolják, mint a molyt! (4,17–19)

Jób szavain felbőszülve később Elifáz még messzibbre megy az emberi természet degradálásában[9]:

Hogyan lehetne tiszta a halandó, és igaz ember az, ki asszonytól született?
Hiszen még szentjeiben sem bízhat, a menny sem elég tiszta szemében.
Mennyivel kevésbé az utálatos és romlott ember, aki úgy issza az álnokságot, mint a vizet! (15,14–16)

Jób szerint, ha ez így van, akkor az csak azért lehet, mert Istennek kedve telik az ember szenvedésében, és Jób lesújtó véleményt szólaltat meg arról az Istenről, aki ilyen rosszul tud csak bánni legnemesebb teremtményével. (vö. 7,17–21)

Nemcsak a barátok tehát, hanem Isten is egyre inkább Jób céltáblájává válik. *Ha elragad valamit, ki akadályozhatja meg? Ki mondhatja neki: Mit teszel?* (9,12) Vagyis ki ítélkezhet Isten felett? Ki lehet az a harmadik, aki az ember és Isten ügyében igazságot szolgáltathatna: *Nincs is köztünk döntőbíró, aki mindkettőnkre rátehetné kezét.* (9,33)

De nem lehet senki, aki egyszerre akarná kétségbe vonni Isten világrendjének jogosságát, és azt saját életében mégis tetten érni. Így Jób társadalomtól és Istenétől való elidegenedését szükségszerűen követi önmagától való elidegenedése. Először a saját teste bőszíti fel:

Inkább választom a fulladást, inkább a halált, mint e csontvázat.
Megvetem az életemet, nem kell tovább! (7,15–16 vö. 3,11–19)

Tetőtől talpig „rosszindulatú fekélyekkel" (2,7) és „férgekkel és porkéreggel" (7,5) borítva Jób mindinkább a csendes halált várja, mely azonban távol marad. Még a költői dialógusok elején Elifáz azzal próbálja nyugtatni Jóbot, hogy a bűnösöket ordító oroszlánhoz hasonlítja, melynek jóllehet rémítő az üvöltése, de mihelyt kihullnak fogai, többé semmiféle kárt nem okozhat, és éhen pusztul kölykeivel együtt. (4,7–11) Jób később visszatér erre a képre, és válasza jól szemlélteti saját testétől, és annak meghosszabbításától, a természettől való elidegenedését. Istenhez intézve szavait, ezt mondja:

Hiszen ha gőgös lennék, oroszlánként rontanál rám, és ellenem ordítanád csodálatos hatalmadat.

Új tanúkat állítanál ellenem, szoptatnád az engem érő bosszúságot, sorozatosan támadnának ellenem. (10,16–17)

Jób itt már visszautasítja a *tett–következmény* alapelvet, és ezzel együtt természetesen Isten igazságosságát is. A fenti képben pedig, ahol Istent az oroszlánhoz hasonlítja (Elifáznál még a bűnösökre áll a hasonlat), megkérdőjelezi az Isten kozmikus tervének egységét. Nem lehet többé a bűnösök osztályrésze az üvöltő oroszlán sorsa, ha Isten válik hasonlóvá az oroszlánhoz. Isten világrendje többé nem találhat visszhangra az igaz ember bensőjében. A teremtett világ elemei közti megfelelés keresése, a természet, az ember világa és Isten világrendjének hasonlatossága értelmetlenné válik, mivel az ember világa többé nem mutat folytonosságot, hasonlóságot a teremtett világ többi elemeivel. Minden mással ellentétben az ember magányos és tragikus lény, és itt már nyilvánvaló a hagyományos bölcsességi szemlélet meghaladása:

Még a fának is van reménysége: ha kivágják, újból kihajt, és nem fogynak el hajtásai.

Még ha elvénül is a földben gyökere, ha elhal is a porban csonkja, a víz illatától kihajt, ágakat hoz, mint a csemete.

De ha a férfi meghal, lehanyatlik, ha az ember kimúlik, hova lesz?

Elfogyhat a víz a tengerből, a folyó kiszikkadhat, kiszáradhat,

de az ember nem kel föl, ha egyszer lefeküdt: az egek elmúltáig sem ébrednek föl, nem serkennek föl alvásukból. (14,7–12)

Jób elidegenedése a teremtett világtól olyan szintűvé válik, hogy már-már azon töpreng, vajon Isten úgy tekint-e rá, mint a rend, teremtett világ ellenlábasára, mint valamiféle primordiális kozmikus szörnyre[10]:

Tenger vagyok-e vagy tengeri szörny, hogy őrséget állítasz ellenem?(7,12)

Hiszen viharral kerget engem, ok nélkül szaporítja sebeimet. (9,17)

Erre a káosz–szörny témára Tryggve Mettinger hívja fel a figyelmet. Szerinte itt a káoszi küzdelem mitológiai témájának a felsejlésével találkozunk, különösen is a 7,12-ben. (Mettinger, 1992: 43) A 9,17-ben pedig a téma elmélyítése történik, amikor is annak személyi átélése hangsúlyozódik, különösen ha figyelembe vesszük, hogy „ a vihar Isten egyik jól ismert fegyvere a káoszi küzdelemben". (Mettinger, 1992: 43)

Bizonyos értelemben Jób valóban káoszi lénnyé vált, amennyiben elfogadjuk, hogy az isteni renden kívül kerülésével, a társadalomtól, Istentől és önmagától való elidegenedése következményeként kiszakadt a teremtett világ összhangjából, és a káoszi erők hatása alá került. Ez leginkább nyilvánvaló azokban az „antikozmikus varázsigében"[11], amelyekben Jób saját születésnapjának megátkozása és a Leviátán felidézése együtt jelenik meg: *Legyen az az éjszaka meddő, ne legyen akkor ujjongás! Rontsák meg, akik képesek megátkozni a nappalt, felingerelni a Leviátánt.* (vö. 3,1–10)

Jób feddhetetlensége, integritása, amely korábban a társadalmi és vallási renddel való összhangját biztosította, most az elidegenedés és szenvedés oka

és mozgatórugója lett: aki korábban azt mondta, hogy „feddhetetlen vagyok", most azt mondja, hogy „Nem tudom, ki vagyok. Megutáltam az én életem!". Modern szóhasználattal, de nem távolodva el a bibliai értelemtől, azt mondhatnánk, hogy Jób krízise „identitás-krízis", amelynek hátterében mindig ez a kérdés áll: „Kicsoda Jób?" Amint láttuk, Jób szenvedései az erre a kérdésre adott válaszaiból következtek, és e téren érhető leginkább tetten az isteni teofániát követő jóbi fordulat mibenléte.

3. Isten beszédei

Rendezett Univerzum

A könyv értelmezésében Jób szenvedései valamely rossz, bűn következményei: a barátok ezt Jóbnak tulajdonítják, Jób pedig Istennek.

Könyörüljetek, könyörüljetek rajtam barátaim, mert Isten keze vert meg engem! (19,21)

Elifáz még a vita elején azt képviseli, hogy minden baj az emberre saját hibájából száll vissza rá (5,7), Jób azonban feddhetetlensége és igaza tudatában ügyének szabályos törvényszéki kivizsgálását kéri. A 27,1–6-ban Jób esküvel biztosítja Istent a maga feddhetetlenségéről és igazáról, mintegy magára vonva Isten átkának lehetőségét, ha az ő esküje hamis. A 31,1–40-ben Jób visszatér korábbi esküjére, ez alkalommal „ha" kezdetű mondatokba sorolva fel a kegyességi élet legkülönfélébb velejáróinak példáit, hogy amennyiben vétkesnek találtatik, úgy a menny minden átka szakadjon rá. Ilyen esküt a korabeli peres eljárásnál bizonyítékul elfogadtak, amennyiben nem volt tanú, aki a vádlott ártatlanságát bizonyíthatta volna. Jób tehát ezzel mintegy Istenre bízza ügyét, aki minden hamis esküt a legszigorúbban megbüntetett. Habel rámutat, hogy ezzel a „ha"-val, „mivel sem ítélő sem védő nem jelenik meg, Jób ártatlansági esküje szilárdan áll. Ezzel ő minden vádat elhárított magától, és integritását megvédte". (Havel, 1985: 56)

Így a törvénykezés metaforája strukturálja Jób Isten-keresését, de strukturálja Isten szavait is.

Jób számára a szenvedés isteni ítélet következménye (19,2), de ő a mellett érvel, hogy egy törvényszéki kivizsgálás felmentné őt, sőt mi több, egy egész sor vádat szólaltat meg Isten ellen. Alapvető fontosságú annak a felismerése, hogy Isten igenis védekezik Jób vádjaival szemben. (Mettinger, 1992: 44)

A viharból megszólaló, immár az Él-Saddaj helyett Jahve, így kezdi beszédét: *Ki akarja elhomályosítani örök rendemet értelem nélküli szavakkal?* (38,2). Itt Isten azzal vádolja Jóbot, hogy igazságtalanul ítélkezik, és bírálja Isten kozmikus világrendjét, és mintegy szópárbajra hívja Jóbot (38,3). Habel szerint Isten provokáló kérdései „úgy vannak megszerkesztve, hogy Istent az egyetlennek mutatva be, aki ily hatalmas dolgokra képes, jelentéktelenné tegye minden riválisát, beleértve Jóbot is". (Habel, 1992: 233) Jób korábbi félelme, hogy Isten hatalmi fölényéből kifolyólag őt egyszerűen figyelmen kívül hagyja, itt mintha beteljesedni látszana:

Ha kiáltanék és válaszolna, akkor sem hinném, hogy figyel a hangomra. (9,16)

A hatalmaskodó erőszakra azt mondja: Itt vagyok! A törvénykezésre pedig: Ki idézhet meg engem?

Ha igazam lenne is, bűnösnek mondana szája, ha feddhetetlen lennék is, hamisnak tartana. (9,19–20)

Fontos hangsúlyozni, hogy Jób erkölcsi kifogástalanságát, feddhetetlenségét mégsem kérdőjelezi meg Isten, amint az a 42,7–9-ből világosan kiderül, ahol a vádaskodó barátokkal szemben Isten egyedül Jóbra mondja, hogy „helyesen beszélt rólam". Ami Isten részéről Jóbban kifogás alá esik, az nem más, mint az a tudatlanság, bolondság, amely abban az illogikus következtetésben érhető tetten, amely által Jób a *tett–következmény* elv érvénytelenségétől eljut Isten kozmikus világrendének igazságtalansága feltételezéséig. Jób tudatlansága egyenes következménye annak az emberi látásmódnak, amely képtelen az emberközpontúságon túllépve megismerni a teremtett világ rendjét. A rend Jób számára kiszámíthatóságot jelent. Itt van Isten beszédeinek üzenete, amely kiterjeszti Jób „rend-érzetét", és ezáltal egészen újraértelmeződik Jób viszonya önmagához és a világhoz.

A kihívást ez a kérdés sűríti: *Hol voltál, amikor a földnek alapot vetettem? Mondd el, ha tudsz valami okosat!*

Vagyis a helyes látás, az igaz ítélőképesség nem a társadalmi konvenciókból ered, hanem a primordiális teremtésből. A bölcsességirodalom azt tanítja, hogy „a valóság esszenciáját annak eredete határozta meg" (Clifford, 1997: 9), ezért ha Isten világrendjének lényegét akarjuk megismerni, ott kell kezdenünk, ahol Isten kezdte. (Habel, 1992: 34)

A 38,4-ben, az igaz bölcsesség eredetére való mutatáson túl van egy másik mozzanat is. E szerint azt a 3,1–10 fényében kell látnunk, amikor Jób megátkozza születésének napját, ugyanakkor a káosz energiáit hívja működésbe. Ha Isten olyan lenne, ahogy Jób állította, bosszúálló és ítélkező, akkor miért oldaná fel Jób átkozódó szavait az áldás szavaival? A teremtés felidézésében ugyanis Isten annak tökéletességét, jóságát és integritását hangsúlyozza.

Isten teremtett világát „a káosz vizeinek elzárásával"[12] (vö.38,8–11) védelmezi, és a reggel elrendelésével korlátozza a rosszat a földön (vö. 38, 12,15)[13].

Jób vádjainak visszautasítása rendjén Isten tehát visszatér a primordiális teremtéshez, amely egyszerre jelenti az antropocentrikus világszemlélet és a gépies *tett–következmény* elv visszautasítását. Isten szemszögéből nézve, ahogy Habel mondja, a világ „változások és ellentmondások, kiegyensúlyozott ellentétek és kordában tartott szélsőségek, szüntelenül változó elemek rejtélyes rendje, szabadság és korlátok, élet és halál" színtere. (Habel, 1992: 38) Mindebben kifejezésre jut a bölcsességi szemlélet szükségszerű korlátoltságának a leleplezése is, mely krízis Jób életében nyer szemléltetést. Mivel ugyanis az ember eredendően képtelen közvetlenül szemlélni Isten tevékenységét és világrendjét, amelyet ő megidéz például a 38,4–38 részben, ezért az emberi bölcsesség szükségszerűen csak antropocentrikus maradhat.

Ez még nyilvánvalóbb azokban a részekben, amelyekre Davis úgy utal, mint az „isteni gazdaság, amelynek logikája a túlcsordulás és a viszonzatlan ajándék" (Davis, 1992: 217) Míg Jób gondolkodása a kiszámíthatóság és pragmatizmus jegyében áll, addig Isten teremtői/gondviselői aktivitása váratlan és szeretetteljes:

Ki ásott csatornát a felhőszakadásnak, és utat a mennydörgő viharfelhőnek,

hogy esőt adjon a lakatlan földre, az ember nem lakta pusztára,

hogy bőven megitassa a puszta sivatagot, és zöldellő növényzetet sarjaszszon? (38,25–27)

Davis megállapítása szerint „a közel-keleti száraz klíma mellett a pusztai sivatagot elárasztó víz a lehető legnagylelkűbb (legpazarabb) gesztus". (Davis, 1992: 217) Pazar, amennyiben az ítélet alapja az emberközpontú pragmatizmus. Isten teremtői aktivitása azonban nem emberközpontú. Isten szavai az oroszlánról (38,39–40), a hollóról (38,41), a kőszáli zergéről (39,1–5), a vadszamárról (39,5–8), a bivalyról (39,9-12), a struccmadárról (39,13–18), a lóról (39,19–25), az ölyvről (39,26) és a sasról (39,27–30) nyomatékosan ismétlik meg, hogy Isten teremtői tekintete messze túlmutat az emberközpontúság korlátoltságán. Minden kiemelt teremtmény közös vonása a megszelídíthetetlenség. (Davis, 1992: 217) A szövegben nem kevés olyan résszel találkozunk, amelyet az emberi nézőpont Isten rendjéhez méltatlannak, így érthetetlennek vagy éppen komikusnak talál. Ott van például a strucc, mely „vígan verdes szárnyával", miközben

A földön hagyja tojásait, és a porban költeti ki.

Elfelejti, hogy a láb eltiporhatja, és a mezei vad eltaposhatja. (39,14–15)

Ha az ember bölcsességre vágyik, túl kell látnia a társadalom és általában az ember világán, és ama másik látásmóddal kell látnia, amely ott látja Istent, miközben az oroszlán áldozatra vadászik, vagy a strucc tojásait rejtegeti. (Habel, 1992: 37) A rend tehát csorbítatlanul, a maga tökéletes teljességében jelen van, és magába öleli az emberi létet is, de felismeréséhez meg kell haladni az emberi bölcsesség kereteit, mint például a *tett–következmény* elvű teológiai szemléletet.

Veszélyeztetett és veszélyes univerzum

Kicsoda Jób? Isten első válasza az, hogy Jóbot egy rendezett univerzum veszi körül. „Amennyiben rejtély és rendezetlenség van, az nem a teremtésben magában van, hanem abban a gyengeségben és tökéletlenségben, amelylyel az emberi szem és szív válaszol erre a rendre", állapítja meg Clements. (Clements, 1992: 56)

Ehhez az első isteni válaszhoz kapcsolódik egy másik is: Jób egy alapvetően bizonytalan (veszélyes) univerzumban él, s így egyszersmind közel Istenhez. Jób már korábban is felismerte az élet veszélyeztetettségét, de ezért akkor még Istent igazságtalansággal vádolta. *Bűnös ember kezébe jut az ország, elfedi a bírák arcát.* (9,24) Az efféle vádakra ez Isten válasza: *Semmivé*

akarod tenni az én igazságomat? Bűnösnek mondasz engem, hogy te lehess igaz? (40,8) A kérdés pedig arra mutat, hogy vajon tud-e Jób (az ember) lenni az univerzum erkölcsi bírája? Vajon képes-e Jób megtartani az igazat, és megbüntetni a bűnöst? (40,10–14) Amire Jób képtelen, azt Isten nap mint nap végzi (Mettinger, 1992: 45), ez nyer szemléltetést a káosz primordiális erőinek uralásában, amit itt a Behemót és a Leviátán testesít meg. Isten uralma fölöttük oly teljes, hogy megengedheti magának a humorizáló hangnemet, ahogy erre Mettinger rámutat:

Isten kaotikus erők feletti uralmát a héber humor eszközei jelzik: a kaotikus vizek úgy jelennek meg, mint gyerek, határokkal körülpólyázva (38,8–11), a Leviátán pedig mint ártatlan házi kedvenc (40,29) *(Mettinger, 1992: 47)*

Nicholson felhívja a figyelmet az isteni beszédekben jelenlevő káoszi küzdelemre. A káosz uralom alá van hajtva, de nincs megsemmisítve, amely mindenekelőtt a lét bizonytalanságára, törékenységére mutat. (Nicholson, 1995: 81) A rossz jelenléte valóságos, Jób rendíthetetlen kiállása ezen tapasztalata mellett lehet egy további magyarázata annak, hogy Isten az ő szavait igaznak minősítette a barátokkal ellentétben. Ez mégsem a nihilizmusba való meghívás, vagy a világ amorális látásába. A rossz létezik, de létezik Isten is, aki határok közé szorítja a káoszt, és ebben Nicholson szerint „egy olyan teológiának a gyökereit szemlélhetjük, amely szerint a rossz hozzátartozik a világteremtés és fejlődés természetéhez, akárcsak a rossz szüntelen visszaszorítása is." (Nicholson, 1995: 82) Jób számára tehát az isteni kihívás abban áll, hogy maga mögött hagyva a szélsőségeket, egyfelől a maga nihilisztikus szemléletét, másfelől pedig a barátok vakhitét, váljon „Isten munkatársává", aki a szüntelenül jelenlevő szenvedést a teremtés rendjének tudásával visszaszorítja és a lét szolgálatába állítja.

Nicholson ugyanakkor felhívja egy másik lényeges dologra is a figyelmet Isten káoszt visszaszorító tevékenységével kapcsolatban: az univerzum fennállása csakis Isten szüntelen vigyázó jelenléte mellett lehetséges. Jób tévedése az, hogy magától értetődőnek veszi a világ életben maradását, mégpedig egy változatlan, gépiesen érvényesülő elvnek, a tett–következmény *elvének köszönhetően, mintegy deizmussá alacsonyítva Isten szerepét. Így, amikor Isten megtörni látszik ezt a személytelen világrendet azáltal, hogy* <u>személyesen</u> *avatkozik be Jób életébe, Jób megretten. Isten személyes figyelme ijesztőnek és elviselhetetlennek tűnik Jóbnak: Isten üldözőnek, felvigyázónak, pusztítónak tűnik. Egy olyan univerzumban, amelyben a káosz is jelen van – a Behemót és Leviátán által szemléltetve – Isten személyes jelenléte szükségszerű és nélkülözhetetlen tényszerűség. A teremtés Isten szüntelen aktivitása, mely állandó mozgásban és folyamatban van. Erről az állandó jelenlétről Isten biztosította az embert a vele kötött szövetségében (vö. a Nóéval kötött szövetség). (Nicholson, 1995: 81)*

A két beszéddel Isten végül újra felmutatja és érvényt szerez világrendjének, melyet Jób megkérdőjelezett. „Kozmikus perspektívából nézve a dolgot – mondja Davis – Jób az, aki a renden kívül kerül azáltal, hogy a világot

másnak gondolja, mint ami valójában: az gyönyörűséges vadon és az állandó veszélynek helye, ahol Isten félelemmel teljes szabadsággal kormányoz, és ahol csak azok élhetnek békében, akik feladják személyes előítéleteiket" (Davis, 1992: 218) A tett–következmény *teológia, amely után Jób nosztalgiázik (29,1–25), vagy a veszteség, amelyet keserűen gyászol (30,1–31), helyet kell hogy adjon Isten világuralma szélesebb és nemesebb szemlélésének.*

A hasonlatosság visszanyerése

Kicsoda Jób? Az előzőekben láthattuk, hogy Isten beszédei miként helyezik el Jóbot egy rendezett, de mégis bizonytalan univerzumba, amelyben Isten jelenléte a lehető legszemélyesebb. Az efféle válaszok azonban mintha távol esnének Jób sajátos helyzetének, szenvedésének kérdésfelvetésétől. Isten világrendje, kozmikus terve védelmet nyert, de hogy miként tartozik ahhoz Jób, azzal még adósok maradtunk. Jób elszigeteltsége, magánya, kiszakított volta még nem nyert orvoslást.

Véleményem szerint Jób reintegrálása a közte és a világegyetem közti kapcsolat megvilágításával, felmutatásával történik meg. Ebben a tekintetben a legfontosabb a 40,15: *Nézd csak a vízilovat* [Behemót]! *Én teremtettem, mint téged."* Az ezt megelőző isteni szavak kizárták Jóbot a teremtett világ dicsőítéséből, Isten csak úgy utalt Jóbra, mint provokáló és provokált félre. Itt azonban elfoglalja helyét a teremtmények sorában, és aligha kell azon csodálkoznunk, hogy épp egy káoszi lénnyel együtt van említve. Világtól, társadalomtól és Istentől való elidegenedése káoszi létélménybe taszította. De nemcsak kívül, hanem a belső tapasztalás szintjén is: Jób szíve és értelme káoszi erők lakhelye lett. A Behemóttal való *hasonlósága* kimondásával Jób újabb meghívást kap Istentől a teremtett világ rendjébe, mint ahogy a Behemótnak és a Leviátánnak is mindenkor megvan a maguk helye ebben a rendben. Azaz Jób belső tapasztalásának, önképének káoszi jellege nem jelenti azt, hogy idegen lenne a teremtett világ rendjétől. (Gammie, 1978: 217-31)

Túl azon, hogy Jób minden tragédiájával és káoszi szubjektumával része a teremtett világnak, Isten arról is biztosítja őt, hogy a káosz Isten uralma alatt áll, így az sosem lépheti túl a megszabott határokat. Ahogy Isten ura a vizeknek, a Behemótnak és a Leviátánnak, ugyanúgy ura a káosznak Jób szívében és elméjében is. Maga az isteni teofánia is ezért történik.

Jób és a Behemót hasonlítása visszaállítja ugyanakkor a hagyományos bölcsesség alapelvét, amely szerint a természet, társadalom és moralitás különböző formái mögött ugyanaz az egységes rend húzódik (uralkodik). E szerint a bölcselet szerint Jób léte visszatükröződése a világ létének, ahogyan a mikrokozmosz visszatükröződése a makrokozmosznak. És ha átemeljük ezt a hermeneutikai elvet Isten teljes beszédére, akkor amit hallunk, a vigasztalás legfenségesebb szavai. Miként például a 38,39–41 és 39,1–30 részekben felsorolt összes állat vadállat és megszelídíthetetlen, hasonlóan, Jób szubjektívuma is vad és megszelídíthetetlen, mely szabadság nem kevesebb-

re képes, mint jogi vádak megfogalmazására az univerzum urával szemben! Ebben pedig ugyanúgy benne van a bolondság eleme, mint a strucc esetében. De legyen bár vad vagy bolond, egyformán Isten teremtménye, s így meghívott is a teremtett világ rendjébe.

Mindez ugyanakkor aláhúzza Isten logikájának jellemzően túláradó és nagylelkű voltát, amely különösképpen hangsúlyos a már említett 38,26-ban, ahol Isten esőt ad „a lakatlan földre, az ember nem lakta pusztára". Mintha Jób életében is találkoznánk olyan irányultsággal, tettel, amely nem feltétlenül van pragmatikus megfontolásokkal indokolva. A legrelevánsabb példa Jób istenfélelme, amellyel már a könyv legelején találkozunk. A Sátán provokatív megállapítása szerint az istenfélelem puszta önérdek (1,9–10), Jób példája azonban bizonysága annak, hogy az emberiség istenfélelmének nem feltétlenül kell az önérdek által motiváltnak lennie. Lehet az önkéntes, minden viszonzás és racionális mérlegelés nélküli ajándék, miként a lakatlan földet áztató eső.

Jób szívének és értelmének minden káoszi megnyilvánulása, vadsága és kegyessége Isten teremtett világának rendjébe van ágyazva, miként Isten parancsol a forrásoknak, határt szab a vizeknek, vagy elrendeli a reggelt. Ugyanígy: Jób legvégső lényege, akárcsak bármely más teremtmény legvégső lényege, csakis a primordiális eredet fényében tárul fel.

Kicsoda tehát Jób? A válasz így hangzik: Jób Isten teremtménye. És miként Jób – az ember – soha nem juthat el a teremtett világ végső titkainak ismeretéhez, ugyanígy soha nem juthat el önmaga végső megismerésének állapotába sem. Ő Istenhez tartozik, magasztosabb célokra szánva, mint amit valaha is felfoghat. Jób teljes egészében ismert és szeretett Isten által, de önmaga számára mindig (csak) egy áldást hordozó ismeretlen maradhat.

Itt szükséges még utalni arra, hogy ezzel a könyv lényegében visszautasítja a barátoknak egy további teodiceai szemléletét is, nevezetesen, amikor Elifáz az emberi szenvedést az emberi természet gyarlóságával, tisztátalanságával magyarázza. A könyv üzenete szerint azonban „csak az emberi világ nyomorult lealacsonyításával" lehetne egy ilyen szemléletet fenntartani. (Nicholson, 1995: 77)

Helyreállított integritás – a valódi integritás elérése

Végül Jób visszavonja Isten elleni vádjait, „illően ahhoz, akit Isten megtisztelt egy látomással az ember valódi léthelyzetéről" (Davis, 1992: 218) Davis a mellett érvel, hogy Jób esetében ez egy új látásmód, hiszen egy Isten által elismert integritás alapján áll, ahol az integritást mindenekelőtt mint teológiai erényt kell értenünk. Ebben benne van a közösség elvárásainak való és szerinti cselekvés is, amivel korábban találkoztunk, de kiegészül egy „fokozott érzékenységgel Isten jelenlétét és tevékenységét illetően", ami a valódi integritásnak szükségszerű velejárója. (Davis, 1992: 207) Ezzel szemben, mondja Davis, Jób felesége esetében nem beszélhetünk integritásról, hiszen hiányzott nála ez a fajta transzcendens érzékenység. S. R. Driver fejtegetését kommentálva Davis a következőket jegyzi meg:

Amint azt S. R. Driver megmutatta, a nebalah (42,8) nem egyszerűen azt jelenti, hogy „bolond", ahogy azt gyakran fordítják, mivel <a nabdal bűne nem értelmi fogyatékossággal, hanem erkölcsi és vallási érzéketlenséggel kapcsolatos, akár Isten, akár az ember irányában>. A fogalom azokat jelöli, akik képtelenek Izráel Istene áldásainak vagy jótetteményeinek érzékelésére: ilyenek a pogányok (Deut 32,21; Zsolt 74,18.22), vagy az ateista (Zsolt 14,1). (Davis, 1992: 207-207)

Az Istennel való személyes küzdelem és az Isten teremtő aktivitásának világába való bepillantás eredményeként a könyv végén Jób integritása újabb elismerést nyer. E nem-énközpontú, isteni perspektívából való látásmód által Jób visszanyeri helyét a teremtett világban, amit a könyv végén a visszatérő család és visszatérő áldások fejeznek ki (42,10–17). Davisszel egyetértésben mondhatjuk, hogy a keret szervesen hozzátartozik Jób történetéhez, és az nem „egy megdöbbentően olcsó (isteni, szerkesztői) húzás, amely a megtorlás elvét kívánja mégis megmenteni" – ahogy azt sokan vélik. Az epilógus vallási értelme ugyanis sokkal inkább az emberi, a jóbi szemszögből jelentős, semmint az isteniből. Innen nézve az teljes összhangban áll a könyv egészével, mely egy állhatatos hit portréja, nem annyira a jutalom, mint inkább a hit hordozójának értékével vívódva. Avagy milyen értékkel bír Isten szemében Jób, aki csontig nyúzottan és a teljes mezítelenségben lelve áldásra, újra visszahelyezést nyer a családi és közösségi életbe, ismerve annak minden kötelezettségét, etikai kétértelműségét és rettentő kockázatát? (Davis, 1992: 219)

Ehhez viszonyítottan ironikusnak tűnik, hogy Jób korábban visszautasítja Elifáznak egy harmadik teodiceai felvetését is, amely végtére is az egyetlen helyes, a könyv üzenete által támogatott felfogásnak tűnik:

Bizony boldog az az ember, akit Isten megfedd! A Mindenható fenyítését ne vesd meg!

Mert ő megsebez, de be is kötöz, összezúz, de keze meg is gyógyít. (5,17–18)

A szenvedés, mondja Elifáz, lélekformáló. Isten fenyítése nevel, ezért nem szabad azt visszautasítani. Mégis épp ezt teszi Jób, amikor Isten nevelését szükségtelenül szigorúnak és keménykezűnek tartja. Így, mondja Nicholson, a lélekformáló teodicea többé nem kerül szóba sem Jób, sem a barátok részéről (mindössze Elíhú monológja érinti még egyszer – 33,19–28). (Nicholson, 1995: 77-78) A mellékvágányra terelés ellenére, vagy épp annak megfelelően, ez látszik tehát az egyetlen igazolt teodiceai felfogásnak a könyvben: Jób életébe Isten meghatározott céllal gerjesztett káoszt, mégpedig Jób integritásának tökéletesítése érdekében. Végső soron e lélekformálás tette lehetővé Jób számára, hogy felülemelkedjen a barátok által képviselt ortodoxia szűklátókörűségén, és ezáltal közvetítőjükké válhasson Isten előtt (42,8–9). És mennyire más ez a fajta közvetítés, mint amellyel a könyv elején találkozunk: az, aki valamikor látatlanba, biztos ami biztos alapon előre mutatott be áldozatot gyermekei esetleges bűneiért, most arra nyer felkérést Isten részéről, hogy mutasson be áldozatot és imádkozzon ellenségeiért.

Jegyzetek

[1] Habel, 1992: 33: „[Jób számára úgy hathatott] mint egy nagy blöff, egy katalógusa Isten megfélemlítő hatalmának és megfejthetetlen rejtélyeinek", vö. Crenshaw, 1983: 9 és Robinson, 1977: 52

[2] Robertson a 8. zsoltár (8,5) ironikus használatához hasonlóan (v.ö. Jób 7,17–19) a mellett érvel, hogy Jób záró szavai az irónia szavai (Robertson, 1973: 446–69)

[3] Magyar Értelmező Szótár; Erdélyi Szótörténeti Tár stb.

[4] Bibliai nevek és fogalmak; Bibliai szókönyv stb.

[5] Dr. Gál Lajos: *A TÁM szótól különbözik a JÁSÁR. Az előbbi tulajdonított igazságot tételez fel, amit az emberek megállapítanak valakiről, ráruháznak valakire. Az utóbbi fokozatosan gyarapodó, kiteljesedő szentséget jelent, amit az emberek tényként szemlélhetnek. Világosabban: az első láthatatlan hitbeli viszonyra utal, olyan kapcsolatra, amely a hívő ember és Isten között létezhet, az utóbbi láthatóra, ahol aktivizálódik a belső tartalom úgy, ahogy Jakab apostol tanítja a 2,17–18-ban, a hitből fakadó életgyakorlatokról szólván.* Ugyanakkor Gál az 1,1 hátralevő megállapításait (félte Istent és kerülte a rosszat) a jāsār kiegészítéseként, magyarázataként érti. (Gál, 1962: 150)

[6] Rad, aki ezt az igazság (cödáká) fogalmában határozza meg, így vélekedik: *E fogalom nem csak az ember Istenhez fűződő viszonyának mércéje, de az emberek egymás közötti kapcsolatának, beleértve a legkisszerűbb civódásokat is, mi több, az embernek az állatokkal és természeti környezetével fennálló kapcsolatának is.* (Rad, 2000: 293)

[7] A „hasonlatosság" fogalma egyik kulcsszava a dolgozatnak, lényegében az ószövetségi bölcsesség szemléletének egyik alapjellemzője (pl. Péld 26,20; 27,20)

[8] Az Istentől való elidegenedés fontos témája Rad elemzésének is, amelyben ő egyre növekvő félelmet lát: *Beszédeinek nagy részében Jahve mértéktelen hatalma s hatalmának érvényesítéséhez meglevő szabadsága keltette szorongásának ad hangot. Sőt megfigyelhetjük, hogy beszédeiben egyértelműen egyre erősebbé válik iszonyodása és félelme, míg végül a 16,7–17 szakaszban oly magasra csap rettegése Istentől, hogy az tovább már nem fokozható. Az Istenről kialakított kép itt tökéletesen démonivá vált: Isten a fogait csikorgatja Jób ellen, „villogó" szemmel néz rá – a LXX „szemének tőréről" beszél -, már csak torz, ördögi alaknak tűnik számára. Isten nyakon ragadta, és szétzúzta, felhasította veséit, epéjét kiontotta a földre. Jób Istennel való kapcsolatában fokozódó elidegenedés, folyamatosan növekvő szakadék jelentkezik.* (Rad, 2000: 327) Ugyanakkor Rad ellentétes mozgásúnak látja az ezzel egyidejű, Isten fele törekvő, párbeszédet követelő hangnem erősödését. A démoni képekre a későbbiekben még visszatérünk.

[9] Lásd később *A hasonlatosság visszaszerzése* rész végén.

[10] Lényegében azt is mondhatjuk, hogy Jób Istenével való viszonya válik démonivá, így a kapcsolatban részvevők közül hol az egyik, hol a másik tűnik démoninak. Különösen Rad figyel fel a démoni látás másik oldalára, amikor Jób nem önmagát, hanem Istent látja már-már démoni szörnynek. (vö. 7. jegyzet)

[11] A kifejezés Fishbanetől származik, aki a szöveget az átokformulák alapján értelmezi. A (Fishbane, 1971: 153)

[12] Mettinger, 1992: 45

[13] Mettinger szerint a hajnal elrendelése „mélyen gyökerezik Közel-Kelet szemléletében": A hajnal a nap-isten epifániájának ideje, aki a legfelsőbb bíró, megítél minden rosszat, mind kozmikus-mitikus szinten (démonok, stb.), mind a történeti megjelenés szintjén (gyilkosok és bűnösök). Ez képezi Isten hajnali ítélkezésének izraelita hátterét is. (Mettinger, 1992: 47)

Felhasznált irodalom:

Birch Bruce C., Brueggemann Walter, Fretheim Terrance E. és Petersen David L., 1999: *A Theological Introduction to the Old Testament.* Nashville, Abingdon Press

Boadt, Lawrence, 1984: *Reading the Old Testament.* New York, Paulist Press

Breuggemann, Walter, 1989: *„A Neglected Sapiential World Pair"* = Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft 89.234-258

Clements, R. E., 1992: *Wisdom in Theology.* Grand Rapids, Michigan, Eerdmans Publishing Company

Clifford, Richard J., 1997: *Introduction to Wisdom Literature.* = *New Interpreter's Bible, V. kötet.* Nashville, Abingdon Press

Crenshaw, J. L., 1983: *Introduction: The Shift from Theodicy to Antropodicy.* = *Theodicy in the Old Testament.* London, SCM Press

Davis, F. Ellen, 1992: Job and Jacob: The Integrity of Faith. = Reading between Texts: Intertextuality and the Hebrew Bible. Louisville, Kentucky: Westminster John Knox Press

Fishbane, M., 1971: *Jeremiah IV 23-26 and Job III 3–13: A Recovered Use of the Creation Pattern.* = Vetus Testamentum 21

Dr. Gál Lajos: *A tám és jásár szavak mint Jób nevének epithetonjai.* = Theológiai Szemle, 1962.149–150)

Gammie, John G., 1978: Behemoth and Leviathan: On the Didactic and Theological Significance of Job 40:15 – 41:26. = Israelite Wisdom: Theological and Literary Essays in Honor of Samuel Terrien. Missoula, Montana, Scholar Press

Gottwald, Norman K., 1985: *The Hebrew Bible – A Socio-Literary Introduction.* Philadelphia, Fortress Press

Gutiérrez, Gustavo, 1996: *On Job. God-Talk and the Suffering of the Innocent.* New York, Orbis Books

Habel, Norman, 1985: *The Book of Job. A Commentary.* Philadelphia, Westminster Press

Habel, Norman, 1992: *In Defense of God the Sage.* = *The Voice from the Whirlwind: Interpreting the Book of Job.* Nashville, Tennessee, Abingdon Press

Jubileumi Kommentár – A Szentírás Magyarázata. Egyetemi Nyomda, Budapest (Szerk. Bartha Tibor, 1981)

Mettinger, Tryggve N.D., 1992: *The God of Job: Avenger, Tyrant, or Victor?.* = *The The Voice from the Whirlwind: Interpreting the Book of Job.* Nashville, Tennessee, Abingdon Press

Nicholson, E. W., 1995: *The Limits of Theodicy as a Theme of the Book of Job.* = *Wisdom in Ancient Israel: Essays in Honour of J. A. Emerton.* New York, Cambridge University Press

Perlude, G. Leo és Gilpin, W. Clark, 1992: *Introduction.* = *The Voice from the Whirlwind: Interpreting the Book of Job.* Nashville, Tennessee, Abingdon Press

THE ANCHOR BIBLE. New York, Doubleday (Bevezetés, fordítás, jegyzetek: Pope, Marvin H., 1965)

Rad, Gerhard von – 1957 / magyar: 2000

Az Ószövetség teológiája I-II. Budapest, Osiris

Robinson, D., 1977: *The Old Testament and the Literary Critic.* Philadelphia, Fortress Press

Robertson, David, 1973: *The Book of Job: A Literary Study.* = *Soundings 56.1973, 446-69*

Dr. Tóth Kálmán, 1998: *Az Úrnak félelme: ez a bölcsesség. Ószövetségi bölcselkedés a Példabeszédek, a Prédikátor és Jób könyve alapján.* Kálvin Kiadó

Tsevat, M, 1966: The Meaning of the Book of Job. = Hebrew Union Collage Annual 37

B. GERGELY PIROSKA

AZ ERDÉLYI UNITÁRIUSOK KERESZTNEVEI A XVIII. SZÁZADBAN*

1. A reformáció utáni keresztnévhasználat felekezeti névpreferenciáinak alakulási folyamatában a XVIII. századot tekinthetjük az utolsó fontos szakasznak. (A korábbi XVI–XVII. századi szakaszokra nézve erdélyi vonatkozásban lásd tőlem 1997, 1998.) A megelőző századtól fellépő és a királyi Magyarországon egyre erőteljesebben működő ellenreformáció hatása ugyanis az erdélyi fejedelemség fennállásáig itt nem tud kibontakozni (hisz harcos protestánsok ülnek a fejedelmi székben), eredményei tehát a Habsburg-uralom Erdélyre való kiterjesztése után – császári rendeletektől is támogatva – mutatkoznak meg. Egyrészt ezért tartom fontosnak a XVIII. századi keresztnévhasználat felmérését az erdélyi felekezetek körében. Másrészt viszont azért is, mert az egyházak hatása a keresztnévhasználatra a felvilágosodás korától kezdődően egyre inkább gyöngül, vezető helyzetét a névválasztásban elveszíti, illetőleg sok más tényezővel kell rajta osztoznia az ezutáni időben. Az egyházak befolyásának csökkenése új helyzetet fog majd kialakítani a keresztnév-választásban és -használatban, melyre többek között a felekezeti névpreferenciák fellazulása és keveredése lesz jellemző. Ezért is fontos rögzíteni a még elsőrendűen felekezeti névhasználat utolsó, XVIII. századi szakaszát.

Az ellenreformációnak a keresztnévhasználatra gyakorolt hatásáról elsősorban katolikus vonatkozásban tárt föl tényeket a magyar névtani szakirodalom (ennek tulajdonítva többek közt például a *Mária* és a *József* keresztnév használatának fokozódását és terjedését). Arról, hogy a protestáns névhasználat hogyan reagált a nem ritkán erőltetett rekatolizációra, már kevesebbet tudunk. Érdemes tehát e szempontból is figyelmet fordítani a XVIII. századi felekezeti névpreferenciákra. Hogy ebbe a vizsgálatba elsőként épp az erdélyi unitáriusok névanyagát vonom be, azt több ok is javallja: 1. Erről tudunk a legkevesebbet, hisz e felekezet magyarországi elterjedtsége kezdettől fogva sokkal szűkebb körű volt és maradt, mint szülőföldjén, Erdélyben, s ezért a magyarországi névtani kutatás figyelmét elkerülte. De a fejedelemség korabeli Erdélyben igen nagy szerepet játszó unitárius felekezet névhasználatának vizsgálata is épp csakhogy elkezdődött egy szűkebb körű névanyag, a kolozsvári főiskolát a XVII. század első felében látogató diákok neve alapján (Gergely 1998). 2. Feltételezésünk szerint ennek a felekezetnek – különösen antitrinitárius hitelveket valló első szakaszában – jelentős szerepe lehetett az ószövetségi nevek protestáns preferenciájának kialakításában és megerősö-

* Megjelent a Magyar Nyelvjárások XL, 61–73.

désében (bővebben erről uo.). 3. Az összes erdélyi unitárius egyházközségekre kiterjedő nagy névanyagból közvetett információt remélhetünk az antitrinitarizmus legradikálisabb ágaként a XVI. század végétől feltűnő erdélyi szombatosok (akiket a XVII. századi erdélyi törvénykönyvek judaizánsoknak) esetleges – szintén tőlem feltételezett – szerepére is az ószövetségi névpreferencia erősítésében.

2. Ehhez a vizsgálathoz a következő forrásanyagokat dolgoztam fel: a) Az erdélyi unitáriusok 1766. évi névjegyzéke egyházkerületenként, minden egyházközségre és azok filiáléira is kiterjedően (kézirat az Unitárius Egyház kolozsvári levéltárában). b) Ugyanilyen, de az előzőhöz képest szűkebb körű összeírás 1726-ból (ugyanott). c) Bartók János unitárius pap működési helyein készített anyakönyvei és egyházközségei tagjainak összeírásai 1753–1775 között (MTA kézirattára: A 1729/V.)[1] Az első két forrás név szerint a családfőket sorolja fel, akiknek messze túlnyomó része férfi. A nők (főként özvegyek) kevés kivétellel asszonynevükön, elhalt férjük nevének –né képzős alakjában szerepelnek, így ezek is e feldolgozásban a férfinevekhez csatolhatók. Női keresztnév sokkal ritkábban tűnik fel e forrásokban, ezért vizsgálatukat – tágabb összefüggéseket is keresve – későbbre halasztom. Jelenlegi feldolgozásomban tehát csak a férfineveket vonom be (emellett szól még az is, hogy a már feldolgozott XVII. századi unitárius diáknévanyag is – mellyel az összehasonlítás kézenfekvő – csak férfinevekből áll). A harmadik forrást – mely a legkisebb és némileg más jellegű – dolgozatom további részében fogom bemutatni.

3. A leggazdagabb névanyagot az 1766-os egyházi összeírás nyújtja, ennek bemutatása kerül tehát mostani vizsgálatom központjába. Az erdélyi unitárius egyház ekkor nyolc különböző nagyságú és lélekszámú egyházkerület 106 egyházközségében és 44 hozzájuk tartozó filialéjában több mint 7000 unitárius családfőt vesz név szerint számba (családtagjaikat csak számszerűen tünteti fel, így összlétszámukat az összeírás 28 647 személyben állapítja meg). A legtöbb unitárius egyházközség a keresztúri (27), udvarhelyi (17) és az aranyosi (16) egyházkerületben van, ezt követi a marosi (13), háromszéki (11) és a küküllői (11), végül a Fehér (6) és Kolozs (5) megyei egyházkerület. A lélekszám szerinti sorrend ezzel csaknem teljesen megegyezik (eszerint a Fehér megyei egyházkerület a legkisebb lélekszámú). Az unitáriusok legerősebb tömbjei tehát az udvarhelyszéki székelységben, kiemelkedően pedig Keresztúrszék területén, valamint az egykori Aranyosszéken voltak, ahol Torockó és Torda volt erős központjuk. Maros- és Háromszéken a megfelelő időkhöz képest apadt a számuk, úgyszintén a többi vidéken is, Kolozsvár viszont mint az unitarizmus központja ekkor is kiemelkedő jelentőségű. (Az erdélyi unitárius egyház történetére nézve lásd „Erdélyi egyházaink évszázadai". Bukarest, 1992. 245–94.)

Az unitárius felekezet tagjai közt ekkor 65 féle keresztnév járatos, melynek csaknem fele (32) bibliai név (15 újszövetségi és 17 ószövetségi), másik fele viszont martirológiumi (28) és csekély számban (5) világi név. Ez utób-

biakat (*Botár, Brodok, Rapa, Karácsony, Vernes*) valószínűleg más etnikumi eredetű személyek viselik.

A továbbiakban ezt a névanyagot egyházkerületenként külön és összevetve vizsgálom, az egyházkerületek ugyanis egyben névföldrajzi egységeket képviselnek. Először az egyházi jellegű névcsoportok és viselőik arányszámait mutatom be az 1. számú táblázaton.[2]

Amint látható, a legtöbb újszövetségi nevet (30% felett) a marosi és a háromszéki, a legtöbb ószövetségi nevet (szintén 30% felett) viszont a kolozsi, keresztúri és a küküllői egyházkerületben viselték, máshol a névállománynak körülbelül negyed része tartozik az új- és ugyanennyi az ószövetségi nevek csoportjába. A bibliai nevek összességükben pedig mindenütt (Fehér megye kivételével) a névállománynak több mint felét teszik ki. De a martirológiumi nevek aránya sem alacsony, általában 40% fölött van (Fehér megyében 50% fölött). Hasonló arányokat találunk a XVII. századi unitárius iskolai névanyagban (Gergely 1998: 141), e tekintetben tehát nem változik az unitáriusoktól használt névállomány.

Azt nézve, hogy az unitáriusok hányad része használja az egyes egyházi névcsoportokat, erőteljesebben mutatkozik meg a bibliai nevek preferenciája, mégpedig leginkább az udvarhelyi, keresztúri és a kolozsi egyházkerületekben, ahol az unitáriusok 70–68 százaléka viselt bibliai nevet, de máshol is (kivéve a marosit) közelít ehhez. Ebből az újszövetségi neveket viselők vannak többségben (34–52%) az ószövetségi névviselőkkel szemben (17–29%). A martirológiumi neveket az unitáriusoknak körülbelül egyharmada (31–34%) választja, kivéve a marosiakat, akik közül ennél többnek, és az udvarhelyieket, akik közül ennél kevesebbnek van martirológiumi neve. Világi nevet mindösszesze 7 személy visel az összes egyházkerületben együttvéve.

A továbbiakban a keresztneveket megterheltségi sorrendjük szerinti ranglistákon mutatom be (a 2. számú táblázat a székelyföldi és marosi, a 3. táblázat az aranyosi, kolozsi, küküllői és Fejér megyei unitáriusok keresztneveit tartalmazza).[3]

Gyakoriságban az első 10 név közt 3–4 újszövetségi, 1–3 ószövetségi és 3-5 martirológiai név szerepel. Az újszövetségi *János*, *István* és az ószövetségi *Mihály* mindenütt a három leggyakoribb név, utánuk váltakozó sorrendben a *György*, *András* és *Ferenc* következik. Az első tíz név közé tartozik még mindenütt Keresztúr kivételével a *Márton*. A *József* és a *Sámuel* öt, a *Péter* és a *Zsigmond* négy, a *Miklós* három, a *Pál* két, végül az *Ambrus*, *Gergely*, *László* egy-egy egyházkerületben tartozik az első tíz név közé. E felekezet tagjainak több mint háromnegyede – általában 81–89%-a – e leggyakoribb nevek egyikét viseli. Bár a nagy gyakoriságú nevek legtöbbje, legyen akár bibliai vagy martirológiumi jellegű – mint ezt már korábbi közleményemben is hangsúlyoztam –, független a felekezeti névpreferenciától, az ószövetségi *Sámuel* és az unitáriusok esetében minden bizonnyal szintén ószövetségi *József* név feltűnése e nagy gyakoriságú csoportban nyilvánvalóan vallási indítékra mutat.

A bibliai nevek újszövetségi csoportjába tartozó *Tamás* és *Sándor* általában közepes gyakoriságú, a *Máté*, *Mátyás* és *Lukács* pedig ritka vagy egyszeri név. Egy-két viselője akad csupán a *Jakab*, *Fülöp*, *Demeter*, *Kelemen*, *Lázár* névnek.

Kissé részletesebben kívánok foglalkozni az ószövetségi nevekkel, amelyek leginkább kötődnek a protestáns névpreferenciához és az unitárius felekezet hitelveihez. A két leggyakrabban használt ószövetségi név – mint már említettem – a *Sámuel* és a *József*, mindkettő az egyházkerületek többségében (5–5) az első tíz név közt szerepel. Ranglistabeli helyzése szerint a *Sámuel* név legnépszerűbb a kolozsi (7.), a küküllői és háromszéki (8–8.) kerületben, azután az aranyosiban (9.), a keresztúriban (10.), és bár a leggyakoribb tíz név közé nem kerül be, közvetlenül ez után következik a marosi és Fehér megyei kerületekben is. A *József* név kiugróan magas használatú (6.) a marosi kerületben, és háromszéken is többen viselik, mint a *Sámuelt*. (7.). E két név keresztúri (9.) és küküllői (9.) gyakorisága közt viszont elenyésző a különbség, az udvarhelyi kerületben pedig teljesen azonos mértékben használatosak (14–15.). Ezzel szemben a kolozsi kerületben – noha pozícióban itt is egymást követik – a *József* nevűek száma lényegesen kisebb, mint a *Sámuel*eké. Legfeltűnőbb a különbség az aranyosi kerületben, ahol a *József*et csak fele annyian (13) viselik, mint a *Sámuelt*. Gyakoriságban a harmadik ószövetségi név mindenütt a *Dániel*, amely ugyan a vezető tíz néven általában kívül reked, és így a közepes gyakoriságú nevek csoportjában van, a kolozsi, marosi és az aranyosi területen gyakorisága megközelíti a két leggyakoribb ószövetségi névét – az Aranyos vidéken közvetlenül a *József* után áll, az udvarhelyi és a marosi kerületben pedig a *Sámuelt* követi gyakoriságban. Háromszéken azonban ritka név (20).

A többi ószövetségi keresztnév előfordulása általában tíz alatt maradt, tehát ritka név a legtöbb egyházkerületben, elterjedtségükben azonban jelentős különbségek vannak. Legelterjedtebb közülük a *Mózes*, amelynek 32 egyházközségben – zömmel a székelyföldiek – van 2–3, de inkább 1–1 viselője. Szintén elterjedt a *Gábor* név, ezt 26, főleg székelyföldi és aranyosi egyházközségekben viselik néhányan vagy többségükben egy-egy személy. Hasonló elterjedtségű a *Boldizsár* és *Dávid*, ezeket 16 egyházközség tagjainál találjuk meg, nagyjából egyenletes földrajzi szórtságban, mindkettő hiányzik viszont a Fejér megyei egyházközségekből. Az *Ádám* név elterjedtsége valamivel szűkebb: 11 egyházközségre terjed ki főleg a Székelyföldön egy-egy névviselővel. Hasonló a *Simeon* név elterjedtsége is, ezt 10 helyen viselik, kiugróan sokan pedig Torockón. Az *Illés* név hat, a *Benjamin* három, az *Izsák* két, az *Ábel*, *Ábrahám*, *Áron*, *Jónás*, *Józsiás*, *Jeremiás*, *Tóbiás* nevet csak egy-egy egyházközség egyetlen tagjánál találjuk meg.

Ha összehasonlítjuk ezt a névanyagot a kolozsvári unitárius iskola Erdély különböző területeiről jött diákjainak a XVII. század első feléből származó neveivel (Gergely 1998), az ószövetségi nevek tekintetében elég lényeges különbségeket állapíthatunk meg. Jelentősen nőtt a használatba vett ószövet-

ségi nevek száma a XVIII. század derekára, hisz a fentebb felsorolt 19 ószövetségi név közül mindössze 6 szerepelt az előző században. Ez a protestáns névpreferencia erősödését jelzi az unitárius felekezetben, s feltételezhető, hogy ez ellenhatásként jelentkezik az egyre fokozódó ellenreformációval szemben.

Itt vonom be e vizsgálatba azt a korábbi összeírást, amely ugyanezekről az unitárius egyházkerületek zömérol 1726-ban, az aranyosiról 1731-ben készült.[4] Ennek a névanyagából azonban csak az ószövetségi neveket mint a protestáns névpreferancia szempontjából legfontosabb névcsoportot hasonlítom össze az 1766-os összeírással. Bár e korábbi összeírás kevésbé teljes, csaknem ugyanannyi ószövetségi név szerepel benne. Közülük ekkor is a *Sámuel* a leggyakoribb, utána viszont a *Dániel* következik, majd a *Gábor* vagy a *Boldizsár*. A *Mózes* ellenben még ritkább és kevésbé elterjedt, úgyszintén az *Ádám* is. A legfeltűnőbb különbséget a *József* mutatja, mely ekkor még alig tűnik fel 2–3 személy neveként az egyes egyházkerületekben. Például Kolozsváron egyetlen előfordulása van ekkor, szemben a *Sámuel* 27 előfordulásával. A XVII. századi unitáriusoknál pedig *József* még egyáltalán nem szerepelt. Jól tudjuk, hogy e keresztnév divatja a XVIII. századtól erősödött fel szent Józsefnek, Jézus nevelőapjának a katolikus egyházban ez időtől kibontakozó kultusza folytán (az egyház védőszentjévé is válik). E név divatját azonban ugyanúgy látjuk megerősödni az unitárius felekezetben is. Ennek indítékát azonban nyilván máshol kell keresnünk. De nem II. József császár Türelmi rendeletében, amire mint a József név protestánsok közti elterjedésének magyarázatára névtani szakirodalmunkban hivatkozni szoktak (pl. Karácsony 1961. 110), hisz látjuk, hogy jóval II. József uralkodása előtt már e név az unitáriusok körében igen népszerűvé vált. Mivel a névdivatok átívelhetik a felekezeti névhasználatot, nem lehet kizárni, hogy a *József* név katolikus indíttatású divatja hatott a protestánsok körében is. De felvethetőnek tartok egy más lehetőséget is, éspedig „e katolikus név" divatjának protestáns kisajátítását, az ószövetség ismert alakjához, Jákób Egyiptomba eladott fiának nevéhez visszakapcsolva e nevet. Karácsony Sándor Zsigmond munkája is az ószövetségi nevek csoportjába sorolja a *Józsefet*, és a XVI–XVII-századból majdnem kizárólag a Székely oklevéltártból idéz rá adatokat (i. m. 36). A vallási névpreferencia szempontjából tőlem feldolgozott 1614-es székely lustrákban (Gergely 1997) a *József* egy-egy személy neveként az udvarhelyszéki protestánsok és a csíkszéki katolikusok közt bukkan fel párhuzamosan. Azt sem tekinthetjük véletlennek, hogy az 1771–1800-as években a magyarországi unitáriusok egyik központjában, Baranyában a vezető nevek közt találjuk a *Józsefet*, amely itt a második leggyakoribb férfinév (és mellette a *Sámuelt* a negyedik nagy gyakoriságú névként), ugyanúgy, mint a jellegzetes katolikus Eger, Veszprém, Sopron vidékén (Hajdú 1972). A *József* név „unitárius divatját", mely évtizeddel megelőzi az ő jogaikat is visszaállító II. József fellépését, a név katolikus kultuszával párhuzamosan fellépő, de e rekatolizációs névdivatot ellensúlyozó és protestáns tartalommal megtöltő indíttatásúnak tartom.

4. Dolgozatom utolsó részében kísérletet teszek arra, hogy az erdélyi szombatosoknak az ószövetségi névpreferenciához való viszonyát közvetett úton kitapintsam, megközelítsem. Mivel a szombatos vallás kevésbé ismeretes, röviden ki kell térnünk a névkultúrával is kapcsolatos vonatkozásaira. A szombatosság néven ismert vallási irányzat a XVI. századi Erdélyben vert gyökeret, mint az egyre radikalizálódó protestantizmus szélsőségesnek ítélt utolsó hatása. Az antitrinitarizmusból indult ki, és eljutott az ószövetségi törvények változatlan érvényének elismeréséig. Hitelvei miatt – melyek kizárólag a Biblia ószövetségi részére támaszkodnak – zsidózóknak, korabeli szóhasználattal judaizánsoknak is nevezték őket. Eleinte főleg a birtokos nemesség (Eössy András, Péchi Simon, a Kornis család több tagja stb.) és a városi polgárság (Marosvásárhely, Kolozsvár) körében hódított tért, majd szétterjedt a falusi lakosság közt is. A négy „bevett vallás" számára vallásszabadságot biztosító, de a további hitújítást már megtiltó erdélyi országgyűlési határozatok, majd törvények alapján azonban nemcsak az egyházi, hanem a világi hatalommal is éles összeütközésbe kerültek hívei. Például hírhedt 1638-as dési perbefogásukkor sokukat – köztük Péchi Simont és más főrangúakat is – ítélték fej-és jószágvesztésre. Törvényen kívülre helyezésük, üldöztetésük miatt rejtőzködésre kényszerültek úgy, hogy színleg beolvadtak vagy a református vagy az unitárius, sőt később még a katolikus felekezetbe is. Főleg Maros- és Udvarhelyszék településeinek lakosai közt éltek nagyobb számban (Orbán Balázs például 32 szombatos települést sorol fel innen, 1868: 146–50.) Felmorzsolódásuk azonban folyamatos volt, s a XVIII. században, amikor a Habsburg-hatalomtól irányított erdélyi főkormányszék ismételt összeírásukat rendelte el, már csak négy faluban fedezték fel őket (tanúvallomások alapján): Bözödön, Bözödújfaluban, Nagyernyén és Iklandon. A XIX. században már egyedül Bözödújfalu maradt utolsó fészkük, ahol az Eötvös-féle emancipáció törvény védelmében hivatalosan is áttértek a zsidó hitre, és – bár nem „születes zsidók" – átélték a XX. századi zsidóüldözéseket. A közelmúltban nyomukat is eltüntette a falurombolásnak áldozatul esett Bözödújfalu teljes pusztulása (duzzasztógáttal árasztották el.)[5]

A szombatosság névhasználati befolyását igen nehéz – vagy talán lehetetlen is – más vallásokhoz hasonló módon fölmérni, kideríteni. A felekezeti névpreferenciák kibontakozásának és fejlődésének XVII–XVIII. századi szakaszában ők más felekezetek, a „bevett vallások" tagjai közt lappanganak, nevük azokéval keveredik. Két úton közelíthetünk mégis feléjük. Az egyik hipotetikus, de valószínű, hogy hitelveikből következőleg igen erős az ószövetségi nevek iránti vonzódásuk. Orbán Balázs azt állítja róluk, hogy kizárólag ótestamentumi neveket adnak az újszülötteknek, mégpedig – szerinte – leggyakrabban a *Simon* és a *Mózes* nevet (i. m. 148). A másik lehetőség, amelyet alább követni fogok, névföldrajzi.

Először nézzük meg, vannak-e az 1766-os összeírás unitárius egyházközségei között olyanok, amelyekben kiugróan magas az ószövetségi neveket viselők aránya. 20% vagy efölötti arányban a következő egyházközségek

tagjainak van ószövetségi nevük: Nagysolymos (36,36%), Bözöd (27,71%), Újszékely (26,92%), Sinfalva (25%), Iszló négy filiáléval (23%), Ikland, Nagyernye filiával együtt (22,4%), Asszonynépe három filiáléval (21,42%), Kolozsvár és Szőkefalva (20%). Feltűnő, hogy Bözödújfaluban mindössze tizenegy unitárius van (ezért csak filiáléja Bözödnek), és csak két ószövetségi névviselő. A négy település közül – ahol a XVIII. században szombatosokat tartottak számon (lásd fentebb) – három: Bözöd, Ikland, Nagyernye szerepel is az ószövetségi neveket legnagyobb mértékben használó egyházközségek közt. Bözödújfalu viszont azért maradhatott ki közülük, mert szombatosai nem unitárius felekezetűek közt bújtatták hitüket. Nagysolymos és Újszékely jelen van az egykor szombatos falvak névsorában (Orbán 1868,), sőt a kortárs krónikás – Szalárdi János – Kolozsvárt is említi „Siralmas króniká"-jában (192). E települések több mint felének tehát van szombatos múltja. A többinek azonban nincs, s ez arra figyelmeztet, hogy az ószövetségi nevek fokozott mértékű használata nem írható minden esetben szombatosok számlájára.

Ezután azt fogom – egy újabb unitárius névanyag bevonásával is – megvizsgálni, vajon van-e különbség az ószövetségi nevek használata tekintetében egy jellegzetes szombatos település hivatalosan unitárius lakosai és más unitárius települések lakosainak névhasználata között.

Ez a forrás szintén a XVIII. század derekáról való, az 1753 és 1775 közötti időszakban készítette egy Bartók János nevű torockói születésű unitárius pap, aki több egyházközségben szolgált, és működési helyein anyakönyvezést vezetett a születésekről, házasságkötésekről és temetésekről. Emellett szolgálata megkezdésekor összeírta a családfőket is. Rendszeresebb keresztelési anyakönyve Bözödnek 1754-ből, és a küküllői Kissárosnak 1762–68-ból van, így az ezekben bejegyzett újszülöttek neveiről készítettem névgyakorisági listát, melyet a 4. táblázatban mutatok be, és vetem egybe őket. (Ezúttal itt is csak a férfinevekre szorítkozom.)

Hasonlítsuk össze az ószövetségi névre kereszteltek szempontjából e két egyházközséget! Azt állapíthatjuk meg, hogy Bözödön több mint kétszeranynyian kapták a *József* és a *Sámuel* nevet, mint Kissároson, a *Dániel* egyszeri előfordulású mindkettőben, viszont *Boldizsár*t és *Ádám*ot csak Bözödön kereszteltek. Bözödön az újszülötteknek 41,30%-a, Kissároson ellenben csak 28,94%-a kapott ószövetségi nevet.

Vonjunk párhuzamot ezután az összeírt családfők férfinevei közt Bözödön és az aranyosi Várfalván! (Ezt az 5. táblázat mutatja.)

Bözöd fölénye az ószövetségi nevek használatában itt is nyilvánvaló. A családfők majdnem egyharmada visel ószövetségi nevet, és a két leggyakoribb név is ilyen: *Sámuel* és *József*. Várfalván ugyan többféle ószövetségi név van, a családfőknek azonban csak 12 százalékára terjednek ki.

Bözöd tehát mind a kétféle megközelítésben kiemelkedik az ószövetségi nevek használatában, s ez a legnagyobb valószínűséggel összefüggésbe hozható azzal, hogy az ószövetségi törvényeken alapuló szombatosság híveinek

legnagyobb számú közössége a XVIII. században már itt él. Ez megerősíti feltételezésünket, hogy a szombatos irányzat – különösen jóval szélesebb elterjedtségének korábbi idejében – erősítőleg hathatott e névcsoport preferenciáltságára főleg Erdélyben, de onnan kisugározva esetleg még távolabb is. A bevett vallásokba kényszerült hívei révén pedig ezekben is fokozhatta az ószövetségi nevek protestáns preferenciáját, s egyik nem elhanyagolható oka lehet az Erdélybe oly jellemzőnek tartott *Sámuel*ek, *Mózes*ek, *Áron*ok stb. máig ható divatjának. Bár a szombatosok névhasználatának izgalmas kérdését nem tekinthetjük ezzel lezártnak, talán egy lépéssel közelebb jutottunk tisztázásához.

Az egyházi névcsoportok arányai az erdélyi unitárius egyházkerületekben*

(nv.= névviselők)

1. táblázat

Egyházkerület	Újszövetségi nevek		Ószövetségi nevek		Összes bibliai nevek	
%	név	nv.	név	nv.	név	nv
Kolozsi	25,71	38,49	37,14	29,8	62,85	68,30
Küküllői	26,66	42,71	33,33	23,68	60,00	66,39
Alsó-Fehéri	29,13	44,83	17,39	23,48	47,82	68,32
Aranyosi	23,91	44,54	26,08	20,39	50,00	64,93
Marosi	32,50	34,28	25,00	24,32	57,50	58,60
Udvarhelyi	25,58	52,43	25,58	17,84	51,16	70,28
Keresztúri	25,64	46,61	30,76	21,49	56,41	68,10
Háromszéki	30,95	37,30	26,19	23,04	57,14	65,04
Összesen						

Egyházkerület	Martirológiumi nevek		Világi nevek	Összes név	Összes családfő
%	név	nv.			
Kolozsi	37,14	31,49	–	35	426
Küküllői	40,00	33,60		30	494
Alsó-Fehéri	52,17	31,67	–	23	281
Aranyosi	45,65	34,77	2:0,28%	46	1731
Marosi	40,00	41,25	1:1%	40	703
Udvarhelyi	44,18	29,27	2:0,14%	43	1373
Keresztúri	41,02	31,82	1:1%	39	1433
Háromszéki	42,85	34,95	–	42	638
Összesen					**7079**

* Az alsó táblázat a felsőnek a jobb oldali folytatása

2. táblázat

	Marosi egyházkerület		Udvarhelyi egyházkerület		Keresztúri egyházkerület		Háromszéki egyházkerület	
1.	Joannes	88	Joannes	230	Joannes	235	Stephanus	93
2.	Michael	85	Stephanus	211	Stephanus	176	Joannes	65
3.	Georgius	76	Michael	184	Michael	155	Michael	62
4.	Sigismundus	75	Andreas	157	Georgius	143	Franciscus	61
5.	Stephanus	71	Franciscus	155	Andreas	128	Georgius	61
6.	Josephus	40	Georgius	102	Franciscus	115	Andreas	47
7.	Andreas	38	Petrus	54	Sigismundus	81	Josephus	37
8.	Franciscus	38	Paulus	43	Petrus	61	Samuel	24
9.	Martinus	34	Martinus	30	Josephus	55	Sigismundus	22
10.	Nicolaus	31	Sigismundus	30	Samuel	50	Ladislaus	19
11.	Samuel	23	Gregorius	27	Gregorius	43	Paulus	17
12.	Petrus	21	Valentinus	18	Paulus	42	Nicolaus	16
13.	Daniel	12	Laurentius	16	Martinus	33	Thomas	15
14.	Gregorius	11	Josephus	15	Thomas	18	Alexandrius	9
15.	Paulus	9	Samuel	15	Ladislaus	15	Martinus	9
16.	Alexandrius	7	Daniel	14	Nicolaus	13	Benedictus	8
17.	Ladislaus	7	Nicolaus	9	Daniel	12	Valentinus	8
18.	Emericus	5	Thomas	9	Balthasar	9	Mattheus	7
19.	Balthasar	3	Alexandrius	7	Gabriel	8	Daniel	6
20.	Laurentius	3	Ladislaus	6	Mojses	6	Mojses	6
21	Blasius	2	David	4	Alexandrius	5	Petrus	6
22.	Casparus	2	Mattheus	4	Elias	3	Emericus	4
23.	David	2	Mojses	4	Valentinus	3	Gabriel	4
24.	Mojses	2	Adamus	3	Laurentius	2	Matthias	4
25.	Simeon	2	Casparus	3	Ludovicus	2	Antonius	3
26.	Theodorus	2	Lucas	3	Abel	1	Laurentius	3
27.	Adamus	1	Albertus	2	Adamus	1	Simeon	3
28.	Ambrosius	1	Balthasar	2	Aron	1	Adamus	2
29.	Beniamin	1	Gabriel	2	Antonius	1	Alexius	2
30.	Christophorus	1	Benedictus	1	Blasius	1	Jacobus	2
31.	Demetrius	1	Blasius	1	Bodor	1	Melchior	2
32.	Philippus	1	Bazilius	1	Casparus	1	Abraham	1
33.	Gallus	1	Clemens	1	Christophorus	1	Blasius	1
34.	Jacobus	1	Christianus	1	Dionisius	1	Casparus	1
35.	Karácsony	1	Christophorus	1	Emericus	1	Clemens	1
36.	Lucas	1	Emericus	1	Jacobus	1	Christophorus	1
37.	Ludovicus	1	Isaacus	1	Mattheus	1	David	1
38.	Mattheus	1	Jacobus	1	Matthias	1	Dionisius	1
39.	Matthias	1	Karácsony	1	Simenon	1	Gregorius	1
40.	Thomas	1	Melchior	1			Lazarus	1
41.			Rapa	1			Lucas	1
42.			Simeon	1			Tobias	1
43.			Wolphgangus	1				

3. táblázat

	Aranyosi egyházkerület		Kolozsi egyházkerület		Küküllői egyházkerület		Alsó-Fehér megyei egyházkerület	
1.	Joannes	280	Joannes	62	Stephanus	85	Michael	56
2.	Stephanus	216	Michael	54	Joannes	78	Joannes	46
3.	Michael	167	Stephanus	54	Michael	68	Georgius	35
4.	Franciscus	154	Georgius	43	Martinus	42	Stephanus	35
5.	Georgius	128	Franciscus	33	Georgius	41	Andreas	33
6.	Andreas	127	Martinus	28	Franciscus	34	Franciscus	13
7.	Martinus	99	Samuel	28	Andreas	29	Martinus	12
8.	Petrus	81	Josephus	18	Samuel	14	Ambrosius	10
9.	Samuel	67	Andreas	15	Josephus	13	Nicolaus	6
10.	Gregorius	66	Paulus	13	Nicolaus	11	Petrus	6
11.	Nicolaus	60	Nicolaus	10	Ladislaus	9	Samuel	5
12.	Sigismundus	38	Daniel	8	Paulus	9	Sigismundus	4
13.	Josephus	34	Petrus	8	Sigismundus	9	Thomas	4
14.	Daniel	31	Ladislaus	6	Valentinus	8	Mojses	3
15.	Paulus	31	Gabriel	5	Petrus	7	Valentinus	3
16.	Simeon	19	Alexandrius	4	Daniel	6	Josephus	2
17.	Ladislaus	15	Sigismundus	4	David	5	Ladislaus	2
18.	Alexandrius	13	Thomas	4	Gregorius	5	Blasius	1
19.	Thomas	13	Mojses	3	Mojses	5	Casparus	1
20.	Albertus	12	Simeon	3	Balthasar	3	Emericus	1
21.	Gabriel	12	Adamus	2	Christophorus	3	Gregorius	1
22.	Mojses	10	Benedictus	2	Emericus	2	Jacobus	1
23.	Jacobus	7	Beniamin	2	Alexandrius	1	Matthias	1
24.	Emericus	6	Christophorus	2	Blasius	1		
25.	David	5	Emericus	2	Elias	1		
26.	Laurentius	5	Gregorius	2	Gabriel	1		
27.	Ambrosius	3	Jacobus	2	Koszta	1		
28.	Balthasar	3	Matthias	2	Mattheus	1		
29.	Casparus	3	Balthasar	1	Matthias	1		
30.	Elias	3	Casparus	1	Simeon	1		
31.	Vernes	3	David	1				
32.	Antonius	2	Isaacus	1				
33.	Benedictus	2	Jeremias	1				
34.	Botar	2	Melchior	1				
35.	Melchior	2	Valentinus	1				
36.	Wolphgangus	2						
37.	Adamus	1						
38.	Alexius	1						
39.	Clemens	1						
40.	Christophorus	1						
41.	Damianus	1						
42.	Dionisius	1						
43.	Jacobus	1						
44.	Josias	1						
45.	Koszta	1						
46.	Matthias	1						

4. táblázat

Bözöd 1754–61			Kissáros 1762–68		
	név	nv.		név	nv.
1.	György	7	1.	András	7
2.	István	7	2.	István	5
3.	János	6	3.	Márton	5
4.	József	5	4.	Mihály	5
5.	Sámuel	5	5.	Ferenc	4
6.	Boldizsár	4	6.	György	2
7.	András	3	7.	József	2
8.	Mihály	3	8.	Sámuel	2
9.	Pál	2	9.	Pál	2
10.	Gergely	2	10.	Miklós	2
11.	Dániel	1	11.	Dániel	1
12.	Ádám	1	12.	János	1
Össz.		**46**			**38**

5. táblázat

Bözöd 1753			Várfalva 1775		
1.	Sámuel	9	1.	András	14
2.	József	8	2.	Ferenc	13
3.	Mihály	7	3.	János	12
4.	János	6	4.	István	10
5.	György	5	5.	Mihály	9
6.	István	5	6.	Márton	7
7.	András	4	7.	Miklós	7
8.	Pál	4	8.	Péter	6
9.	Dániel	3	9.	Gábor	4
10.	Gergely	3	10.	György	4
11.	Boldizsár	2	11.	Sámuel	4
12.	Ferenc	2	12.	Gergely	3
13.	Márton	2	13.	Menyhárt	3
14.	Tamás	2	14.	Tamás	3
15.	Zsigmond	2	15.	József	2
16.	László	1	16.	Boldizsár	1
17.	Miklós	1	17.	Dávid	1
18.	Péter	1	18.	Elek	1
19.	Sándor	1	19.	Jakab	1
20.			20.	Pál	1
21.			21.	Sándor	1
Össz.		**68**			**100**

Jegyzetek

[1] Ezúton is hálás köszönetemet fejezem ki Molnár Lehelnek, a kolozsvári Unitárius Egyház Levéltára munkatársának kutatásomhoz nyújtott hathatós segítségéért, valamint Lőrinczi Réka nyelvész kollégámnak, aki az Akadémiai Könyvtár e kéziratára figyelmemet felhívta.

[2] A nevek besorolását az egyházi névcsoportokba (bibliai: ó- és újszövetségi, martirológiumi nevek) főleg Karácsony Sándor Zsigmond 1961 alapján végeztem.

[3] Az 1766-os egyházi összeírás a keresztneveket latin formában tünteti fel, ezért így szerepelnek a gyakorisági ranglistákon is. A feldolgozás szövegében viszont magyar alakjukban említem őket. A korábbi, 1726-31-es összeírás a keresztnevek magyar alakját használja, úgyszintén a Bartók János paptól származó anyakönyvek és összeírások is.

[4] Az 1726-31-es összeírás szintén a családfőket sorolja fel név szerint, keresztnevüket következetesen magyar formában jegyzi fel. Családtagjaikra számszerűen sem utal. 4329 családfő nevét tartalmazza, lényegesen kevesebbet, mint az 1766-os összeírás.

[5] A szombatosságnak gazdag vallástörténeti, történelmi szakirodalma van nem beszélve irodalmi feldolgozásairól). Népszerűbb formában, de szakmai hitelességű forrásokra támaszkodva Kovács András erdélyi újságíró, aki bözödújfalusi szombatos családból származik, szentelt e kérdésnek több könyvet.

Hivatkozások

Erdélyi egyházaink évszázadai. Kriterion, Bukarest, 1992. 245–94. Erdő János: Az unitárius egyház.

Gergely 1997. B. Gergely Piroska: Protestánsok és katolikusok névhasználata a székely székekben a XVII. század elején. In: *Szöveg és stílus* (szerk. Péntek János), Kolozsvár, 183–91.

Gergely 1998. B. Gergely Piroska: Protestáns felekezetek keresztnévhasználata a XVII. század első felében. In: *Tanulmányok a magyar nyelvről.* Tom. XXIV. Eger, 136–55.

Hajdú 1972. Hajdú Mihály: A Survey of the Most Frequent Hungarian Christian Names of the 18th-20th Centuries. In *Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae.* Sectio linguistica. Budapest, 39–51.

Karácsony 1961. Karácsony Sándor Zsigmond: Személyneveink 1500–1800-ig. NytudÉrt. 28. Budapest

Kovács András: Vallomás a székely szombatosok perében. Kriterion. Bukarest, 1981.

Orbán Balázs: A Székelyföld leírása I. (Pest, 188. 146–50.)

B. GERGELY PIROSKA

PROTESTÁNS FELEKEZETEK KERESZTNÉVHASZNÁLATA A XVII. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN*

1. Azt a folyamatot, amelyet a protestantizmus indított el a XVI. századtól az erdélyi magyar keresztnévhasználatban, eddig vizsgálataim során protestáns-katolikus szembeállításban próbáltam meg felderíteni. További lépésként azt vizsgálom, volt-e az erdélyi névhasználatban eltérés a protestantizmuson

* *Megjelent:* Tanulmányok a magyar nyelvről. Acta Academiae Pedagogicae Agriensis. Nova series. 7. Tom. XXIV. 136-55.

belül, köthető-e az újítások kezdeményezése valamelyik protestáns felekezethez, vagy egyformán részesek benne. E kérdések felvetésére több meggondolás is késztet. Először is az, ami korábbi vizsgálataimból leszűrhető, hogy tudniillik – az eddig elterjedt általános felfogástól eltérően – a bibliai nevek ekkor még nem kerültek túlsúlyba a protestánsoknál sem a tőlük használt martirológiumi nevekkel, sem a katolikusok XVI–XVII. század eleji bibliai névhasználatával szemben. Protestáns preferenciát csak az ószövetségi neveknél lehetett kimutatni, de ezek többségét is inkább szokatlanságuk, mintsem gyakoriságuk teszi feltűnővé. Ha tehát a protestáns névpreferencia e korban elsősorban az ószövetségi nevekre vonatkozik, nem lehet-e ebben szerepe annak a protestáns felekezetnek, amely a XVI. századi Erdélyben – német és lengyel hatásokat is magába olvasztva – született meg a reformáció radikális ágaként. A Dávid Ferenc alapította antitrinitárius – későbbi nevén unitárius – vallás számára a Biblia ószövetségi része elsőrendű jelentőségűvé vált, feltételezhető, hogy ennek a névadásra/választásra is hatása volt.

Ennek tisztázását csak e korszakból származó, biztosan unitáriusokhoz köthető, nagyobb névanyag alapján lehet megkísérelni. Forrásul a kolozsvári Unitárius Kollégium elődjének, az 1566–68-as években unitáriussá lett óvári főiskolának a XVII. századból fennmaradt faszcikulusai szolgálnak, amelyekben 1626-tól kezdve évenként naplószerűen feljegyezték az iskola mindennapi életének eseményeit, a diákok fegyelmi ügyeit, az iskolából való távozásukat, visszatérésüket, részvételüket a város életében, főleg a temetéseken vagy ünnepi kántálásokban, másrészt gazdasági kimutatást vezettek a kollégium jövedelmeiről, az adományokról stb. Mindezekkel kapcsolatban az iskola rektorainak, tanárainak és tanulóinak neve sűrűn szerepel e feljegyzésekben.

Ennek a névtani szempontból is nagy értékű forrásanyagnak a közlése kezdődött el a Fontes Rerum Scholasticarum sorozat VII/1. kötetével, mely a fennmaradt legkorábbi, 1626–1648 között készült faszcikulusokat tartalmazza (Dományházi-Laczkovits 1997).

2. Kolozsvár régi városközpontjában: az Óvárban, a város akkori főterén levő unitárius „óvári iskola" 1626-ban, amikortól feljegyzései fennmaradtak, már több mint fél évszázados múltra tekint vissza.[1] A XVI. század utolsó harmadától az ekkor többségében unitárius magyar és szász lakosságú város, valamint az unitárius egyház életében is elsőrendű fontosságú intézmény, melynek rektorai (igazgatói) és lektorai (tanárai) külföldi akadémiákat járt, nagyműveltségű, többnyire magas egyházi hivatalokat is betöltő személyek (Kathona 1979. 30–9). De mélyre is zuhan nemegyszer, hisz részese az erdélyi fejedelemséget érő történelmi viharoknak (pl. az Erdélyt végigpusztító Basta generális 1604-ben elveszi az óvári iskolát az unitáriusoktól és a jezsuitáknak adja, csak Bocskai Istvántól kapják majd vissza). Sorsa együtthalad az unitárius egyházéval, így megszenvedi mind a katolikus erdélyi fejedelmeknek (a Báthoryaknak), mind a reformátusoknak (Bethlen Gábornak, a Rákócziaknak) az unitáriusok rovására saját felekezetüket támogató egyház-

politikáját. Kihatnak rá magán az unitárius egyházon belül fellépő, a magyar–szász feszültségektől is fűtött viszálykodások is. Az ismétlődő pestisjárványoknak sokan esnek áldozatul a diákok, tanárok, igazgatók közül. Bizonyára mindennek része van abban, hogy az iskola megelőző fél évszázadából nem maradtak fenn feljegyzések. Az 1626–48 közti idő is válságos korszaka az erdélyi unitarizmusnak: a leginkább köztük megbúvó szombatosok ellen lép fel ekkortól a fejedelmi hatalom meg a kálvinizmus, és a szombatosok kikereséséért „megcirkált" unitárius egyházközségek közül is sok esik ennek áldozatául a Székelyföldön (Maros- és Háromszéken), Dés környékén, a belső-szolnoki és dobokai részeken. Kolozsvárt ez közvetlenül nem érinti, vagy annyiban mégis, hogy egyedül itt maradnak még többségében az unitáriusok, és egyedüli magasabb képzést nyújtó iskolájuk marad az óvári.

A faszcikulusok kezdő éve: 1626 egybeesik Csanádi Pál rektorságának kezdetével. Az iskola ezidőbeli tanárai közül a padovai egyetemet látogatta Csanádi Pál, Dálnoki Nagy Mihály, János és Lőrinc, Árkosi Gelei Benedek, Ózdi Tamás, Solymosi Boldizsár, az oderafrankfurti egyetemet Tordai János és Árkosi Tegző Benedek, a leydeni egyetemre járt Makai Nyírő István és Killyéni György.

A diákoknak azonban sem teljes létszámát, sem teljes névsorát nem lehet e feljegyzésekből megtudni, mert bár nevük sűrűn bukkan fel a faszciculusokban rögzített tevékenységekkel, eseményekkel kapcsolatban, olyan évenkénti, többé-kevésbé teljes névsorokat, mint amilyeneket egyes iskolákban vezetett matrikulákban – aláírási jegyzőkönyvekben – találunk, nem tartalmaznak. Valószínűnek tarthatjuk mégis, hogy a diákok többségének a neve előfordul bennük, sőt ismételten is, hiszen ugyanannak a személynek a neve több feljegyzésben is visszatér. Az azonos nevet viselő különböző személyek szétválasztása is fontos – egyéb szempontok mellett – a diákok neveinek névtani célú vizsgálatában. Nagy segítségére van mindebben a kiadvány használójának a csatolt névmutató, melyben a rektorok, a tanárok és diákok nevei személy szerint szétválasztva szerepelnek, feltüntetve mellettük évszámnyi pontossággal a faszcikulusokban említett tevékenységeiket, kollégiumi életük eseményeit, pályájuk és életsorsuk alakulását ez idő alatt.

3. A feljegyzésekben szereplő személyek nevei latinosított alakban szerepelnek: a keresztnevek teljes következetességgel latin megfelelőjük alakjában, mellettük – a kor iskolai szokása szerint – a származási hely van feltüntetve magyaros vagy latinosított formákban (pl. *Ajtai, Bölöni, Dálnoki* stb. – *Bolgaciensis* 'Bolkácsi' *Cibiniensis* 'Szebeni', *Coronenses* 'Brassói'), olykor ugyanaz a név váltakozik mindkét formában (Pl. *Baranyai ~Barovius).*

A diákok közt magyarok és szászok is vannak. A magyarok száma azonban sokszorosa a szászokénak annak ellenére, hogy Kolozsvár lakossága körében ez az arány jóval kiegyensúlyozottabb. A kollégium szász diákságának nem kis része ugyanis az 1620-as évek elején kálvinistává lett, és ki is lépett az unitárius óvári iskolából (melynek János Zsigmondtól építtetett dísztermét

Bethlen Gábor át is adja nekik templomul). Az Erdély más részein, elsősorban a Szászföldön (Brassóban és Szebenben meg Beszterce környékén) lakó szászok közül csak kevesen követték a reformáció radikalizációját, zömük lutheránus maradt. Az ágostai hitvallású lutheránus szászok elhatárolták magukat a helvét hitvallású és méginkább az unitáriussá lett szászoktól, sőt megtiltották iskoláik látogatását mindazoknak, akik egyházi hivatalt akartak náluk betölteni. Így a faszcikulusokban mindössze 26 diák neve mellett szerepel a „saxo", és ez az összes személyeknek mindössze 6,1 %-a. Bár még több személy szász származását lehet gyanítani, főleg származási nevük alapján, őket mégsem soroltam közéjük, minthogy a „saxo" minősítés velük kapcsolatban egyáltalán nem tűnik fel.

A keresztnévhasználatot a felekezeti hatás mellett – mely mostani vizsgálatunk fő célja – más tényezők: népi, földrajzi, szociális tagolódás is befolyásolhatja. Ezért elkülönítem a magyarok és szászok keresztneveit az alábbi vizsgálatban, melynek során az unitárius iskola tanulóinak és tanárainak keresztnévanyagát tekintem át a nevek gyakorisága és egyházi tagozódása szempontjából (bibliai: ó- és újszövetségi, martirológiumi nevek). Az unitárius tanárok és diákok keresztneveiről a gyakorisági ranglista nyújt összefoglaló képet[2] (lásd a csatolt táblázat első felét). Ezen a nevek gyakoriságuk csökkenő sorrendjében állnak viselőik abszolút és arányszámával.[3] A magyarok keresztneveit a szászok keresztneveinek ranglistája követi.

Az óvári iskola ez időben kimutatható 397 magyar diákja és tanára 31 féle keresztnevet viselt. A leggyakoribb keresztnév: a *János*, de majdnem ugyanolyan gyakori még az *István* és a *Mihály* is, a magyar unitáriusok 38,78 százaléka ezt a három nevet viseli. Közel áll hozzájuk gyakoriságban még a *György* is, az utána következő *András*t viszont már csak fele annyian viselik, mint a leggyakoribb neveket. A magyaroknak több mint felénél csak ezt az öt nevet találjuk. Rajtuk kívül az első tíz megterheltebb név közé tartozik még a *Péter, Ferenc, Mátyás, Márton* és *Pál*. Az első tíz név között hét bibliai (1 ó-, 6 újszövetségi) és négy martirológiumi név van. Tíznél valamivel több viselője van még a *Tamás, Gergely* és a *Miklós* névnek (pozíciószámuk 11–13.). Kilenc és öt között van a *Balázs, Dániel, Sámuel, Boldizsár* és *Bálint* név viselőinek száma (pozíciószámuk 14–18.). A gyakoribb ószövetségi nevek: *Dániel, Sámuel* tehát a közepes gyakoriságú nevek rangsorának végén állnak. A közepesen gyakori nevek többsége viszont martirológiumi név. A ritka keresztnevek fele arányban bibliaiak:*Demeter, Jakab* (újszöv.), *Gábor, Simon* (ószöv.), illetve martirológiumiak: *Lőrinc, Benedek, László, Zsigmond.*

Az egészen ritka nevek között a martirológiumi *Antal, Gáspár* és *Kelemen* mellett az ószövetségi *Rafael* is szerepel. (Azonosíthatatlan számomra az egyszeri előfordulású *Chomor* név, ezért a statisztikából kihagytam.)

Összegezve a nevek egyházi jellegű csoportjainak megoszlását: a magyar unitáriusok keresztneveinek valamivel több, mint fele (16) bibliai név (9 újszövetségi, 7 ószövetségi), és felénél valamivel kevesebb (14) martirológiumi név.

A szász unitáriusok keresztnévhasználata több tekintetben is eltér a magyarokétól. A náluk föllelhető 16 keresztnévből hat: *Ádám, Jeremiás, Joachim, Thimoteus, Wolphgangus, Zakariás* a magyaroknál nem tűnik fel. Ezek egy kivétellel mind bibliai nevek, és nagyban hozzájárulnak, hogy e névcsoport aránya a szászoknál magasabb, mint a magyaroknál (12 bibliai 4 martirológiumi név). A bibliai nevek közt az ószövetségiek ugyanolyan arányban jelentkeznek náluk is, mint a magyarok körében (7 új-, 5 ószövetségi név).

4. A keresztnévhasználat szempontjából is fontos számba venni, honnan, milyen vidékek névanyagából tevődik össze ez a névállomány. A nevek földrajzi tagozódása kisebb-nagyobb mértékben minden időben befolyásolja a névállomány összetételét. Az óvári iskola mint az erdélyi unitáriusok legmagasabb szintű képzést nyújtó, egyedüli intézménye azonban nyilvánvalóan egész Erdélyből, sőt Erdélyen kívüli területekről is vonzza a magasabb képzettségre vágyó unitáriusokat. Az itt összegyűltek keresztnevei tehát a névföldrajzi különbségeket egybeolvasztó vagy pontosabban: kiegyenlítő képet nyújtanak az unitárius névhasználatról.

Az, hogy honnan verbuválódnak egy-egy iskola tanárai és diákjai, megállapítható a keresztnevek mellett – családnévszerűen – álló származási névből. Az eddigi fontos iskolatörténeti monográfiák[4] ezt a módszert megalapozták, és sikerrel alkalmazták.

A származásnevek alapján az óvári főiskolába Erdélyből legtöbben Udvarhelyszékből jöttek (37 féle helységre utaló név), utána Háromszékről (29 féle helységre utaló név), Kis-Küküllő megyéből főként Dicsőszentmárton és Erzsébetváros környékéről (19 féle helységre utaló név), Nagy-Küküllő megyéből főleg Nagysink, Medgyes és Segesvár környékéről (13 féle helységre utaló név), Torda-Aranyos megyéből főleg Torockó környékéről (13 féle helységre utaló név), Kolozs megyéből 10, Marosszékről 9, Alsó-Fehér megyéből 5, Szolnok-Doboka, Beszterce-Naszód és Szeben megyéből 3-3, Szilágy megyéből 2 féle helységre utaló származásnévvel találkozunk, és egy szász diák neve Brassóra utal.[5] Erdélyen kívüli tájakról legtöbben Baranyából látogatják a kolozsvári unitárius főiskolát, de vannak Sárosból és más északkelet-magyarországi megyék helységeiből is (Krajcár, Büdöskút, Ózd, Domba). A *Rofai* név talán Tisza-Roffra, a *Tokodi* esetleg az Esztergom megyei Tokodra, a *Tököli* talán a Pest közelében levő Tökölre, a *Tömösvári* ö-ző alakjával is Temesvárra utal.

5. A fenti vizsgálat eredményei azonban önmagukban még nem, hanem csak más protestáns felekezet egykorú és hasonló jellegű névanyagával szembesítve válaszolhatnak feltett kérdésünkre: volt-e a protestáns névpreferencia kezdeményezésében valamelyik felekezetnek a többinél nagyobb szerepe. E szembesítésre lehetőséget nyújt annak a szatmári református gimnáziumnak az 1610–1737-es évekből fennmaradt matrikula-kódexe – rendszeresen vezetett iskolai anyakönyvei –, melyet a szatmári iskolák történeti iratanyagai közt tett közzé Bura László (1994a) a Fontes Rerum Scholasticarum V. kötetében.

A szatmári Református Kollégium 1852-ig terjedő fennmaradt teljes iratanyagára alapozva Bura László (1994b) átfogó iskolatörténeti monográfiában is feldolgozta az iskola három és fél évszázados történetét. Ebből a két forrásból merítve vizsgálom meg először külön a túlnyomó többségében minden bizonnyal reformátusoktól használt keresztnévállományt az 1610–49 közötti évekből. Ez az Unitárius Kollégiumnak a jelenlegi vizsgálatba bevonható névanyagával időben is nagyjából egyező és azonos társadalmi csoportból származó névanyag alkalmas a korabeli református névhasználat megvilágítására, majd a két felekezet közti párhuzamok és különbségek megállapítására.

Szatmáron már az 1535 utáni évektől kezdett működni alsóbb szintű protestáns-humanista iskola, mely 1610-től Milotai Nyilas István szatmári református lelkész közreműködésével magasabb szintre emelkedett: kollégiumi típusú „középfokú iskolává", gimnáziummá vált. A debreceni kollégiummal állt közelebbi kapcsolatban, felépítésében, belső rendjében, tananyagában is főleg ezt követte, vagyis ennek partikulája, részisколája volt. Tanárait is jórészt innen meg Sárospatakról kapta.

A vizsgált időszakban az iskolai anyakönyvek: a Matricula studiosorum a felsőbb osztályos, ún. tógás diákok névjegyzékét tartalmazza tanévenként. A név mellett még bejegyzik tisztségeiket, a tanulmányi előmenetelükre és magatartásukra vonatkozó minősítést, fegyelmi megrovásaikat stb.[6]

1610-től folyamatosak a matrikulák egészen az 1620-as évek végéig. Viszont 1628–31 közt hiányoznak, majd öt éven át megint folyamatosak, 1636-tól ismét öt éves űr van, a negyvenes években pedig átlag minden második évből van diáknévsor. A hiányok oka nem ismeretes (Bura: i. m. 26,29).

A személynevekben e matrikulák a keresztnevek latin megfelelőit mutatják, a mellettük álló származásnevek legnagyobb része magyar formájú, pl. *Joannes Martonffalvi, Andreas Szatthmari, Stephanus Zolyomi* stb., ritkábban előfordulnak latinosított pl. *Simon Miklostelkensis,* illetve latinra fordított alakban, pl. *Andreas Medio Montanus, Stephanus, Saxopolitanus, Ladislaus Opuliensis* stb. A családnevet helyettesítő származásnevek itt is általánosak, kivéve a szász diákokat, akik vagy csak családnevükön pl. *Joannes, Schulerus, Matthias Hamburki,* vagy családnevükön és származásnevükön szerepelnek, pl. *Tobias Telmanus Nagyschelkensis, Jeremias Meraes Cibinensis, Johannes Herberk Heltensis* stb.

A diáknévsorok előtt a matrikulák az adott évben az iskola élén álló igazgató nevét is közlik. Innen és egy 1724 körül keletkezett utólagos összeállításból (l. Fontes V. 9) tudjuk, hogy 1610 és 49 között a következő – szinte évenként változó – (professzor címet viselő) igazgatók voltak: *Foktövi Mihály, Tóthfalusi Márton, Tasnádi K. Imre, Kecskeméti Mihályfi János, Túri Sz. János, Sztánai P. István, Viski B. Márton, Szatmárnémeti István, Putnoki T. János, Csernai P. Ferenc, Lázári E. Gáspár, Szepsi Korotz Gáspár, Jánki T. János, Kecskeméti Mátyás, Szikszai Gergely, Vári Bálint, Szatmári Lázár Miklós, Vári M. Miklós, Vásárhelyi István, Bősházi B. Márton, Csomai I. Bálint, Patai Mátyás, Detsi Gáspár, Ürményi P. Mátyás.*

A tanítók és diákok nevei az egymás utáni évek matrikuláiban természetszerűleg visszatérnek aszerint, hogy viselőik hány évet töltenek az iskolában. A nevek személyekhez kötése a matrikulákat közlő kötet mutatójában nem történt meg[7], így ezt a névtani statisztikákhoz nélkülözhetetlen műveletet magam végeztem el. Az időben folytonosságot mutató azonos nevet azonos személyhez tartozónak tekintettem, ha viszont hat évnél hosszabb időkihagyással jelentkezett az azonos név újra, más személyhez való tartozását valószínűbbnek tartottam, tudniillik a tanulmányi idő háromfokozatú gimnáziumban rendes körülmények között hat évig tarthatott. A hibalehetőségek teljes kiküszöbölésére nem volt módom.

A szatmári kollégium 1610–49 közötti keresztneveiről készült gyakorisági ranglista a csatolt táblázat második felében látható. Itt is külön szerepelnek a magyarok és szászok nevei (a szatmári református iskolában Bura László statisztikája szerint az egész XVII. században mindössze 15 szász diák tanult, i. m. 35–6).

Számításaim szerint ez idő alatt 697 magyar személy neve fordult elő az anyakönyvekben, ők 41 féle keresztnevet viseltek. A leggyakoribb az *István*, közel áll hozzá a *János*, gyakoriságban a harmadik nevet, a *Mihály*t azonban már jóval kevesebben viselik (az 1–2. név között csak kétszázaléknyi, a 2-3. név között viszont 6%-nyi az eltérés a név viselőinek számában). E három név valamelyikét viseli az összes matrikulabeli személyeknek csaknem fele (45,61%-a). A nagyobb megterheltségű keresztnevek közé még az *András* tartozik. Közepes megterheltségű a *Márton* és a vele egyforma gyakoriságú *Péter*, közel áll hozzájuk a *Pál* és a *György*, náluk valamivel ritkább a *Miklós* (9.), meg az azonos gyakoriságú *Ferenc* és *Gergely* (10–11.). Ezt az első tíz, illetve tizenegy nevet találjuk meg az összes személyek 82,73 százalékánál. A leggyakoribb tíz névből 6 bibliai (5 új-, 1 ószövetségi) és 4 martirológiumi név. A ritkább nevek határvonalán áll a *Tamás, Mátyás, Gáspár* és *Bálint* (12–5.). Tíz alatt marad az előfordulása a *Balázs, Lukács, Sámuel, Benedek, Dávid* névnek; köztük van a két viszonylag gyakoribb ószövetségi név, a *Sámuel* (18.) és a *Dávid* (20.). Mindössze három-négyszer tűnik fel a vizsgált időszakban a *Demeter, Albert, Imre, László* és az ószövetségi *Simon* név. Az egészen ritkán előforduló nevek közt találunk még több ószövetségi nevet, mint *Boldizsár, Dániel, Ábrahám, Illés, Tóbiás* és *Zakariás*. Ezek meg két újszövetségi név révén a bibliai nevek többségbe kerülnek a ritka nevek között a martirológiumi nevekkel szemben.

Az egyházi jellegű névcsoportok arányai tehát a szatmári református gimnázium magyar névanyagában a következőképpen alakulnak: az előforduló 41 névnek több mint fele bibliai név, ebből 11 újszövetségi és 10 ószövetségi, mellettük 19 martirológiumi nevet használnak.

A szászoktól viselt keresztnevek egyetlen kivétellel mind bibliaiak, felefele arányban ó-, illetve újszövetségiek.

Ez a névanyag névföldrajzi szempontból éppoly kiegyenlített, mint az óvári iskolabeli unitáriusoké, mert tanulói szintén nagy területről gyűltek

össze. Részletes és pontos képet nyújt erről az iskola monográfiájának A diákok származáshelye című fejezete (Bura i. m. 30–41). Ebből az 1610–49-es évekre vonatkoztatható adatokat emeljük ki. Eszerint az iskola ekkori diákjainak 29–41 százaléka Szatmár megyéből, 5–15 százaléka az erdélyi megyékből (főleg a szomszédos Kraszna, Közép- és Belső-Szolnok, illetőleg a távolabbi Alsó-Fehér és Küküllő megyékből), 1–9 százaléka a székelyföldi megyékből, 1–4 százaléka a Szászföldről, 31–51 százaléka pedig Erdélyen kívüli megyékből (különösen sok Abaúj, Bereg, Hajdú, Nógrád, Pest, Szabolcs, Ugocsa, Ung, Zemplén megyéből, kevesebb pedig szinte az ország valamennyi megyéjéből) származott. Keresztneveik közt így a nyelvföldrajzi különbségek egybemosódnak, s a reformátusok névhasználatának általános képét tükrözik.

6. Ezek után sort kerítünk e két protestáns felekezet keresztnévhasználatának egybevetésére, mely választ adhat feltett kérdésünkre.

Először hasonlítsuk össze a magyar unitáriusok és reformátusok körében használt keresztnevek egyházi jellegű csoportjainak arányait!

Egyházi jellegű népcsoportok	Unitáriusok számuk	keresztn. %	Reformátusok számuk	keresztn. %
Bibliai nevek	16	53,33	21	52,50
Újszövetségi nevek	9	30	11	27,77
Ószövetségi nevek	7	23,33	10	25
Martirológiumi nevek	14	46,66	19	47,50

A kapott eredmények azt mutatják, hogy alig van különbség a két protestáns felekezet között a bibliai és martirológiumi nevek használatában. Elhanyagolhatónak tekinthető az a parányi (egy százaléknyi) többlet is, amely az unitáriusoknál a bibliai nevek javára szól. A Biblia új-, illetve ószövetségi részében szereplő nevek arányai közt már egy kevéssel nő az eltérés, de meglepő, hogy nem a feltételezett irányban, azaz nem az unitáriusoknál több az ószövetségi név, hanem a reformátusoknál, náluk viszont kevesebb az újszövetségi név, mint az unitáriusoknál. Ezt a felekezetek jellegével némileg ellentétes eredményt akkor tudjuk véglegesnek elfogadni, ha majd lehetőségünk lesz az unitáriusok névhasználatát is hosszabb időszak nagyobb névanyagán vizsgálni. A református névanyag ugyanis jelenlegi vizsgálatunkban forrásuk korábbi kezdetéből és anyakönyvi jellegéből adódóan is nagyobb az unitáriusnál, s ez bizonyos arányeltolódást is okozhat.

Egybevetésünket folytassuk a leggyakoribb tíz keresztnévvel. Ezek közt a bibliai és a martirológiumi nevek aránya az unitáriusoknál 7:3, a reformátusoknál 6:4. Az eltérés itt is kicsi, a névegyedekben pedig még kisebb, hiszen majdnem azonosak e nevek még sorrend tekintetében is mindkét felekezetben (lásd a ranglistát). De a *Mátyás* csak az unitáriusoknál, a *Miklós* pedig csak a reformátusoknál van a nagy gyakoriságú csoportban.

A közepesen gyakori nevek egybevetésekor tapasztaljuk az ószövetségi nevek valamelyes túlsúlyát az unitáriusoknál: a *Dániel, Sámuel* és a *Boldi-*

zsár megterheltsége náluk ugyanis nagyobb, mint a reformátusoknál, akiknél a *Sámuel* mellett csak a *Dávid* tesz még szert közepes gyakoriságra.

A ritka nevek sorában a reformátusoknál viszont több (7) ószövetségi nevet találunk, mint az unitáriusoknál (3), az *Ábrahám, Illés, Tóbiás, Zakariás* csak az előbbieknél, a *Rafael* csak az utóbbiaknál tűnik fel.

A reformátusok névanyagában több olyan újszövetségi és martirológiumi név is szerepel, mely nincs meg az unitáriusoknál, ilyen az újszövetségi *Lukács* és *Bertalan*, illetve a martirológiumi *Albert, Imre, Bernát, Menyhért, Sebestyén.*

A reformátusok tehát minden egyházi névcsoportból többféle nevet használnak, mint az unitáriusok.

Azt a feltételezést tehát, mely vizsgálatunknak kiindulópontja volt, hogy tudniillik az unitárius felekezetnek kezdeményező szerepe lehetett a protestáns névpreferencia kialakításában, jelenlegi eredményeink nem igazolták. A XVII. század első felében a református és unitárius hatás a keresztnévhasználatban hasonló jelleggel párhuzamosan érvényesült.

A tőlem korábban megvizsgált protestáns névanyagokhoz – mind az akadémiták, mind a székely székek XVI., illetve XVII. századi neveihez – képest új jelensége mostani vizsgálatunknak, hogy a bibliai nevek túlsúlya kezd mutatkozni a martirológiumi nevekkel szemben mindkét protestáns felekezetben. Ebben minden bizonnyal része van annak, hogy a most vizsgált iskolai névanyag felekezetileg homogénabb, mint a korábban tanulmányozottak, de jelezheti – és ez is valószínű – a protestáns névpreferenciának időben előrehaladó kibontakozását.

A kolozsvári Unitárius Kollégium keresztnevei (1626-48)				**A szatmári Református Kollégium keresztnevei (1610-49)**			
Rangsor	Keresztnevek	Fő	%	Rangsor	Keresztnevek	Fő	%
1	2	3	4	5	6	7	8
1.	Johannes ~Joannes	54	13,60	1.	Stephanus	129	18,50
2–3.	Michael	50	12,59	2.	Johannes ~Joannes	113	16,21
	Stephanus	50	12,59	3.	Michael	76	10,90
4.	Georgius	43	10,83	4.	Andreas	65	9,32
5.	Andreas	25	6,29	5–6.	Martinus	33	4,73
6.	Petrus	17	4,28		Petrus	33	4,73
7.	Franciscus	16	4,03	7.	Paulus	30	4,30
8.	Mattheus~ Matthias	14	3,52	8.	Georgius	29	4,16
9–10.	Martinus	13	3,27	9.	Nicolaus	25	3,58
	Paulus	13	3,27	10–11.	Franciscus	22	3,15
11.	Thomas	12	3,02		Gregorius	22	3,15
12.	Gregorius	11	2,77	12.	Thomas	19	2,72

1	2	3	4	5	6	7	8
13.	Nicolaus	10	2,51	13.	Mattheus~ Matthias	12	1.72
14.	Basileus	9	2,26	14–5.	Caspar	10	1,43
15.	Daniel	8	2,01		Valentinus	10	1,43
16.	Samuel	7	1,76	16.	Basileus	8	1,14
17.	Balthasar	6	1,51	17–18.	Lucas	7	1,00
18.	Valentinus	5	1,25		Samuel	7	1,00
19–20.	Demetrius	4	1,00	19.	Benedictus	6	0,86
	Laurentius	4	1,00	20.	David	5	0,71
21–26	Benedictus	3	0,75	21.	Demetrius	4	0,57
	Gabriel	3	0,75	22–25.	Albertus	3	0,43
	Jacobus	3	0,75		Emericus	3	0,43
	Ladislaus	3	0,75		Ladislaus	3	0,43
	Sigismundus	3	0,75		Simeon	3	0,43
	Simeon	3	0,75	26–29.	Anthonius	2	0,28
27–29.	Anthonius	2	0,50		Balthasar	2	0,28
	Casparus	2	0,50		Daniel	2	0,28
	Raphael	2	0,50		Laurentius	2	0,28
30–31.	Chomor	1	0,48	30–41.	Abrahamus	1	
	Clemens	1			Bernardus	1	
		397			Bartholomeus	1	
					Clemens	1	
					Heleas	1	
					Eleas	1	
					Jacobus	1	
					Melchior	1	
					Sebastianus	1	
					Sigismundus	1	
					Tobias	1	
					Zackarias	1	
						697	

Szászok **Szászok**

1	2	3	4	5	6	7	8
1.	Michael	4					
2.	Petrus	3					
3–7.	Adamus	2					
	Andreas	2					
	Georgius	2					
	Martinus	2					
	Valentinus	2					

1	2	3	4	5	6	7	8
8–16.	Jacobus	1		1.	Johannes	4	
	Jeremias	1		2–7.	Andreas	1	
	Joachim	1			Georgius	1	
	Johannes	1			Jeremias	1	
	Matthias	1			Matthias	1	
	Thimoteus	1			Michael	1	
	Thomas	1			Tobias	1	
	Wolphgangus	1				**10**	
	Zacharias	1					
		26					
	Georgius, Ilyricus	1					
		424				**707**	

Jegyzetek és hivatkozások

[1] A kollégium történetét egyház- és iskolatörténeti meg történelmi összefüggésekbe ágyazva legrészletesebben Gál Kelemen: A kolozsvári Unitárius Kollégium története (1568-1900). Kv., 1935. című műve tárgyalja. Ennek különösen az óvári iskoláról szóló első részét (3-148) használtam. Ezenkívül még az Erdélyi egyházaink évszázadai című kiadványt. Bukarest, 1992. (245-67).

[2] A keresztnevek ranglistáján a latin formák szerepelnek, de a keresztneveknek a magyar nyelvi alakját használom a dolgozat szövegében.

[3] Az egyes keresztneveket viselő személyek számát a kötet végéhez csatolt – fentebb már említett – névmutató alapján lehetett megállapítani.

[4] Erdélyi vonatkozásban ezek a következők: Jakó Zsigmond-Juhász István: Nagyenyedi diákok 1662-1848. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979. 41-80; Tonk Sándor: Erdélyiek egyetemjárása a középkorban. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979. Bevezető tanulmány; Bura László: A szatmári református kollégium és diákjai (1610-1852). Erdélyi Tudományos Füzetek 217.Kv., 1994.

[5] Az azonos nevű helységek közül azt vettem számításba, amely ismert unitárius vidéken található pl. Mező-Csávás és Szász-Csávás közül az utóbbit. Ha több is számba jöhetett, pl. Sepsiszentgyörgy, Torockószentgyörgy és Erdőszentgyörgy, Maros- és Kézdivásárhely, mindeniket besoroltam a megfelelő megyéhez, illetve székhez. Bizonytalanságok így is maradtak, de ezeket e tanulmányban nem tartottam feladatomnak megoldani.

[6] „A törvények aláírásakor a tanulók érdemi-tanulmányi sorrendben írták alá a jegyzőkönyvet. A tanév folyamán aztán azért vetélkedtek, hogy a tanulói sorrendben előbbre kerüljenek. A sorrendben hátrább kerülni kudarc, szégyen volt. Ezért alkalmazták a tanulói sorrendben hátrább helyezést büntetésként." (Bura: i. m. 21.) Rendkívül érdekesek a latin nyelvű hivatalos feljegyzésekhez néhol magyarul hozzáfűzött – nyilván nem hivatalos –kommentárok. Pl. 1627-ben a lista végén levő diákok neve mellett ez áll: „Kiszöktek, mert herék voltak, az tanulást nem szokták" (Fontes V. 24). De tanítókat érintő bírálatnak is van nyoma, pl. 1646-ban két contrascriba neve mellé jegyzik be. „Nem igazán irod pajtás, mert bizony soha nem is hallottamm" illetve „hazudtok" (Fontes V. 30). 1652-ben a contrascriba tisztségnév után ez következik „Mire vak vagy" (Fontes V. 35).

[7] A kötet szerkesztője erről így nyilatkozik: „ Nem volt célunk az azonosítás, sem a régi anyakönyvek több időszakban évenkénti újrairatkozásait nem kívántuk összevonni (teljes bizonysággal ez nem is végezhető el). A beiratkozás/bejegyzés ill. a forrásokban való – évszámmal jelzett – előfordulás időrendjében következnek az azonos névalakok" (Fontes V. 146). A kötet szerkesztője azonban a személyazonosítást valamiképpen mégis elvégezte, mert az iskola történetét feldolgozó monográfiájában részletesen – évtizedes bontásban – foglalkozik a diákok létszámának alakulásával a régi matrikulák korszakaiban is (i. m. 25–6, 31–3).

További hivatkozások:
Bura László 1994a. Szatmári diákok. 1610–1852. Szeged, 1994
Bura László 1994b. A szatmári református kollégium és diákjai (1610-1852). ETF. 217.
Dományházi Edit–Laczkovits Miklós (szerk.) 1997. Fasciculus rerum scholasticarum Collegii Claudiopolitani Unitariorum. I. 1626–1648. Szeged.
Kathona Géza 1979. Erdélyi unitárius tanulók külföldön 1711-ig. KerMagv. 30–9.

KOVÁCS SÁNDOR

AZ ERDÉLYI UNITÁRIUSOK ÉS AZ ÚJVILÁG

Mindannyian tudják azt, hogy unitarizmus bölcsője Kolozsvár, azt viszont már kevesebben tudják, hogy 1574-ben e városnak szokatlan vendége volt – egy indián. Igen, egy amerikai indián. Mielőtt bárki kétségbe vonná épelméjűségem, kijelentem, hogy a szóban forgó indián a *Catechesis Christiana* című dialógus egyik kulcsszereplője. Párbeszédes formában megírt katekizmusban, Paleologus tollán öltött testet 1574-ben, Kolozsvárott, Telephus, az indián. Jacobus Paleologus, az inkvizíció elől menekülő görögnek mondott gondolkodó a 16. század legmerészebb antitrintárius ideológusa, Dávid Ferenc harcostársa volt. Szerepének és jelentőségének bemutatása meghaladná e dolgozat kereteit, ezért csak a *Catechesis*-szel és annak is az amerikai kontinensről ideszakadt szereplőjével, Telephusszal, az indiánnal foglalkozunk.[1]

Paleologus *Catechesis Christiana*[2] című dialógusának szereplői: egy Sámuel nevű zsidó kereskedő, Péter és Pál kolozsvári ifjak, egy kálvinista, egy pápista és lutheránus atyafi, Kolozsvár városának tanácsosai és természetesen Telephus, az indián. Mindannyian a város bölcs prédikátorához, a Dávid Ferenccel azonosítható paphoz intézik hitbeli eligazítást váró kérdéseiket. Kolozsvár főlelkésze alapos felkészültséggel 12 napon keresztül magyarázza az unitarizmus nonadorantista dogmatikáját. Dialógus formájába bujtatott katekizmussal van dolgunk tehát, melynek szerzője tanítványaival ezt színre is vihette. A *Chatechesis Cristianá*ban szereplő indián, Telephus a romlatlan, naiv vadember megszemélyesítője, az a pogány, akinek egyszerű erkölcse, természetes racionalizmusa éles ellentétben van az európai katolicizmus sötét babonáival és irracionalizmusával. Szerepeltetésére azért kerül sor, hogy Paleologus kifejthesse azt a véleményét, hogy az emberek komoly filozófiai és teológiai igazságokat képesek felismerni természetes módon, kizárólag a természet ösztönzésére. Az emberi értelem által felismerhető igazságok közé tartoznak a társadalmi együttélés szabályai, amelyek a legtöbb esetben megfelelnek a Bibliában rögzített erkölcsi törvényeknek is. Könnyen gondolhatnánk arra, hogy Paleologus a *religio naturalis* képviselőjének te-

kinti Telephust. Arról van szó a szerző gondolatmenetében, hogy a természetvallás bizonyos fejlődési fokra tudja elvezetni az embert, a magasabb szintre emelkedéshez szükség van a kinyilatkoztatásra. Paleologus ezzel kapcsolatos nézetét az 1572-ből származó *De tribus gentibus* c. munkájában fejti ki. Arról ír ugyanis, hogy Istennek három népe van, akik helyes fogalommal rendelkeznek a megigazulásról. Ezek a zsidók, akik Ábrahám vérszerinti leszármazottai, „a körülmetéletlenek" (praeputiani), akik a pogányoktól származó keresztények, tehát a pápisták, a görögkeletiek, az örmények, a protestánsok. Végezetül pedig a mohamedánokat említi, akiket „turci Christiani"-nak nevez. Kétféle hit létezik szerinte: a *fides narrationis*, a történelmi elbeszélésbe, és a *fides promissionis*, az isteni ígéretbe vetett hit. Paleologus szerint az a hit teszi „igaz keresztényekké" a moszlimokat.[3]

E merész univerzalisztikus eszméket valló gondolkodóra még visszatérek a későbbiekben.

Közvetett kapcsolatok az erdélyi és angol unitáriusok között a 16. században

Az erdélyi unitarizmus angol kapcsolatait sejteti az az 1570-ben valószínűleg nyomtatásban is megjelent kiadvány, melynek címe *De Falsa et Vera* ...[4] A beavatottak tudják, hogy ez a kiadvány a közép-kelet-európai antitrinitarizmus legjelentősebb és ugyanakkor legrejtélyesebb antológiája. A lengyel és magyar antitrinitáriusok manifesztumaként tekinthető munka, a *De Falsa et Vera* ... első kiadása 1568-ban jelent meg Gyulafehérváron. Minden jel arra mutat, hogy Dávid Ferenc és harcostársai 1570-ben egy újabb kiadást terveztek megjelentetni, és ezt nemcsak János Zsigmondnak, hanem Erzsébetnek, Anglia királynőjének is ajánlották. Az angol királynőre úgy tekintettek, mint „a vallás valóságos dajkájára és legelszántabb oltalmazójára."

Erzsébet Angliája Paleologus 1576-ban befejezett *Adversus Pii V. proscriptionem Elizabethae Regniae Angliae* c. kéziratban maradt munkájában is a tolerancia hazájaként szerepel. A királynőhöz címzett ajánlólevélben Paleologus hangsúlyozza, hogy mindig rokonszenvvel viseltetett az angolok iránt, ezért kötelességének tartja, hogy V. Pius kiközösítő bullájával szemben a királynőt megvédje.

Az erdélyi unitáriusok Erzsébet királynő iránti rokonszenve nem volt titok a 16. században. Ennek az „Erzsébet-kultusznak" elkötelezettje volt Budai Parmenius István is, az első magyar, aki a 16. században partra szállt az Újvilágban.[5]

Parmenius Budán született, ifjú éveiről nem sokat tudunk. Újabbkori életrajzírói megegyeznek abban, hogy Parmenius az 1570 években a kolozsvári unitárius iskolában tanult. Jusson eszünkbe, hogy pontosan ebben az időszakban tanított Jacobus Paleologus Kolozsvárt az unitáriusok iskolájába. Ismerve Paleologus Erzsébet iránti szimpátiáját, nincs okunk kételkedni abban, hogy ezt diákjaival is megosztotta. Amennyiben elfogadjuk ezt a megál-

lapítást, akkor azzal is egyetérthetünk, hogy Budai Parmenius Istvánban, Paleologus hatásának köszönhetően, már Kolozsváron felébredhetett a vágy az Erzsébet kormányozta Anglia és a romlatlan vademberek lakta Újvilág iránt. Nem valószínűtlen, hogy Budai ismerte és olvasta Paleologust és a *Cathecesis Christianát*. Vajon nem a *Chatechesis*nek a hatása érződik-e a *De navigatione* c. művében akkor, amikor a töröktől, pápától sújtott Európa alternatívájaként az ismert világ határain túl felfedezendő új világot mutatja fel. Az új földrész romlatlan lakói, akik törvényektől mentes, természetes életet élnek, akik sohasem ismerték sem a török, sem a pápa zsarnokságát, biztosíthatják újra az új aranykor beköszöntét. Ide pedig csak olyan országnak fiai jutnak el, ahová sem a török karja, sem a pápa uralma nem ér el. Ilyen ország Anglia, amelyet a szűz királynő kormányoz.

Parmenius István 1581-be érkezett Oxfordba. Itt Richard Hakluyttal, angol földrajztudóssal és sok más neves tudóssal és világjáróval ismerkedett meg, köztük sir Gilbert Humphrey-vel is.

Gilbert admirális Erzsébet királynő kegyeltje volt, aki az uralkodótól felhatalmazást kapott az Újvilágban leendő gyarmat alapítására és birtokba vételére. A Gilbert vezette expedícióhoz csatlakozott Budai Parmenius István is, így jelen volt 1583. augusztus 3-án New Foundland szigetének felfedezésénél. Parmenius volt az expedíció krónikása. Költői szavakkal örökítette meg útjukat és felfedezéseiket, sajnos korai halála megakadályozta abban, hogy az eseményeket részletesen feldolgozza. Az augusztus 20-án továbbinduló hajóraj Sable-sziget közelében szélviharba került és augusztus 29-én a Delight nevű hajó 100 főnyi legénységével együtt elsüllyedt. Az eltűntek között volt Parmenius is. Ő volt az első költő, aki verset írt az Újvilágról.

Szervezett amerikai kapcsolatok a 19–20. században

Az amerikai unitáriusokkal 1831-ben kerültünk kapcsolatba. Közismert, hogy Bölöni Farkas Sándor volt az első erdélyi unitárius, aki 1830–31-ben beutazta az Egyesült Államokat és Kanadát. Észak-amerikai élményeiről nagysikerű könyve jelent meg 1834-ben *Utazás Észak-Amerikában* címen. Bölöni művében a francia forradalom elveinek megvalósulásaként tekint a fiatal amerikai demokráciára, s az ott tapasztaltakat egybeveti a hazai korlátozott fejlődéssel, az elavult társadalmi berendezkedéssel. A könyv a Függetlenségi nyilatkozat magyar fordítását is közli, és a reformkor legnagyobb könyvsikereként tartjuk számon. A bestseller ezekért a polgári liberális eszmékért hamar indexre került.

Farkas Sándor utazásai során unitáriusokkal is találkozott, és hazatérve egyházunknak beszámolt az Amerikában tapasztaltakról. Bölöni az Újvilágban ismerkedett meg Henry Ware-el az AUT (Amerikai Unitárius Társulat) titkárával. Bölöni még amerikai földön volt, amikor 1831. november 14-én levelet kapott, Ware-től, melyben az AUT titkára részletesen ismertette az unitarizmus amerikai történetét, majd Bölöni Farkas közvetítésével felkérte egyházunkat a kölcsönös tájékoztatásra és levélváltásra. Ware nemcsak Farkas

Sándornak írt, hanem december 1-én kelt levelét Molnos Dávid kollégiumi tanárhoz intézte. Ebben elmondja, hogy az AUT évekkel korábban elhatározta, hogy kapcsolatba lép az erdélyi unitáriusokkal. Bővebb információkért Bölöni Farkashoz utasítja tanártársát. Hogy Bölöni válaszolt-e a levélre, nem tudjuk, ha igen, ezt amerikai földön kell keresni. Sajnos a Molnos Dávid válaszlevele sem maradt fenn, csak egy rövid lapszéli megjegyzés arról, hogy Molnos latin nyelven válaszolt a hozzá intézett levélre, és ezt Bölönihez küldette el „expediálás" végett. Molnos válaszlevelének sorsáról semmit nem tudunk, azaz azt tudjuk, hogy Ware-nek ezt a levelet nem kézbesítették.

Tíz évvel a Henry Ware levele után amerikai vendége volt Székely Miklós unitárius püspöknek. 1841. áprilisában George Summer lelkész világkörüli útjában városunkat is felkereste, és Székely Miklóssal találkozott. Az EKT jegyzőkönyve igencsak szűkszavúan örökítette meg ezt a látogatást, mindössze annyit mond, hogy Summer George találkozott a püspökkel, s ez neki ajándékozta a *Summa Universae* ... egyik szépen bekötött példányát. A korabeli kolozsvári sajtó sem árul el semmit a messziről érkezett látogatóról.

Amerikai kapcsolatainkban a változás 1868-ban kezdődött. Charles Dall indiai misszionárius lelkész Kalkuttából az Egyesült Államok felé tartva meglátogatta városunkat. Két héten keresztül Benczédi Gergely tanár társaságában bejárta nagyobb egyházközségeinket, ismerkedett az erdélyi unitarizmussal. Dall a kollégium dísztermében előadást tartott Indiáról és az amerikai unitarizmusról, melyet a kolozsvári unitáriusok nagy érdeklődéssel hallgattak. Látogatását kihasználva felekezetünk vezetői levelet írtak az AUT-nak. Az 1868. május 20-án kelt levélben az erdélyiek sajnálattal említik, hogy minden próbálkozás ellenére az eddigi kapcsolatfelvétel meghiúsult, de remélik, hogy a továbbiakban sikeresen együttműködnek felekezeteink. Egy igen beszédes levélrészletet szó szerint idézek: „Üdvözöljük önöket, a Channing és Parker szellemének örököseit, kiknek neve és műveik előttünk is ismeretesek. Örömünket fejezzük ki a felett, hogy az unitarizmus szabad szelleme oly hatalmasan nyilatkozott a rabszolgák felszabadítása kérdésében, mely mint egy sötét folt ült Észak-Amerikának szabadságtól derült ábrázatán."[6]

Mielőtt e levél és Dall az Amerikai kontinensre érkezett volna, az AUT Végrehajtó bizottsága tudomást szerezvén arról, hogy egyházunk fennállásának háromszázados évfordulóját készül megünnepelni, egy magyar nyelvű levélben köszöntötte egyházunkat. Ebben a levélben ajánlják fel az amerikaiak, hogy Channing magyar, német és zsidó nyelvre való fordítását finanszíroznák. Ebből idézem a következőket:

„Mivel nem tudjuk, hogy mi úton-módon szolgálhatnánk önöknek vagy vehetnénk részt munkálkodásunkban, bátorkodunk egy ajánlatot tenni. Mi tudjuk, hogy az önök irodalma mily nagy szolgálatot tett nekünk. A lengyel testvérek (Fratres Poloni) írásai könyvtárainkban a legbecsesebb teológiai értekezések közt foglalnak helyet, és örvendeni fogunk, ha az így nyert szolgálatot viszonozhatjuk az által, hogy legjelesebb íróink gondolatait küldhetjük

önöknek. Úgy tetszik nekünk, hogy hasznos szolgálatot tennénk ha Dr. Channing és más írók munkáit Európa különböző nyelveire lefordítanók. Ennélfogva tisztelettel kérjük, értesítsenek, hogy vajon egy ily vállalat segítené-e a mi célunkat az önök országában, és vajon önök közre adhatnák-e ezen munkákat, ha elküldenők? A mi szándékunk az, hogy válogatott értekezéseket bocsássunk ki magyar, német és zsidó nyelven, ingyen való szétosztás végett, meg lévén győződve, hogy az ily gondolat kicserélés nem lenne haszon nélkül."[7]

A levelet Charles Lowie, az AUT titkára írta alá. Kolozsváron kapva kaptak az ajánlaton, és a Képviselő Tanács hosszú levélben számolt be a háromszázados zsinat lefolyásáról, majd a Channing fordításokkal kapcsolatban a következőket írták: „E célból mi a jézusi tiszta keresztény eszmék egyetemesítésére nagyon fontos tényezőnek tekintjük azt, ha a nép minden rétegeiben fejlődésnek indult vallásos mozgalomnak úgyszólva irányt adhatunk a dr. Channing s más jeles amerikai unitárius atyánkfiai vallásos műveinek magyar és német nyelvre való lefordításával s kiadásával – héberre azért nem tartván szükségesnek lefordítani, mert nálunk minden zsidó tud vagy magyarul vagy németül. Minthogy pedig Dr. Channingnek s említett atyánkfiainak eddig megjelent beszédei igen nagy érdekeltséget ébresztettek mindenféle felekezetben, mi teljes örömmel ragadjuk meg az önök által nyújtott jobb kezet. Mi azt hisszük, hogy egy körülbelül 600–700 dollárba kerülő 12 darab egy-egy íves taractnak lefordítása s évenkénti kiadása a vallásos dolgoknak jelen váltságos pillanataiban igen hatalmas rugó volna közös ügyünk előmozdítására. Ugyanazért örömmel nézünk elébe az önök által kiválasztandó és célszerűbbnek ítélt jelesebb amerikai teológiai művek kiadásának, s szép sikert reménylünk e téren is az unitarizmusnak hazánkban való terjesztésire nézve."[8]

A fordításokat célzó nemes törekvés mellett a magyar unitáriusok nem mulasztották el ismertetni egyik legmerészebb 19. századi projectüket, nevezetesen a budapesti unitárius templom felépítésének tervét.

Az 1868-ban megfogalmazott merész építési és fordítási tervekkel megindult az amerikaiakkal is a rendszeres kapcsolattartás. Ez néhány évig intenzív levelezést jelentett, majd konkrét látogatások következtek.

Kapcsolataink alakulásának fő forrása az a 314 levél, melyet 1881–1912 között váltottunk amerikai unitárius testvéreinkkel. A levelezés angol eredetijének egy részét Kolozsváron az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtő Levéltára őrzi. Teljesebb magyar nyelvre fordított anyagot őrzött meg az *Emlékkönyv a magyar, angol és amerikai Unitáriusok közt az 1870. év óta folyt levelezésekről és egyéb érintkezési viszonyainkról 1821–1922 I–IV.* A kiadásra érdemes négykötetes kézzel írott *Emlékkönyvben* találjuk meg angol és amerikai kapcsolataink legalaposabb krónikáját.

Channing-fordítások[9]

Az AUT által felajánlott fordítási támogatás az 1870-es években valóra vált, és Channinget magyar nyelven olvashatta a széles olvasóközönség.

1871. február 21-én Kriza püspök egy kedves levél kíséretében az amerikai unitáriusoknak elküldi Channing művei első magyar fordításának 4 példányát. Egy évvel később megjelent a második kötet is, 1873. január 23-án pedig már a harmadik kötetből küldtek tiszteletpéldányt az AUT-nak.

Ugyanebben az évben Kriza püspök levelet küldött az AUT-nak, ebben többek között ezeket írja: „Ismét és ismét köszönet a nemes adományért, mit saját magatok megtagadásával is a mi erősödésünk végett áldoztatok.

Érezzük, tudjuk, hogy azért legméltóbb köszönet lesz, ha nemzeti lobogótok csillagai a legszebb, legfényesebb csillagait a szellemi szabadság, a vallás és erkölcs tisztább elveit itt Keleten ismertetni s megszerettetni igyekezünk. Mint a napkeleti bölcsek láttuk már a ti csillagotokat Keleten és annak tisztességét tenni soha meg nem szűnünk."[10]

1873-ban még egy jelentős és kapcsolataink alakulását döntő módon befolyásoló eseményre került sor Budapesten. A bécsi világkiállításon résztvevő angolok és amerikaiak egy része június 14–16. között a magyar fővárosban részt vett egy megbeszélésen. A budapesti találkozás angol–amerikai képviselői voltak: Hale E. Edward, New York-i lelkész, az *Old and New* szerkesztője, John Fretwell ifj. kereskedelmi ügynök, műfordító, egyházunk egyik leglelkesebb támogatója, a BFUA (British and Foreign Unitarian Assotiation) választmányi tagja és Sutwich Emma úrhölgy, akiről sajnos semmi közelebbit nem tudunk. Az erdélyi unitáriusokat Simén Dániel és Kovács János teológiai tanár képviselte. A megbeszélés eredményes volt, az AUT ezt követően több mint két évtizeden keresztül komoly pénzösszeggel járult hozzá a budapesti unitárius templom felépítéséhez. Jeles vendégeinket Kovács János Bécsig kísérte, és itt lehetőség szerint tovább lobbizott templomépítésünk érdekében. Jackson S. Shultzot, a bécsi világkiállítás amerikai főbiztosát és Hamilton Hillt, Massachusetts állam képviselőjét is próbálta megnyerni a templomépítés ügyének. E két utóbbi férfiúnál nem tudom milyen sikerrel járt, de az tény, hogy a budapesti találkozást követően Hale E. Edward és John Fretwell elkötelezett barátja lett felekezetünknek.[11]

1873. nyarán bizonyos Morrison I. Robert kereste fel Erdélyt. Kovács János teológiai tanár vendégszeretetét élvezte, és útjáról a *Christian Register* 1874. évi februári évfolyamában számolt be.

Az új esztendő 1874. első levelét Kolozsvárról küldték az AUT-nak, és ehhez mellékelték Channing fordításainak 4. kötetét.

Kapcsolataink az 1874-ik évben bizonyára ellankadtak volna, ha amerikai részről nem áll ügyünk mellé Hale Edward és John Fretwell. Különösen ez utóbbinak tartozunk mérhetetlen köszönettel, hogy a magyar unitarizmus iránti érdeklődést ébren tartotta. 1874-ben az AUT két évre 1000–1000 dollár támogatást ígért kollégiumainknak két új tanári szék létesítésére. Az összeget nem volt könnyű előteremteni. Fretwell vall e nehézségekről Krizának írt levelében: „... a felhozott nehézségeken kívül még vannak mások is, amik remélem idővel elenyésznek. [ti. infláció] Az amerikaiak azt mondják, miért segítsük mi az erdélyi unitáriusokat, mikor nekünk is elég szükségünk

van Nyugaton. Erdélyországot az Amerikaiak csak a németek tudósításaiból ismerik, azok pedig rossz színben tüntették föl önöket. Nekem sok fáradsággomba kerül a balvéleményeket eloszlatni. Sokat írok a lapokba, s több helyen vettem fel már beszédem alapjául 1Pét 2,9. versét. Ha az amerikaiak meggyőződnek arról, hogy azt a pénzt mit önöknek küldenek úgy használják fel, hogy az ők várakozásaiknak megfeleljenek, akkor ezután többet is fogják segíteni..."[12]

Az amerikaiak bizony meggyőződhettek erről, mert a számukra legválságosabb időben sem szüntették meg nagylelkű támogatásuk. Nemcsak az AUT támogatta a magyar unitarizmus ügyét, hanem magánszemélyek is, köztük egy hölgy nevét kötelességem megemlíteni. Richmond Anna Providence-ből 1875. március 3-án kelt levelében értesít, hogy egy kolozsvári tanári állás megszervezésére 5000 dollárt ajánlt föl. Ezt az AEÁ-ban helyezték letétbe, és évenként 500 dollárt küldenek át a tanári fizetés fedezésére addig, amíg az összeg tart. Kolozsvárott kitörő örömmel fogadták az ajánlatot, és azon nyomban megszervezték a Richmond Anna tanszéket. Ennek tanárául fiatal orvostudort választottak, aki biológiát, zoológiát és pszichológiát tanított a kollégiumba. Pár gondolattal korábban említettem, hogy Edward Hale és Fretwell közbenjárására az AUT 2000 dollárt küldött a kolozsvári tanintézetnek. Ebből az összegből létesült a Channing és Pristley tanszék, melynek fenntartásáért igencsak nagy érvkészletet vonultattak fel az erdélyiek. Ferencz József az újonnan választott püspök a Pristley és Channing tanszék érdekében a következő érveket sorakoztatta fel Fretwellhez 1876. november 28-án írott levelében : „ha meggondolom, hogy az AUT mekkora összeget fordít misszióra, mennyit áldoz Indiára, Ausztráliára, úgy tetszik nekem, hogy hasonló célból a magyar unitarizmus érdekében kiadott 2000 frt. sem lenne elvesztegetett pénz. Avagy nem éppen olyan fontos dolog-é a létezőt megtartani és erősíteni, mint új hódításokat tenni?"[13] A lobbi ezúttal sem volt hiábavaló, az amerikaiak a két tanszéket még jó ideig támogatták.

1877. április 3-án keltezte a már sokat emlegetett Fretwell ezt a levelet, és egyéb érdekessége mellett az a szembetűnő, hogy ez az első írógépen szerkesztett epistola, amit Amerikából kaptunk. A levél szerzője így vall e csodálatos masináról: „Hihetőleg csodálkoznak a levél szokatlan formáján. Nyomdai írással van írva, mely egy új amerikai találmány, s mellyel én levelemet kétszer oly sebesen írhatom, mint pennával. Ez az eszköz bár 125 dollár az ára, nagy használatba jött Amerikában."

De nem a gépelt forma teszi ezt a levelet érdekessé, hanem az, hogy szerzőjük angol nyelvre fordította Jókai Mór *Egy az Isten* című regényét.[14] Köztudott, hogy Jókai a 19. századi magyar irodalom legnagyobb és legolvasottabb szerzője. *Egy az Isten* c. regényében az erdélyi unitáriusokról ír, olyan csodálatosan, hogy Fretwell levelében azon ábrándozik, hogy az angol és amerikai unitáriusok regényes életrajzát is Jókaival kellene megíratni.

„Mindenek felett szeretném, ha Jókai Mórt rá lehetne egyszer beszélni, hogy meetingünket meglátogatná, ha nem is vallásos eszméink iránti rokon-

szenvből, hanem intézményeink tanulmányozása szempontjából. Nagy örömemre szolgálna, ha ő Egy az Isten regényének befejezése után rávenné magát egy második regény írására, mely az angol és amerikai unitáriusok életét illusztrálná . Mily jó lenne, ha önöknek legnagyobb írója oly regény írására vállalkoznék, mely a mi nagy unitárius férfiaink: Sir John Bowring, Pristley, Cahnning, Martineau, Dall, Lindsey, Fellon, Andrew kormányzó, Fox J.W., Nightingale kisasszony életére s azoknak Kossuthtal és a magyar szabadság más harcosaival való összeköttetéseire lenne alapítva."[15]

Amint tudják, Jókai egyetlen regényt sem írt az angol-amerikai unitarizmusról. Ő ugyan nem írt, de Kolozsváron azért tovább folytatódott. Kriza János életében Channing öt kötete jelent meg magyarul, összesen 32 esszé. 1881-ben jelent meg a 6. és egyben utolsó kötet. Channingnek az erdélyi unitárius teológiában betöltött szerepét sajnos még senki nem vizsgálta meg alaposan. Tény az, hogy Kriza püspöksége alatt az angol és amerikai unitarizmus hatására kezdett teológiánk eltávolodni a Szentábrahámi Mihály által megfogalmazott dogmatikától egy liberálisabb irány felé. További alapos kutatások kellenek ahhoz, hogy Channing hatását és befolyását végre tudományos igénnyel feltárhassuk.

1881-től az AUT mindenkori titkárával tartotta egyházunk a kapcsolatot. A titkár természetesen a Társulat nevében levelezett a magyar unitáriusokkal. Hasonló volt a helyzet Kolozsváron, ahol egy bizottság vállalta fel a külügyi kapcsolattartást. Az AUT titkárain kívül mások is írtak, köztük egy igen értékes levél – sajnos eredetije nincs levéltárunkban – 1909. február 16-án kelt, és aláírója William Howard Taft, az Amerikai Egyesült Államok 27. elnöke. Levelében udvariasan megköszöni Ferencz József püspöknek, hogy elnökké választása alkalmából gratulált.

A magyar–amerikai unitárius kapcsolatok története itt nem ér véget, sőt 1882-után kezd igazán fellendülni, hogy Kovács János teológiai tanár, a kolozsvári angol klub megalapítója meglátogatta az Egyesült Államokat. A fél esztendeig tartó amerikai út célja az volt, hogy erdélyi oktatásunk színvonalasabbá tételére megfelelő pénzalapot gyűjtsünk. Igazgató tanárunk útját siker koronázta. Az általa felkeresett gyülekezetek, magánszemélyek nemes lelkűen adakoztak iskolaügyünk felkarolására. Kovács János hazatérve az EKT-nak részletes beszámolót küldött útjáról.[16] Az amerikai lapokban több tucat újságcikk jelent meg neves tanárunkról, és Kolozsváron és Budapesten is cikkeztek róla a rangosabb napilapok. Kovács után Boros György látogatott el a 19. század fordulóján az Államokba. Az AUA Ferencz József püspököt szerette volna vendégül látni, de a püspök korára és egészségi állapotára hivatkozva minden meghívást udvariasan visszautasított. Érdekes végigkövetni a levelezésben azt a szabadkozását, ahogyan Ferencz József már az 1880 évektől kezdődően egészségére, nyelvtudására hivatkozva kitér a látogatások elől. Az amerikaiak szinte rimánkodnak, biztatják, hogy a hajóút jót tesz meggyengült egészségének, de a püspököt a hosszú útra nem lehetett rábeszélni. Egyetlen egyszer hallhatta hangját Amerika, azt is gramofonról.

Az erdélyi technika 1900-ban rácáfolt a nyugatira. Boros György volt az, aki 1900-ban képviselte egyházunkat az AUA 75. évfordulóján a Bostonban tartott kongresszuson. Elindulása előtt Ferencz József kongresszushoz intézett beszédét viaszhengerre vette, s Bostonban az egybegyűltek nagy gyönyörűségére lejátszatta.

A huszadik század e nagyszerű nyitánya után folytatódott a levelezés és kölcsönös látogatás. Az első világháború kitöréséig zavartalan volt kapcsolatunk, legtöbb levelet Charles Wendtevel az IARF titkárával váltottuk. A világháború kitörését, majd a trianoni békeszerződést követően a Luis Craig Cornish vezette delegáció próbált jogorvoslást keresni a kisebbségbe szorult magyar egyházaknak. A huszadik századtól kezdődően teológusaink a AEÁ-beli egyetemeken tanulhattak. Balázs Ferenc neve mindannyiuk előtt ismerős, de ez első amerikai akadémitánk nem ő, hanem György János volt, aki a harwardi egyetemen a 1900 évek elején doktori fokozatot szerzett. Hazatérve a bibliai tudományok tanszékét töltötte be, majd egyházpolitikai és személyes okokból megvált állásától. Kivándorolt és talán Dél-Amerikában halt meg. Érdekességképpen említem, hogy a Starr King School for the Ministry könyvtárának büszkeségét alkotó Rare Book Collection jó néhány darabja György János közvetítésével került dr. Wilburhoz.

A magyar–amerikai unitárius kapcsolatok további kutatása és ezek tudományos igényű feldolgozása a jövő feladata. Jelen dolgozatban csak néhány izgalmasabb levelet ismertettem, és teljességgel eltekintettem a 16–17. századi közvetett angol kapcsolataink tárgyalásától.

Jegyzetek

[1] BALÁZS Mihály, *Jacobus Paleologus munkáiról,* A Dunánál, 2002/9, 11–30.; PIRNÁT Antal, *Die Ideologie der Sibenbürger Antitrinitarier in den 1570er Jahren,* Bp., 1961, 54–116. A tanulmány megírásakor még nem jelent meg a *Földi és égi hitviták. Válogatás Jacobus Paleologus munkáiból,* fordította NAGYILLÉS János, válogatta, az előszót és jegyzeteket írta BALÁZS Mihály, A Dunánál, Qui One Quint, 2003.

[2] Jacobus PALEOLOGUS, *Tizenkétnapi keresztény káté,* ford., Nagyillés János, a fordítást szakmailag ellenőrizte Balázs Mihály, A Dunánál, 2002/9, 33–54.

[3] PIRNÁT Antal, i. m.

[4] *De Falsa et vera unius Dei ...cognitione libri duo,* Albae Juliae, 1568, Hasonmás kiadása PIRNÁT Antal gondozásában, Bp., 1988, (Bibliotheca Unitariorum) Magyar fordítása, Kolozsvár 2002, (Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 2.)

[5] KLANICZAY Tibor, *Jegyzetek Budai Parmenius Istvánról = Hagyományok ébresztése,* Bp., 1976, 225–241.

[6] *Emlék-könyv az erdélyi s angol Unitáriusok közt 1825 óta folyt levelezésekről s egyéb érintkezési viszonyainkról,* I. 111. (kézirat) Vö. *The Monthly Journal* 1868, IX, 423–427.

[7] *Emlék-könyv* ...I. 128.

[8] The Monthly Journal 1869, X, 78–83.

[9] Vö. ERDŐ János, *Channing magyar nyelven,* KerMagv 1980, 120–138.

[10] *Emlékkönyv a magyar, angol és ámerikai Unitáriusok közt az 1870-ik év óta folyt levelezésekről s egyéb érintkezési viszonyaikról* II, 33.

[11] HAJÓS János, BUZOGÁNY Áron, *Az amerikai, angol és magyar unitáriusok találkozása Budapesten, junius 14, 15, 16-án 1873,* KerMagv, 8, (1879), 262–280.

[12] *Emlékkönyv* II, 49.

[13] *Emlékkönyv* ... II, 66–68.

[14] *Egy az Isten; or The People Who Love but Once,* Translated from the Magyar of Maurus Jokai by John FRETWELL, W. N. LOEW, With an introduction essay by John FRETWELL, Jr., on Maurus Jokai and forty years of Hungarian literature, Author's edition, 1877. A fordítás mellett egy tanulmánya is megjelent *The Christian in Hungarian Romance* (A study of dr. Maurus Jokai's novel, "there is a God; or, the people who love but once.)

[15] *Emlékkönyv* ...II, 70.

[16] ÁCS Tivadar: *Bölöni Farkas Sándor utóda,* Láthatár, 1943/11.

KOVÁCS SÁNDOR

JAKAB ELEK ÉS DÁVID FERENC[1]

Jakab Elekre emlékezünk halálának 100-dik évfordulóján, arra a történészre, akit Ferencz József unitárius püspök 100 évvel ezelőtt tartott főtanácsi beszédében „egyházunk világító tornyának" nevezett.

Az 1897-es esztendő az unitárius egyháznak és – joggal mondhatjuk – a magyarságnak két világító tornyát oltotta ki: Brassai Sámuelt és Jakab Eleket. Néhány hónappal ezelőtt nagy polihisztorunkra, Brassaira emlékeztünk, ma pedig Jakab Elek emlékét idézzük.

A huszadik század végén elképzelhetetlen Kolozsvár múltjának tanulmányozása Jakab Elek hatalmas történelmi munkája fellapozása nélkül. Ugyan így, Dávid Ferenc életét és munkásságát sem lehet úgy megismerni, hogy a kutatásban ne Jakab Elek Dávid Ferenc emléke című műve legyen elsődleges forrásunk.

Tanulmányunkban elsősorban Gál Kelemen: *Jakab Elek élet- és jellemrajza* című munkájára támaszkodunk, és arra a kérdésre próbálunk meg választ adni, hogy miért okozott mérhetetlenül nagy csalódást Jakab Eleknek az 1879-es Székelykeresztúri Zsinat. Tudjuk, hogy Jakab Dávid Ferenc életrajzát egyháza felkérésére éppen a szóban forgó zsinatra készítette el, az egyházalapító püspök halálának háromszázadik évfordulójára.

Az életrajz megírásának gondolata már 1863-ban megfogalmazódott Jakab Elekben. A János Zsigmondról írott tanulmányában olvashatjuk, hogy a Dávid Ferenccel való foglalkozást „egy későbbi füzetre, vagy tán önálló munkára tartom fenn".[2] Az unitárius egyház fennállásának 300-dik évfordulója tiszteletére, 1868 augusztusában, Tordán tartott zsinaton, – bár erről határozat nem született – eldöntötték, hogy emlékünnepélyt tartanak a 300 évvel ezelőtt mártíromságot szenvedett Dávid Ferenc tiszteletére. Hat évvel később, az 1874 decemberében tartott EKT gyűlésen Buzogány Áron következő javaslatát a Főtanács elé terjesztették: „Indítványom tehát az: mondja ki a Méltóságos és Főtisztelendő Egyházi Tanács határozatilag, hogy Dávid Fe-

renc, a magyar unitárius egyház alapítója halálának háromszázados évfordulója alkalmára nevezett reformátorunk és mártírunk életrajzát megíratni és kinyomtatni óhajtja, s e célból ünnepélyesség okáért az életrajz megírójának tiszteletdíjul 400 forintot tűz ki[3]". Jakab Elek 1875. január 12-én kelt levelében írja Ferencz Józsefnek: „A Buzogány ideája szép; ha te is jónak látod, nem fogok kitérni előle (...) Na, csak terveljétek ki, s ha a közbizalom felém fordul, nem utasítom vissza". Ugyanazon év március 21-én Ferencz Józsefhez címzett levelében ez áll: „Dávidot tán értetted (...) megírom, a többit végezzék mások, bírálóim s ócsárló sokaságuk."

Az 1875-ös Főtanács döntött az életrajz megírásának, jutalmazásának, terjedelmének, beadási határidejének és elbírálásának tárgyában.

Két év a megüresedett püspöki és főgondnoki szék betöltése körüli pártoskodással, sokszor személyeskedéssel és vitatkozással telt. Jakab Elek Ferencz József érdekében folytatott kampányt, de mellette álltak az erdélyi közélet neves személyiségei is. Ferencz József diszkréten tiltakozott személyének előtérbe helyezéséért, de hallgatólagosan tudomásul vette Jakab és köre elkötelezettségét. Orbán Balázs is Ferencz József párti volt, és érzelmeit nem is rejtette véka alá, világosan kitűnik ez 1876. augusztus 15-én írt leveléből.[4]

A püspökválasztás lejártával, 1877 elején Jakab Elek hozzálátott a tulajdonképpeni munkához. Február 2-i levelében kissé tanácstalanul kérdezi Ferencz Józsefet: „Mit tegyek az életrajz megírását illető konzisztóriumi megbízással? Tanácsolj. Engem bánt a kritika alá vetés (...) Bánt a 10 ívre szorítás. (...) Mit tegyek? Kérem tanácsodat?" Hosszú huzavona és kölcsönös sértődöttség után a Főtanács elfogadta az EKT javaslatát, miszerint: Jakab Elek 1879-re megírja az életrajzot, de annak sem tartalmát, sem terjedelmét a Főtanács nem befolyásolja; Jakab Eleknek „fáradsága és költségei kárpótlására" 400 forint tiszteletdíjat szavaztak meg. A Főtanács tehát elérte célját, azt: „hogy egy szellemi emlék legyen Dávid Ferenc halála háromszázados ünnepére, *anélkül, hogy a munka hivatalos jelleggel bírjon, hogy ez a vallásfelekezetünk közérzülete nyilvánulásának dekretáltassék,* s ki lesznek kerülve minden, az EKT elsődleges bírálata nyomán netalán kifejlődhető kellemetlenségek". Jakab Elek figyelmen kívül hagyta a főtanácsi határozat azon részét, miszerint munkája nem bír hivatalos jelleggel, és nem képviseli egyháza véleményét, és az EKT azon ajánlatát sem fogadta el, hogy: „a könyv a vallásközönség tulajdona maradjon". Ezzel a kikerülendőnek vélt kellemetlenségek sora megindult, kezdetben az anyaggyűjtés körüli nehézségek, majd később a mű fogadtatása okoz csalódást a jeles történésznek.

Az anyaggyűjtés problémáiról ír 1878. január 7-én kelt levelében: „Küldőm a kérésem a Konzisztóriumhoz Unitáriumok s kivált Dávidnak szolgáltatása tárgyában:

I. alatt a Kovács Istvánban levők

II. alatt a főkönyvtárban levők iránt, arra kérlek, hogy a katalógusokba jól nézzetek utána. (...) Itt nincs, nem volt, nem található – szólásformákat használni nem lehet. Nem adástól annál kevésbé tarthatok, mert közérdek

számára kérelmezek. Hass hát oda – írja Ferencz Józsefnek –, hogy haladék nélkül utána nézzenek az illető könyvtárismerősök, s kapjam meg amit könyvtáratok bír. (...) Lehet, hogy csak egy-kettőt találtok föl, nr. II-ből, de hát ez is jobb lesz semminél, megtettük a kutatást a fő forrásnál is: Csak a nr. I. alatti négy jöjjön kezeimhez, már az is nyereség. (...) A Múzeumnál meglehet, hogy van még belőlük sok, Szabóval tán ki lehetne vinni, hogy neked 10–20 napra adja ki, valami munkád ürügye alatt. (...) A legelső tán az, hogy a mit a mi könyvtárunk adhat, adja, s azután lehet a máshol lévőkért és lépéseket tenni ott vagy itt a Konzisztórium vagy Akadémia útján."

A könyvtár adott, mit adhatott, de az is megtörtént, hogy Pap Mózsi, kollégiumi tanár, egykori főjegyző és püspökhelyettes, Ferencz József püspök hajdani ellenjelöltje a könyvtár kulcsát nem egyszer – s talán nem is egészen véletlenül – magával vitte. Jakab tehetetlen dühében alig tudott írni 1879. április 12-i levelében: „Kérlek szépen küldjed azonnal Dávid Ferenc levelét – írja a püspöknek – . (...) Elhiheted, ha a munka értéke nem kívánná, nem kérném. Vagy tán kételkedtek, hogy ítélőképes vagyok-e? Tán csak nem. (...) A Confessio is ott van, rá mutattam, szükséges a mű érdekében. Pap Mózsi nem viheti el a könyvtár kulcsát. Nincs joga. Ha elmegy sem szabad a tudománnyal feriázni (legalább kivételesen nem)!" (Azt csak zárójelesen jegyezzük meg, hogy Pap Mózes a püspökválasztás miatt joggal orrolt Jakab Elekre, hiszen jól tudta, hogy Jakab teljes erőbedobással Ferencz József mellett agitált.)

Az anyaggyűjtés nehézségei mellett azt is el kellett döntenie, hogy a tudományos igényeknek megfelelően, vagy népszerűen írja meg művét. Végül amellett döntött, hogy két kiadás legyen: egy olcsó – csak szöveg; és egy drágább – szöveg és egyháztörténelmi emlékek. Még az angol, német és héber nyelvre való fordítás gondolata is felmerül, de sajnos egyik sem válhatott valóra.

Hosszas fáradozás és szorgalmas munka után a könyv megjelent. 1879-et írtak, és az Unitárius Egyház Dávid Ferenc halálának 300-dik évfordulóját készült megünnepelni, Székelykeresztúron. S ezzel elkezdődtek a bajok. A zsinat harmadik és egyben utolsó napján derült ki, hogy Jakab Elek jóhiszeműen, munkája kelendősége és anyagi haszna tekintetében túlzottan elszámította magát. Ennek következménye nemcsak az anyagi romlás lett, hanem lelki összeomlás is. A zsinat szervezőinek rovására írandó, hogy a Dávid Ferenc Alapítvány és Életrajz augusztus 26-án, a zsinat harmadik napján került napirendre. Két napig egyetlen szó sem esett arról, hogy Dávid Ferenc nevét alapítvány és főként életrajz örökítette meg.

Sem Daniel Gábor főgondnok, sem Ferencz József püspök nem említette zsinatot köszöntő beszédében Jakab Elek nevét, s még csak azt sem, hogy a zsinatra elkészült a várva várt mű!

Mi volt az oka az agyonhallgatásnak? Rosszindulat, megnemértés, az a gyűlölet és irigység, melyről Jakab Elek leveleiben vall?

118 év távlatából sem könnyű tárgyilagosan foglalkozni a keresztúri zsinattal. Egyházunk nagy odaadással készült alapítója halálának 300-ik évfor-

dulóját méltóképpen megünnepelni. Félő azonban, hogy a zsinat a 19. század végének túlzott optimizmusával tekintett a világ unitáriusai felé. Hogy miért? Ez a második olyan zsinat, ahol az angol unitárius egyház képviseltette magát, s az erdélyi unitárius teológia is Anglia és Észak–Amerika felé nyitott, Channing írásainak magyar nyelvre fordítása következtében. Daniel Gábor főgondnok, köszöntő beszédében, kétszer is idézte Channinget, míg Dávid Ferenc nevét éppen, hogy csak megemlítette. A tizenkilencedik századvégi unitarizmust nem a dávidferenci teológiához való visszatérés jellemezte, hanem a nyitás, különösen az amerikai kontinensen élő hittestvéreink teológiájának irányában. Mindezek következtében az az érzésünk támadhat, hogy a keresztúri zsinat az egyház nemzetközi hírnevét volt hivatott öregbíteni, alapítójára pedig csendes kegyelettel emlékezni. Az angol unitárius egyház küldötteinek ünneplése, tiszteletbeli tanácsosokká választása, előadásaik meghallgatása, az Észak-amerikai Unitárius Társulat és ír alá-nemíró presbiteriánus egyházak üdvözlő iratai elvonták a figyelmet a hazai dolgokról. Nem az Unitárius Egyház és nem vezetőinek rosszindulatán múlott Jakab munkájának elbukása, hanem a körülményeken és a rendezők melléfogásán, és, valljuk be, nemtörődömségén, akik a harmadik nap tárgysorozatára tűzték Jakab Elek könyvének ismertetését, és csak két mondatban szóltak róla. Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy Jakab Elek annyira elbízta magát munkája kelendőségében, hogy semmibe vette a Képviselő- és Főtanács 1877-es határozatát.

Az 1879-es Főtanácsi Jegyzőkönyv 36. pontja alatt a következő végzés áll: „A Főtanács kedves kötelességének ismeri a maga méltányoló elismerését kifejezni Jakab Elek afia irányában azon lankadatlan buzgalmáért, melyet munkájának írásában s azért az áldozatkészségért, melyet munkája kiadásában vallásfelekezetünk közügye iránt tanúsított, s a maga részíről is ezen buzgalmas áldozatkészséget méltányolni iparkodván meghatározza, hogy az Egyházi Főtanács a korábbi határozata értelmében e célra megszabott 400 forint tiszteletdíj (...) száz forinttal pótoltassék. – Köszönettel fogadván Kelemen Benő afiának ugyan e célból és célra (...) felajánlott száz forint adományát."

Ezzel a végzéssel az ügy le lett zárva. A zsinaton 26 darab életrajz kelt el. Szép teljesítmény! Ezek után érthető Jakab Elek felháborodása, bár a zsinat semmi ellenkezőt nem tett az 1877-es Főtanácsi határozattal kapcsolatosan. Jakab szeptember 10-én vett annyi erőt magán, hogy püspökének többrendbeli leveleire válaszoljon, s levele a mélységesen sértett és csalódott ember keserű vallomása. „Vártam a zsinati végzések effectuatióját – írja –, vagy Buzogányt haza, nőmet vissza, hogy a történtek gyalázatos igazságtalanságáról, s a nem történtek átkozott, földalatti irigység – és intrika szülötti által vérig bosszantásomból valahogy vegyenek ki, világosítsanak fel, s győzzenek meg, hogy aztán megengesztelődve a dologhoz, s hozzád, s barátságunkhoz méltóan írhassak neked. (...) Te elküldted harmadik leveledet is, el ügyemben való igazi, hív fáradozásod látható jelét, 26 elárusított példány árát,

intact értékben (...). Hát Buzogány miért biztatott, hogy ő egyedül jót áll 3-400 példány elhelyezéséről? Hát a harmadik napra kellett halasztani a könyvem s ünnepetek, ha nem első, de minden esetre második ügyiratát? S úgy kellett ott vele és személyemmel elbánni? Hiszen Magyarország (...) magasztalja könyvemet? S a nagy unitárius háromszázados zsinat elítélésre méltónak tartja? Álljon ki vele bárki s indokolja? (...)

Mindhármunkkal való ezen szívtelen, gonosz, unitárius jezsuitai eljárás vérig háborított s nem tudok magamhoz térni (...) Mert, barátom! Ez alkalmi munka! Ezzel a zsinaton és csak a zsinaton kellett volna fényes hatást megtenni (...), s mindebből semmi sem történt. Egy nyomorult toaszt, egy hideg elismerő írás (...)."

Október 22-én valamivel higgadtabb hangnemben írja Kovács Jánosnak: „Az Emlékirat ügyét a zsinat úgy elhibázta, hogy nincs az a felkent fia Istennek, aki jóvátegye..."

A zsinat hibáját már nem lehet jóvátenni, de a Keresztény Magvetőben igenis méltatni lehetett és kellett volna e hatalmas munka szerzőjét, ehelyett egy névtelen, másfél oldalas recenziót olvasunk a műről, mely száraz ismertetésnél alig tartalmaz egyebet.[5] Jakab Eleket kárpótolhatta az, hogy a *Havi Szemle,* a *Magyar Polgár,* a *Protestáns Egyház és Iskolai Lap*, a *Koszorú*, a *Figyelő*, az *Erdélyi Protestáns Közlöny* és a *Századok* hasábjain egyaránt méltatták, és bírálták tudományosságáért, szorgalmáért, egyházszeretetéért. A ma unitáriusa számára szembetűnő az, hogy a *Dávid Ferenc emléke* másfél oldalas Magvetőben megjelent recenziója mellett Kőváry László és Péterfi Dénes kilenc és fél oldalon keresztül ismertette és elemezte a Dávid Ferenc emlékére írott pályamunkákat – himnuszokat és ódákat.

De az Emlékirat sorsa még nem rendeződött el véglegesen. Jakab Elek nyakán maradt 438 eladatlan példány, közel 900 forint értékben, s a megmaradt példányok mellett az egyháznál való komoly adóssága is nyomasztotta, melynek még kamatait sem tudta fizetni. Az EKT-tól többször is kérte könyvei átvételét kamathátrálékának törlesztésére. Hosszas levelezés és könyörgés után a Főtanács 1887-ben „erkölcsi kötelességének érezve" utasította a Képviselő Tanácsot a megmaradt 393 példány 600 forinttal való megvásárlására. Ezzel az ügy végleg lezáródott, de sajnos a Jakab – Ferencz József barátság is kihűlt. Jakab Elek saját makacsságának, önfejűségének és lobbanékony természetének lett ismét az áldozata.

A Dávid Ferencről írott munkája egyedülálló egyháztörténetünkben, s ha valaki egyházalapító első püspökünkkel akar foglalkozni, nem kerülheti meg ezt a művet.

Befejezésül Gál Kelemennek *Jakab Elek élet- és jellemrajzá*hoz írt előszavát idézem: „A már majdnem 400 esztendős erdélyi unitarizmus kebelében nincs senki, Kénosi Tősért és Uzoni-Fosztó Istvánt is számítva, aki egyháztörténelmi kutatásaiban, közreadott önálló munkáival és tanulmányaival olyan halhatatlan érdemeket szerzett volna, mint ő, s aki hozzá hasonlítható volna." Köszönöm a figyelmüket!

Jegyzetek

[1] Nyomtatásban most megjelenő írásunk 1997. október 15-én hangzott el a Jakab Elek halálának 100. évfordulóján. Az előadás szövegén nem módosítottunk.

[2] JAKAB Elek, *János Zsigmond választott magyar király s erdélyi fejedelem élete és uralkodása,* KerMagv 1863, 255.

[3] *A Dávid Ferenc ügy,* KerMagv 1875, 67.

[4] Aranyosszéki és tordai hitrokonainkhoz!

Soha talán az unitáriusoknak fontosabb zsinatja nem volt, mint az, amely e hó 27-én Árkoson fog megtartatni, mikor megürült püspöki székünk lesz betöltendő. Nékünk, kik most egy új korszak küszöbén állunk oly püspökre van szükségünk, ki magas míveltsége, társadalmi finomsága, tudományossága s főleg elragadó szónoki tehetsége által hasson és hódítson. Püspökünk ezután folytonos egybeköttetésben lesz angol és amerikai hitrokonainkkal, ez okon nyelvismerettel s kiváló képzettséggel kell bírnia. Püspökünk nemsokára a Magyar Országgyűlés felső házának tagja lesz, - ott felekezetünket méltóan kell képviselnie. Nekünk nemsokára Budapesten templomunk lesz, mikor tért nyerünk a magunkhoz hódításra, ha oly püspökünk lesz, ki a korszellemmel összhangzó hitelveinket az ékesszólás varázsával tudandja hirdetni. Mind e tulajdonok fényes egyesülését találjuk fel Ferencz József kolozsvári lelkészben, kit az üdvezült Kriza is végperceiben utódjául jelölt ki, s ez óhajtással szállt a sírba.

Apostoli hagyománya e nagy emberünknek minden igaz unitáriusnak szent örökségként volt kebelében megóva s bizonnyal Ferencz József egyhangúlag lesz vala utódjául megválasztva, ha elő nem áll egy asszony cselszövénye a keresztény egyetértés megzavarására. Ez azonban haragosa lévén Ferencz Józsefnének az uralma alatt levő Berdék által ellenjelöltül felléptette Pap Mózsit s a vaskalapúak és maradancok közt pártot táborzottak öszve a successió és a jó administratió hangzatos de üres jelszavával. Mert mi a successiót nem honosíthatjuk, az homlokegyenest ellenkezvén vallásunk szabad szellemével. Az administratió századrendű kérdés a fennebb érintett életbevágó indokok mellett; de különben is Ferencz József püspöksége nem akadályozza a jó administratiót, ő azt is bárkinél jobban érti, s mellette megmarad egyházi főjegyzőnek Pap Mózes az administratió kezelésére miután püspökünkre úgyis annál magasztosabb hivatás vár, mit Pap Mózes egyáltalában nem tudna betölteni, mert nem tagadom, hogy ő igen derék és tevékeny ember; de valljuk meg őszintén, hogy nem bírja a lángész azon tulajdonait, melyek püspökünkben ez idő szerént nélkülözhetetlenek; képzeljük őt a felső házban egy Hajnald, egy Ipolyi mellett. Vajon nem homályosulna, nem szorulna-e ott háttérbe? Aztán angol és amerikai hitrokonaink nagyon is nyereséges pártfogását nem resciroznónk-e oly főpappal, ki semminemű külföldi nyelvet nem bír, - főleg akkor, midőn ottani hitrokonaink ittjárt tagjai határozottan Ferencz József mellett nyilatkoznak hozzám és másokhoz intézett leveleikben. S vajon a fővárosban tért foglalhatnánk-e oly főpappal, ki minden egyéb csak szónok nem, s ki modorában nem bírja azon hódító behatást, mit Ferencz József mindenkire ellenállhatatlan erővel gyakorol. Már most kérdem, vajon szabad-e, lehet-e nekünk ily fontos érdekeket ily kínálkozó nagy vívmányokat egyesek magán haragjának áldozatul hoznunk.

Nem! százszor nem! Nézetem szerént ma egyedül csakis Ferencz József a helyzet embere, egyedül ő áll ma az igények magaslatán; s szent meggyőződésem az, hogy minden igaz unitáriusnak ő körülte kell csoportosulnia, s megválasztatását biztosítani, erre én önöket hitrokoni szeretettel és bizalommal fel is kérem. Ne csodálkozzanak azon ha én a szerény közkatona emelem fel szózatomat, de ennek oka jelöltünk túlszerénysége, ki Jakab Elek s más ügyeink élén álló tekintélyes egyéneknek a mellette még levélben való agitációt is, nem mintha nem érezné a kötelességet missziója betöltésére, hanem nyilatkozata szerént azért, mert tolakodni nem akar, s ha őtet méltónak hiszik, keresetlenül is fel fogja hívni a hívek bizalma. Ő betilja a maga mellett való működést, míg az ellenpárt minden rugót mozgásba hoz, s a viszonyokkal ismeretlent félrevezeti.

Íme én feltártam önök előtt a valódi helyzetet megvilágítám körülményeink eddig homályos látkörét, határozzanak szabad akaratuk és bölcs belátások szerént, s szavazzanak úgy,

hogy azt később megbánás s önvád ne kövesse, hogy abból felekezetünkre kár és hátrány ne háromoljék.

Egyéb aránt maradok tisztelő hitrokonuk Orbán Balázs országgyűlési képviselő és jegyző. 1876. augusztus 15.

[5] KerMagv 1879, 352-354.

DR. REZI ELEK

EGYHÁZUNK LÉLEKSZÁMAPADÁSÁNAK MEGOLDÁSRA VÁRÓ FELADATAI; A CSALÁDTERVEZÉS FONTOSSÁGA EGYHÁZUNK ÉS NÉPÜNK ÉLETÉBEN

A családtervezés kérdésével azért időszerű foglalkoznunk, mert egyházunkban az utóbbi évek lélekszám-kimutatásai szomorú statisztikai képet mutatnak, amelyről mindnyájunknak van tudomásunk.

Kiindulási alapként az utóbbi évek statisztikai adataira tekintsünk:

– 1995-ben a *keresztelések* száma 570, a *temetések* száma 1041, **természetes apadás 471,** ehhez még hozzáadódtak a kiköltözések, kitérések, amelynek eredményeképpen a lélekszám **574-gyel csökkent. (68 211).**

– 1996-ban a *keresztelések* száma 593, a *temetések* száma 1151, a **természetes apadás 558,** a kiköltözésekkel, az egyházközségi lélekszám pontosítások következtében, **az apadás 863 lélek volt! (67 338).**

– 1999-ben *a keresztelések* száma 558, a temetések száma 1029, **a természetes apadás 471,** a kiköltözésekkel együtt az **apadás 654 volt** (összlélekszám **65 517**).

– 2001-ben a *keresztelések száma* 560, a *temetések* száma 944, **a természetes apadás 384** (1990 óta ez a legjobb arány), a kiköltözésekkel együtt azonban **az apadás 796** (összlélekszám **64 071**) (a kimutatást mellékelem).

Az adatok világosan mutatják, hogy egyházunk évente egy-egy jó közepes nagyságú egyházközség lélekszámával apad. 1970 óta egyházunkban a lélekszám 1988-ban volt a legmagasabb: 72 123. Ha összehasonlítjuk ezt a 2001. évi adatokkal, akkor szomorúan tapasztalhatjuk, hogy 13 év alatt 8052 lélekkel apadt egyetemes egyházunk lélekszáma. Az 1992-es népszámlálási adatokat az unitáriusok lélekszámára vonatkozóan nem tekinthetjük teljesen megbízhatóknak, mert az egyházi nyilvántartással szemben nagy a különbség, ugyanakkor nem tudunk például ukrán, tatár, szerb stb. nemzetiségű unitáriusokról, ellenben a romák (cigányok) számaránya kétségtelenül nagyobb egyházunkban, mint a népszámlálás által közölt adat. A népszámlálás adatai: összesen 76 708, a megoszlás: magyar 74 021, román 1457, roma

910, német 170, ukrán 91, lipován 6, török 2, szerb 6, tatár 1. Még elgondolni is rossz, hogy hová juthatunk 10–15 év múlva, ha ilyen ütemben és arányban alakul a lélekszámunk. A legnagyobb aggodalomra a születések és az elhalálozások, illetve a keresztelések és a temetések közötti fájdalmas arány, a **természetes apadás** ad okot.

Ez a szomorú helyzet más egyházak esetében is fennáll, és így elmondhatjuk, hogy az erdélyi összmagyarság rohamos apadásának a tényével állunk szembe. De a helyzet éppen ilyen aggasztó Magyarországon is. Czeizel Endre orvosgenetikus szerint: *„Hazánk lakossága a korábbi 10,7 millióval szemben jelenleg 10,5 millió (1994). Az előrebecslések szerint a népességszám 2000-ben már 10 millió körül lesz. Az ebből adódó gondok között itt most csak egyet emelek ki: a növekvő arányú idős népesség ellátását. Ezt ugyanis sem számítógépekkel, sem robotokkal nem lehet majd megoldani, és az esetleges káros következményekkel a mostani felnőtt generációnak már szembe kell néznie."*

Tanulmányomban nem a tények és a statisztikai adatok siralmas állapotára szeretném helyezni a hangsúlyt, hanem a megoldás stratégiáira, amelyekre vonatkozóan a dolgozat csak gondolatébresztő kíván lenni, és amelyeket aktív (panaszmentes) stratégiákkal közösen lehet kidolgozni.

Amikor a családtervezésről szólunk, akkor lényegében demográfiai kérdéssel állunk szembe, és lelkészi szolgálatunk egyik felelősségteljes területére összpontosítunk.

A lélekszám apadását nemcsak az alacsony születési számmal magyarázhatjuk. A valóság sokkal összetettebb, és nagyon sok érvre, indokra, okra hivatkozhatunk, amelyek az unitáriusok és általában a magyarság népességének a csökkenéséhez vezetnek. Az eredmény nem lehet azonnali és csodákkal teljes. De, ha sikerül a lélekszámunk alakulásának a kiegyenlítése, már nem járunk rossz úton, sőt, véleményem szerint, Istennek tetsző munkát végzünk. Természetesen ebben a lelkigondozói munkánkban nagyon körültekintőek kell legyünk, és *nem a kényszerítés, hanem a késztetés eszközei között kell válogatnunk.*

A szakemberek általában a helyes, sőt optimális családtervezéstől várják „helyzetünk jobbra fordulását". A családtervezés a *házassággal* kezdődik, ugyanis a házasság képezi a család alapját. A házasságot úgy határozhatjuk meg, mint a férfi és a nő egyenjogú, személyes, szabad, életre szóló *szeretetközösségét*, amely által családot alapítanak, és a mindkettőre vonatkozó jogokat és kötelességeket betartják. Az említett „betartás" nem kényszerűségből vagy a kötelezőségtől – esetlegesen törvényes normáktól – függ, hanem a felismert, megtapasztalt, bizonyított és gyakorolt szeretettől. Ezért a házasság jelszavaként elfogadhatjuk Gyökösi Endre megállapítását: „Együtt a szeretetben".

A szeretet etikai értelemben az erkölcsi töltet, amely a férfit és a nőt egy egész életre képes összekapcsolni. Elemi igénye tehát a házaséletnek, hogy az a szeretet légkörében valósuljon meg és teljesedjen ki.

A korábbi erkölcstani munkák kiemelték a házasság *szövetség* jellegét. Én ezt a kifejezést a *szeretetközösség* kifejezéssel tudatosan felcserélem. In-

dokom: a szövetség inkább jogi vonatkozású, amelynek betartásához nem feltétlenül szükséges a szeretet. Ahhoz például, hogy valaki a szövetségesének megfelelő társ legyen, nem szükségképpen kell szeretnie azt, elég vele szemben a tisztesség, a korrektség. A házasságban azonban az első feltétel a szeretet, s ebből fakadnak az elvárt követelmények. Indokolt tehát, hogy a házasság meghatározásában ne szövetségről, szerződésről, szabályok betartásáról beszéljünk, hanem szeretetközösségről. Lényegében innen indul el a családtervezés lehetősége.

A családtervezés **vezéreszméjéül a** felelősségteljes gyermekvállalást fogadják el. „A *családtervezés a gyermekek számának és születési idejének tudatos befolyásolását, valamint a terhesség sikeressége és az utódok minél jobb egészségi állapotának elérése érdekében tett cselekvéseket jelenti.*" Az egyik szakember úgy véli, hogy „*El kell érnünk a családtervezés kiegyenlítődését, vagyis az átlagon felüli iskolázottságú és szociális körülmények között élő családok 2-4 gyermeket, viszont az elmaradottabb gazdasági körülmények között élők is éljenek a fogamzásgátlás életlehetőségeivel.*"

Egy statisztikai felmérés alapján (1998) megállapítást nyert, hogy „*Magyarországon minden népesedési mutató kedvezőtlen: alacsony a házasságkötések száma, a népesség reprodukcióját messze nem biztosítja a születési arányszám, a drámaian magas halandóság nem az európai, hanem a harmadik világ viszonyaihoz áll közel*"

Az ismertetett megállapítások helyesek, de szubjektívek, ha a népesség arányára gondolunk. Véleményem szerint ugyanis a családtervezés csak pozitív kihatásaiban motiválja, a népesség számának kedvezőbb alakulását. A családtervezés nem alakulhat „számítógépes programok" eszményi síkján, hanem az élet realitásába kell gyökerezzen. Ezért konkrétan meg kell vizsgálnunk népességünk apadásának okait és fel kell vázolnunk a jobbítási lehetőségeket. Ugyanis a családtervezésnek nemcsak gyermekvállalási, hanem azoknak felnevelési örömei és gondjai is vannak. S az értékelő vizsgálatunkból az idősebb nemzedéket sem hagyhatjuk ki.

a) Melyek a népességünk apadásának okai, realitásai?

1. A gyermekek alacsony születési száma. A születések alacsony, a népesség reprodukcióját nem biztosító száma egyházunk, de általában a magyar népesedési helyzet legtöbb aggodalomra okot adó szomorú valósága. Ez a tény egyházunkban azért súlyos, mert a reprodukciós arányszám kedvezőtlen alakulása már 1985-ben megkezdődött, és azóta emelkedő tendenciával tovább tart.

A szakemberek véleménye szerint a reprodukciós arányszám (magyarság, s így az unitáriusok esetében is) kiegyenlítése csak akkor lenne lehetséges, ha egy családban kettő felett lenne a gyermekek száma.

2. Az abortuszok számának gyakorisága. Czakó Gábor megdöbbentően így nyilatkozott: „*Magyarországon 1956 óta négy és félmillió magzatot mészároltak le. Ebben a holokausztban több nemzedéknyi szülő, orvos, és min-*

denféle közreműködő vétkes. Vétkes, igen, mert a magzat ember.... Mi mindnyájan elhittük, hogy családot lehet tervezni, mintha az valami hétvégi ház volna, és nem élő, eleven organizmus, amelynek kötőanyaga a szeretet. Az elemiben megbukik az, aki számtan példájában a belépő új ismeretlent kihagyja. Ám, aki az élete egyenletéből hagyja ki, a számításaiból, hogy egy új gyerek mennyit módosít a jövendő lehetőségein, balszerencséin és szerencséin és örömein, az okos családtervezőnek számít. Hogy millió és millió magyar anya és apa nem védte, hanem vádolta magzatát annak vésztörvényszéki tárgyalásán, azt az anyanyelv számon tartja."

Tény az, hogy az abortuszok száma még mindig nagyon magas, ami egy vallásos-erkölcsi válság következménye is, de tény az is, hogy a fiatal nemzedék ma már nagyobb számban veszi igénybe a fogamzásgátlás eszközeit, mint az áldott állapot megszakítását. Úgy tűnik, a több rossz helyett a kevesebb jót választja. Ezt tudomásul kell vennünk, és „abortusz ellenes intelmeinkben" nem szabad túloznunk, mert a fiatal nemzedék „megmosolyogja" véleményünket. El kell gondolkoznunk helyes-e szexuális nevelési módszerünk!

3. A családalapítási készség csökkenő tendenciája szintén figyelemreméltó jelenség. Ez általános nemzetközi tendencia, amely Nyugat- és Észak-Európában már jóval előbb megkezdődött. A statisztikai becslések alapján *„az észak-európai országok egy részében a házasodási korba lépő nőknek várhatóan csak 50–60%-ka fog házasságot kötni."*

A magyarság körében a 25–29 éves korosztályban 10%-kal emelkedett a nőtlen férfiak (agglegények) és a hajadon nők aránya. Ezek az adatok jelzik a házasodási magatartás gyökeres megváltozását, a házasság hagyományos szerepének, jelentőségének sajnálatos visszaszorulását, módosulását.

Egyházunkban 1970-től kezdődően általában 500 körül volt a házasságkötések száma (a legmagasabb szám 1975-ben volt: 562), de 1990 óta csökkenő tendenciát mutat és 2001-ben 300 alá csökkent (285). Meggondolkoztatóak az adatok ezen a téren is.

Egyházközségeinkben – úgy vélem –, nem annyira a hajadon nők, hanem a nőtlen férfiak növekvő száma ad okot az aggodalomra. A csökkenő házasodási szándéknak számos oka van, de tévesen ítélnénk meg a helyzetet, ha agglegényeink esetében oknak csak az alkoholizmust említenénk, mert köztudott, hogy közülük nagyon sokan józan életűek és szorgalmasok.

A családalapítási készség csökkenésének egy másik oka a *partner család* megjelenése, amely a párkapcsolatoknak lazább, nem törvényesített, minden kötelezettség és felelősség nélküli formáját jelenti. A partner család-modell gyakorlata Erdélyben még nem jelent komoly problémát, de kétségtelen tény, hogy Európában, sőt Magyarországon növekvő tendenciát mutat. Ennek a család-modellnek a veszélye egyrészt a személyközi kapcsolatok instabilitása, másrészt az ilyen típusú párkapcsolatokból bizonyítottan kevesebb gyermek születik, mint a hagyományos családokban.

4. A demográfiai mobilitás kedvezőtlenül hatott a családok életére, és fokozta a gyermekvállalás csökkenését. Az 1960–1970-es években a falva-

inkról a városokba történő tömeges népességáramlás (főleg fiatalok) hozzájárult a hagyományos családszemlélet gyengítéséhez, a nagy család iránti vonzalom csökkenéséhez és az elszigetelt kis családok növekedéséhez (egyke-szemlélet kialakulása). Alig egy pár évtized alatt az évszázadokon át kialakult és formálódott családszemlélet átalakult. Például a nőnek fontosabbá vált a társadalomban, mint a családban betöltött szerepe. Az egykori családanyák „a munkásosztály és a dolgozó parasztság élmunkásnői" lettek. A gyermek gondozásának és nevelésének a szerepét a bölcsődék (a hírhedt „kresák") vették át. A kommunista ideológia heroizálta a nőknek nem megfelelő munkaterületek választását is, azért, hogy a munkahelyen mindenkit szemmel lehessen tartani.

A demográfiai mobilitás fosztotta meg falusi egyházközségeinket a fiatal nemzedékektől, és sodorta életképtelen helyzetbe az otthonmaradottak életét. Nem véletlen, ha többet temetünk, mint amennyit keresztelünk. A helyzet azonban nem kedvezőbb városi egyházközségeinkben sem, és akkor joggal tehetjük fel a kérdést: Hová lett a fiatal nemzedékünk? Megvan! De a gyermekvállalási és felnevelési értékrendje beszűkült!!

Az 1980-as évek vége felé, az 1989-es változás utáni első években a kiköltözések száma is megnövekedett. A kivándorlási hullám 1988-tól 1991-ig tartott (1988-ban 11 728, 1989-ben 10 099, 1990-ben 11 040, 1991-ben 7494 erdélyi magyar család vándorolt ki). A kivándorlások hulláma megcsendesedni látszott (1993-ban már csak 3206), de Románia mai gazdasági ellehetetlenedése miatt újból felélénkült. A kivándorló, főként fiatal nemzedék hiányát még érezni fogjuk a jövőben is.

5. Vegyes házasságok során általában veszítünk, különösen a nemzetiségi hovatartozásra gondolok, de nem mellőzendő a vallási hovatartozás kedvezőtlen alakulása sem ezen a téren. A „néma asszimiláció" sok vonatkozásban fenyeget.

6. A meg nem felelő **párválasztás** szintén kedvezőtlenül befolyásolja a gyermekvállalást. Buda Béla írja *„Gondoltunk-e arra, amikor a művi abortuszok még mindig túl magas számáról, vagy az újszülöttek aggasztóan alacsony számarányáról olvasunk, hogy ezek mögött is partnerkapcsolati problémák húzódnak meg. Vajon hány gyermek nem születik meg azért, mert leendő szüleinek viszonya nem harmonikus? S hány »nem kívánt« szomorú sorsú gyermek jő a világra ugyanezért."*

7. Az anyagi javak iránti *objektív* vagy *szubjektív* viszonyulás szintén befolyásolja a családtervezést. A családi háttér anyagi funkciójának korlátozottsága, esetlegesen hiányai az objektív szempontra hívja fel a figyelmünket (munkanélküliség, lakáshiány, alacsony gyermeksegély, fékezhetetlen infláció stb.). A szubjektív viszonyulás körébe sorolhatjuk: az anyagiasság, a túlzott jólét és kényelem előtérbe helyezését, a szorongást, a gyermekvállalás és felnevelés kockázatától való menekülést stb.

8. Az öregedő lakosság halandóságának nagy száma, amely konkrétan megmutatkozik a temetési szertartásaink statisztikájában Sajnos a felgyorsult

élet, a gazdasági-társadalmi-politikai változások a 40–60 év körülieket nagyon leterhelik. Ezt nem kell különösebben bizonygatni, elég, ha a napilapokban átfutjuk a halálozások életkorát. A bizonytalan gazdasági helyzetben az egészségügyi szolgáltatások ára nagyon megugrott, a gyógyszerárak többszöri és ma már szinte elviselhetetlen mértékű emelése, a gyógyászati segédeszközök árának drasztikus növelése főleg az idős nemzedék életét nehezíti meg. Eltűnt az egészségmegelőzés és egészségmegőrzés általános gyakorlata. Növekedett a neurotikus megbetegedések száma is. A magyarság körében aggasztóan magas a gyógyszereket rendszeresen fogyasztó népesség aránya is (40%).

b. Melyek lehetnek stratégiáink egyházi szempontból?

A stratégiák megszervezését az előtárt okok megoldási lehetőségei kínálják.

1. Az első lényeges terület előmozdítani **nevelői munkával a helyes család-szemléletet.** A családot nélkülözhetetlen szeretetközösségnek kell felmutatnunk, amelyben a testvéri szeretetnek „megmérhetetlen" értéke van. A nagy család-modell visszaállítása fontosnak tűnik, természetesen az anyagi terhek és gondok közösségi felvállalásával. A nagy családokat segítő programokat kell létesítenünk. Időszerű kidolgozni egy stratégiát ezen a téren.

2. A párválasztás sikeressége és a gyermekvállalás eredményessége érdekében **szószékeinken** többet foglalkozzunk ezekkel a témákkal. De egyleteink ülésein a család, a szülő, a gyermek, a nemiség, a párválasztás kérdéseivel is. *„Néma gyermeknek az anyja sem érti a szavát"* – tartja egyik közmondásunk. Ezzel a gondolattal úgy érzem, hogy ezekben a témakörökben híveink nem „némák", csupán csak mi lehetünk „süketek", ha nem értjük meg az igényt. Az egyházi lapunk, az Unitárius Közlöny is többet tehetne ezen a téren, de szükséges lenne a megfelelő és a keresztény értékrendhez igazodó tájékoztatók kiadására is. Igyekezzünk nagyobb gonddal előkészíteni a fiatalokat az egyházi esküvőre.

3. Az **abortusz** kérdésében szólnunk kell arról, hogy a születésszabályozás erkölcsi értéke messze felülmúlja az abortusz gyakorlatát. Sőt napjainkban már nem is annyira születésszabályozásról, hanem nemzésszabályozásról kell beszélnünk. Tennünk kell a helyes szemléletváltás kialakításáért. nem mehetünk el közömbösen vagy „szégyenlősen" ezen kérdések megválaszolása mellett.

Tény az, hogy az elmúlt évtizedekben a hivatalos ateista ideológia szándékosan és céltudatosan igyekezett leépíteni a magyar identitástudatot, amelynek következtében a fiatal nemzedékben a magyarsághoz tartozás devalválódott, tartalmából vesztett, kapaszkodók nélküli, az idős generációkban is inkább önvigasztaló értékű. Ez a szemlélet a „biológiai újrafellendüléshez" gyenge támaszt nyújt. Ezen a téren nagy feladataink vannak. Sajnálatos az erdélyi magyarság megosztottságának, „egységbontásának" előrevetítő képei a politikai csatározások kereszttüzében.

4. A **vegyes házasságok** esetében ne a szigorra, a merevségre helyezzük a hangsúlyt, hanem arra, hogy mit kínál vallásunk, egyházi közösségünk. A jobb belátásra való késztetés és ne a kényszerítés – sőt alkalom szerint a fenyegetés – eszközeivel éljünk.

5. Az **anyagi javak** iránti szubjektív viszonyulást lelkiismeretes lelkigondozói munkával enyhíthetjük (teljesen ki nem iktathatjuk), de az objektív helyzetekben nemcsak a lelkésznek, hanem az egyházközség egészének is tennie, lépnie kell. Az egykori jótevők eszményképének élesztgetése, „tetemrehívása" a mi faladataink közé tartozik. Hol vannak a 20. századvégi Augusztinovics Pálok, Berde Mózsák, Koncz Jánosok, Bors Mihályok és mások?

Tudomásul kell vennünk, hogy nemcsak szegényeink, de gazdagjaink is vannak. Meg kell találni az utat, hogy adakozó lelkülettel megtalálják helyüket, státusukat és szerepüket egyházunkban.

Az anyagi gondok enyhítése a testvéregyházközségi programokon keresztül igen szépnek mondható, de önerőnk lehetőségeit nem szabad alábecsülni, sőt igénybe kell venni, ezért gazdasági szakemberek bevonásával megoldási programokat kellene kidolgozni nemcsak egyetemes egyházi, hanem egyházközségi szinten is.

6. Valamit tennünk kell „agglegényeinkért" is. Hogy mit? – nehéz válaszolni. De, hogy ők is vágynak, ha nem is családalapításra, hanem egy szűkebb „közösségbe", ez biztos. Velük kapcsolatosan szokássá váló sok régi megkötéseink érvénytelenítését javasolnám. Ezek közül egyet említek: sok egyházközségünkben érvényben van, hogy úrvacsoraosztás alkalmával külön állnak ki a férfiak és a legények, a sorban életkor szerint. Kérdem én, hogy érzi magáét az a 40–45, vagy éppen 50-es éveiben járó „legény" a 16–17 éves ifjú konfirmált legények társaságában? Nagyon rosszul! Mert úgy érzi, hogy a beszéd, a cinizmus tárgyává válhat. Ezt ő úgy kerüli el, hogy úrvacsoraosztáskor nem megy templomba. Oldjuk fel ezt a merevséget, töröljük el egyetemes egyházi rendelkezéssel ezt a megkötést, vagy régi szokást, azzal hogy pl. minden 30-ik évét betöltő legény a férfiakkal vehessen úrvacsorát (ez vonatkozik a hajadonokra is).

7. A kivándorlási hullámmal továbbra is számolnunk kell, de népünk és egyházunk jövője számára veszélyessé kezdett válni a „nyers agyvelőnek" (tehát a képzett embereinknek) az exodusa. Ez az aggodalom előjött a Magyar Professzorok első budapesti Világtalálkozóján is (1998. április 18–21.). Nem véletlenül hangsúlyozta Glatz Ferenc, a MTA volt elnöke, hogy az oktatás területén a fő feladatunk nemcsak „az elmék pallérozása", hanem „otthontartása" is. Ezzel erdélyi viszonylatban is egyetérthetünk.

8. A szórványosodás tényével is számolnunk kell. Megoldási lehetőségeket kell keresnünk. Teljes mértékben osztom dr. Kozma Zsolt református teológiai tanár megállapítását: *„Amikor az erdélyi magyarság szórványhelyzetéről gondolkozunk, félő, hogy minket is a már késő, az úgysem lehet, a mindegy pszichózisa lep el. Ez pedig távlatokban – márpedig ma másképpen*

nem lehet gondolkozni – azt jelenti, hogy önmagunkról mondunk le. Ha nem lehet is azt a bibliai párhuzamot érvényesíteni, hogy a diaszpóra a mag közösség, amely meghozza a maga 30-, 60-, 100-szoros termését, marad a kötelezés, hogy szórványainkat missziói munkamezőnek tekintsük. A diaszpóra azt a területet is jelenti, amelyre a magot elvetették". Unitárius vonatkozásban észak- és dél-erdélyi szórványainkat, de általában minden szórványunkat valóban „missziói munkamezőnek" kell tekintenünk. Nem csüggedhetünk el, ha szórványainkban is csökken a lélekszám (1970-ben 3350, 2001-ben 1198 volt a lélekszám). A szórványmunka anyagi többletterhet jelent, de fel kell vállalnunk, mert nem „mondhatunk le önmagunkról".

A családtervezés kétségtelenül összefügg népünk és egyházunk jövőjével. A sok aggodalom helyett arra szerettem volna irányítani a figyelmet, hogy jobban, hűségesebben, odaadóbban, több felelősséggel belesimulva a megoldásra váró feladatok elvégzésébe, jelenünkkel munkáljuk jövendőnket.

Meggyőződésem, hogy jövőnk iránti panaszáradatok helyett a tevékeny jelen felé nagyobb érdeklődéssel és felelősséggel kell forduljunk. Hiszem, hogy jövőnket Isten segítségével a mi kezünkben „melengetjük".

A jézusi tanítás gyermektisztelete ma nagyon időszerűvé vált a helyes családszemléletünk kialakításában: *„Engedjétek hozzám jönni a kisgyermekeket, és ne tiltsátok el tőlem őket, mert ilyeneké az Isten országa" (Mk 10,14).*

Forrásirodalom:

1. Buda Béla – Szilágyi Vilmos: Párválasztás. A partnerkapcsolatok pszichológiája. Gondolat. Budapest, 1988.
2. Czeizel Endre: Az érték – még mindig – bennünk van. Akadémiai. Budapest, 1994.
3. Czeizel Endre: A magyarság genetikája. Csokonai. Debrecen, 1990.
4. Holló László: Általános erkölcsteológia. Stúdium. Kolozsvár, 2002.
5. Korzenszky Richárd – Somorjai Ádám: Magyar sorskérdések. Előadások a magyar kultúra és népesedés keresztény szempontjairól. Róma, 1989.
6. László Áron: Gondolatok az erőszakról. Studia Theologica Transsylvaniensia. Gyulafehérvár, 2002.
7. Múltunk és jövőnk megrablása. Európa-Club. Ötödik könyv (1997). A sorozat szerkesztője: Székely Szabó Zoltán. Innen: dr. Jakubinyi György: Nemzetiségek és vallások Erdélyben.
8. Rezi Elek: Válaszd az életet! Unitárius erkölcstani tanulmányok. Unitárius Kiskönyvtár. I. kötet. Kolozsvár, 1999.
9. Társadalmi beilleszkedési zavarok Magyarországon. Kossuth. Budapest, 1988.
10. Stott, John: Issues Facing Christians Today. A Major Appraisal of Contemporary Social and Moral Questions. London, 1994.
11. Az Erdélyi Unitárius Egyház Főtanácsi Jegyzőkönyvei: 1995, 1996, 1999, 2001.
12. România şi Judeţe de pe categorii de localităţi. 6. Populaţia după religie. Bucureşti, 1993.
13. Dr. Kozma Zsolt: Hagyomány és időszerűség. Kolozsvár, 2002. Innen: A gyermek mint áldás és mint példa a Szentírásban (83); A lelkiismeret - mindennapi kenyerünk (226).
14. Dr. Kozma Zsolt: Önazonosság és küldetés. Kolozsvár, 2001. Innen: Szórványosodás időben és térben (93); Ki az én ellenségem? (131); Az egyház nemzetfenntartó szerepe Erdélyben (149); Egyház a jelen és a jövő társadalmában (158).

15. Romániai Katolikus, Erdélyi Protestáns és Izraelita vallási Archontológia. Összeállította: Jakubinyi György. Gyulafehérvár, 1998.

16. Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Theologia Reformata Transylvaniensis. Kolozsvár, 2001. Innen: Kun Mária: A vallásos nevelés kérdése, helye a családban, egyházban és az iskolában a Szentírás fényében (176).

17. Kőbányai János: A halott arcán növő szakáll. Vö. Kortárs. Irodalmi és kritikai folyóirat. 45. évf. 2001. 9. szám. 87.

18. Kelemen Krizosztom: A magyarság lelki egysége felé. Vö. Az Út. Teológiai tudomány, egyházi szolgálat. XVII. évf. 2001. október-december. 4. szám. 197.

19. Sztankóczy Zoltán: A ma és a holnap unitarizmusáról. Keresztény Magvető. 108. évf. 2002. 2–3. szám. 173.

20. Vetési László: „Lélektől-lélekig" misszió az erdélyi és a regáti szorványokban. Keresztény Magvető. 107. évf. 2001. 3-4. szám. 150.

21. Korunk. Harmadik folyam. II/12. évf. 1991 december. Innen: Tófalvi Zoltán: Emigránsok, kivándorlók, letelepedők (1444); Salat Levente: Elvesztett otthon, elvesztett közösség, kétségbevont kollektív egzisztencia (1453); Cseke Péter: Az azonosságtudat fokozatai (1483); Kelemen Hunor: A Moszkva térről jöttem (1525).

22. Virág Enikő: A magzati élet védelme. Keresztény Magvető 99 (1993) 89.

23. Sárosi Artúr: Kanálisba vagy emésztőgödörbe tékozolt nemzedék. Üzenet. 1992. június 15. 3.

24. A Global Conversation. Unitarian/Universalist at the Dawn of the 21st Century. A Theological Symposium, June 25–30,2001. Editors: Andrew M.Hill, Jill K. McAllister, Clifford M. Reed. Prague, 2002. Innen: Elek Rezi: Transylvanian Unitarian Theology at the Dawn of the New Century. 59.

25. A magyarság számának és arányának alakulása Erdély megyéiben 1910 és 1992 között. Korunk. Harmadik évfolyam IV/5. 1993. 110.

26. Szilágyi N. Sándor: Paradigmaváltás előtt. Korunk. Harmadik évfolyam IV/11. 1993. 63.

27. Vetési László: Szórványgondjainkról. Korunk. Harmadik évfolyam II/11. 1991. 1326.

GARY E. SMITH

ISTEN GYERMEKEI MIND EGY KÖZÖSSÉG TAGJAI*

1Kor 12,4–13

Székelykeresztúri és concordi Testvéreim!

Mi mindannyian Isten gyermekeiként egy gyülekezet tagjai vagyunk, mi mindannyian ugyanazt a hitet valljuk, ugyanolyan álmaink vannak. Szükségünk van egymásra.

Mi, akik az Amerikai Egyesült Államokból, a Massachusetts állambeli Concordból jöttünk, ezen az augusztusi vasárnap reggelen a testvérgyülekezetünkben tanúbizonyságot teszünk arról az egyetemes igazságról, hogy mindannyiunknak megadatott az éltető lélegzet, az élet áldása, az élet szeretete, és ezek az értékek nem ismernek földrajzi vagy politikai határokat. Mi mindannyian Isten gyermekeiként egy gyülekezet tagjai vagyunk. Miklós és Mariah, Lajos és Lillian.

Mi mind a közös Unitárius hitet valljuk. Azt, hogy egy az Isten és ez minket boldogító hitvallás. Gyökereink összefonódnak a közös meggyőződésben, hogy Isten legmélyebb megértése csak ránk vonatkozik. És mégis kikiáltjuk a vallásszabadságot, és ti sokkal jobban tudjátok, hogy a vallásszabadság kihirdetésének mily nagy ára van. Ezt senki sem tudja jobban mint ti. És azért utaztunk ide, hogy mellettetek álljunk úgy, mint ahogy teszszük és megéljük ezt a messzi távolban is. Mi sírtunk, imádkoztunk értetek, fájdalommal gondoltunk rátok, amikor e világ veszedelmei, orgyilkosai a legértékesebbet akarták tőletek elvenni: a hiteteket. „És így, ha szenved az egyik tag, vele együtt szenved valamennyi", mondja Pál apostol. „Ha dicsőségben részesül az egyik tag, vele együtt örül valamennyi. Mi mind Isten gyermekeiként egy gyülekezet vagyunk. Attila és Abby, Piroska és Peggy.

Mi egyformán álmodjuk meg a jövendőt. Mi a gyerekeink és gyerekeink gyerekei számára egy biztos jövőt, világot akarunk. Mindannyiunknak elege van a háborúból, bombázásokból, fegyverekből, szegénységből, igazságtalanságból és tudatlanságból. Mint ti, mi is ugyanúgy ülünk a konyhaasztalunknál és beszélgetéseink ugyanazokról a dolgokról szólnak, mint mindenütt: Boldo-

* Elhangzott a székelykeresztúri unitárius templomban 2002. augusztus 11-én a concordi testvérgyülekezet látogatása alkalmával

gok lesznek a szeretteink? Jó eredménye lesz az orvosi vizsgálatnak? Egyedül maradok? Biztonságban leszünk? Meg tudjuk oldani gondjainkat? Vége lesz a mindennapok szomorúságának? Mi ugyanazokat a kérdéseket tesszük fel. Mi ugyanazokról a dolgokról álmodunk. Mi mindannyian Isten gyermekeiként egy gyülekezet tagjai vagyunk. András és Erika, Dénes és Donna.

Annak ellenére, hogy nagyon sok mérföld, nap és valójában egy egész világ választhatna el minket, mi énekes zarándokokként meglátogattunk titeket. Idezarándokoltunk azért, mert amikor dalaink e templomban felcsendülnek, szívünk rejtett ajtajai nyílnak meg, és Isten szentlelke és a szeretet tölti el azt. Énekes zarándoklatunk a kitartás, bátorság és hit mély gyökereiről szól, arról a kitartásról, bátorságról és hitről, melyről ti is tanúbizonyságot tettetek. Ti a legjobb énünket ébresztitek fel bennünk. Mi a saját lelkünkbe zarándokoltunk. Mi a szívünk legmélyebb rejtekeibe utaztunk. Mi mindnyájan Isten gyermekeiként egy gyülekezet tagjai vagyunk. László és Aletha, Margit és Margaret.

„Isten szent lelke szállj le ránk" – minden héten énekeljük Concordban. „Menj békével a világba, légy bátor" – minden héten mondjuk Concordban. Mi Istennek egyforma gyermekeként jöttünk hozzátok. Mi Amerika nagy részében a gazdagok illetlenségével vagyunk megáldva, de senki nem volt közülünk, aki a pénteki érkezésünk után, a buszról leszállva arra gondolt volna, hogy amit hozunk, nem elégséges. Tehát: amit mi igazán ajándékként hoztunk nektek, az nem más, mint a reménység. Ti reményt adtatok nekünk, és mi itt vagyunk, hogy viszonozzuk azt. Mi mindnyájan Isten gyermekeiként egy gyülekezet tagjai vagyunk. János és Elizabeth, Domokos és David.

A concordi templomunkban és gyülekezeti termeinkben nagyon sok emlékeztető van rólatok, a székelykeresztúri gyülekezetről: faldíszek és énekeskönyvborítók, asztalterítők, stólák, gyertyatartók és székelykapuk, levelek, gyerekrajzok-festmények és fényképek. E fényképek által láttunk sokakat közületek - láttuk szemetek tisztaságát, arcvonásaitok határozottságát, szívetekből áradó szeretetet. Ezek a fényképek a reménységet ébresztették fel bennünk, melyre igazán szükségünk van. Anyagi dolgokkal meg vagyunk áldva, de mi a lélek életéért esedezünk. Szükségünk van rátok, és nektek is szükségetek van ránk. Mi mindannyian Isten gyermekeiként egy gyülekezet tagjai vagyunk. Kati és Carolyn, Ildikó és Rachel.

Testvéreim, mi sosem tudjuk viszonozni vendégszereteteteket. Mi, akik idezarándokoltunk, sosem tudjuk elfelejteni e pillanatot és az értékes időt, melyet e pár nap alatt együtt töltöttünk. A legfontosabb az, hogy mi sosem fogunk titeket elfelejteni. Mi testvérek vagyunk. Nekünk közösek szenvedéseink, de az örömeink is. Szeptember 11-én, amikor becsapódtak az ikertornyokba a repülőgépek, azonnal e-mailt kaptam Zsuzsannától és Józseftől. Tudatták velem, hogy ti mind imádkoztok értünk. Sosem leszek képes elmondani azt, hogy valójában mit is jelentettek számunkra azok az imák.

És mi imádkozunk értetek, barátaim. Hisszük, hogy együtt felemeljük vállainkra gyerekeinket, és gyermekeink is fel fogják emelni vállaikra gyerekeiket,

hogy onnan esetleg láthassák, vagy csak egy pillantást vethessenek a jövőre, melyről mi mind álmodunk: egy világ, egy Isten, Istennek szentlelke, kék egek, kéz a kézben, szív a szívhez, és béke a Földön. Isten áldjon mindannyiunkat!

PÁLFI DÉNES

A „LÁTATLANUL" HÍVŐK BOLDOGSÁGA

Jn 20,24–29

„A hit pedig a reménylett dolgok valósága, és a nem látott dolgokról való meggyőződés" – olvashatjuk a Zsidókhoz írott levélben a hit közérthető meghatározását. E meghatározás alapján, véleményem szerint, kétféle ember van: hívő és hitetlen ember. Hívő ember az, aki a reménylett dolgok valóságának tudatában meggyőződéssel vallja, hogy a láthatatlan Isten létezik. Meggyőződése, istenhite nem szorul semmilyen bizonyításra, alátámasztásra, észérvekkel megvilágított elméletre. Ezek nélkül is hiszi és vallja, hogy Isten ésszel föl nem fogható, létező valóság.

A hitetlen ember ezzel szemben állandóan keresi, sőt követeli a kézzelfogható, szemmel látható bizonyítékokat, s ha ezek nem állnak rendelkezésére, következésképpen magát Istent sem érzékelheti, láthatja vagy tapinthatja, minden további nélkül kijelenti: Isten nincs! Nem létezik!

Ilyen hitetlen vagy inkább kételkedő ember volt Tamás is, egyike Jézus tizenkét tanítványának. Már a neve is e kételkedést sejteti: Tamás, arámul azt jelenti: iker, kettős, s benne valóban két erő feszült egymásnak, harcolt egymással: a hit és a hitetlenség, amely harc sok esetben a bizonyosság helyett kételkedéshez vezetett. Ez érhető tetten az elhangzott csodás történetben is, mely szerint Tamás csak akkor hajlandó hinni a feltámadt Jézusban, ha láthatja és tapinthatja sebeit. „Ha nem látom a kezén a szegek helyét, és nem érintem meg ujjammal a szegek helyét, és nem teszem a kezemet az oldalára, nem hiszem" – mondja kételkedve.

A nyolc nap múlva újra megjelenő Jézus így szól hozzá: „Nyújtsd ide az ujjadat, és nézd meg a kezeimet, nyújtsd ide a kezedet, és tedd az oldalamra, és ne légy hitetlen, hanem hívő". Csak a fizikai érzékelés után fakad fel Tamás ajkán a bizonyosság szava: „Én Uram, és én Istenem!" Végül Jézus így zárja le a csodás találkozást: „Mivel látsz engem, hiszel: boldogok, akik nem látnak és hisznek".

Lehet, hogy sok hitetlen, kételkedő embernek „megnyílna a szeme", ha ez a csodás történet valóban lejátszódna, s hitetlenből sokan hívővé lennének, ha Jézust vagy Istent megláthatnák, tapinthatnák, érzékelhetnék. Az is lehet,

hogy ez a tapasztalás semmit sem változtatna életükön: hiába jönne közénk feltámadva halottaiból Jézus, hiába öltene látható arcot Isten, egy idő után ezt is megszoknák, s együtt élnének velük, akárcsak bűneikkel, hitetlenül és boldogtalanul.

Beigazolódna, hogy a hit kérdésében nem a látás, a tapintás, az érzékelés a fontos, a boldogító, hogy valójában azok a „boldogok, akik nem látnak és hisznek"! Hány ilyen ember van, aki nem látta Jézust, nem látta Istent, de a hit csodás ereje földöntúli boldogságot varázsol arcára, szívébe, életébe. Ez fedezhető fel azok arcán, szívében, életében, akik alkalomról alkalomra hittel imádkoznak, éneklik a zsoltárt, hallgatják az evangéliumot itt, a templomban, teszik a jót, szolgálják szeretettel az ember boldogulását és a közösség javát a hétköznapokban. S mennyire más, komor, békétlen, boldogtalan azok arca, szíve és élete, akik makacs hitetlenséggel, szüntelenül kételkedve járják az általuk siralomvölgynek tartott világ útvesztőit.

„Boldogok, akik nem látnak és hisznek" – hangsúlyozta Jézus, s a hívő keresztény ember tudja, hogy e világ boldog előrelendítői mindig azok voltak, akik „látatlanul" hittek Istenben és Jézusban, a magasztos eszmékben, s ezekért, ha kellett, életüket is feláldozták. „Csak akkor születtek nagy dolgok, / ha bátrak voltak, akik mertek" – írja Ady Endre, s hozzátehetjük: akik bátran mertek hinni, bár nem láttak! Ilyenek voltak az 1517. október 31-én, 485 éve elindult reformáció bajnokai: Luther Márton, Szervét Mihály, Dávid Ferenc és még sokan mások, akik nem láttak, de annál inkább hittek és küzdöttek Jézus igazáért, egy tisztultabb, boldogítóbb vallásért. Ilyenek voltak 1956 hősei, akik hitték, hogy a sírbatett Szabadság, életük, vérük, áldozatuk árán feltámad halottaiból, s láthatatlanul is boldogít milliókat! Tollas Tibor költő – aki maga is megjárta a kommunista börtönök poklát – ezt írja róluk Túlélők című versében, harminc évvel a szabadságharc után: „Ők élik túl, - a holtak, / a győztes forradalmat". Ma elmondhatjuk, hogy hősi halottaink „túlélték" az elbukott, de mégis „győztes forradalmat", s lelkükkel, szellemükkel – akárcsak Jézus – velünk vannak, hogy hívővé tegyék a magyar nemzet feltámadásában kételkedő „új Tamásokat"! Hogy azok a láthatatlanságban is „lássanak" és higgyenek, s komor kételkedésük boldog bizonyossággá, törhetetlen hitté változzon, szent bizonysággá a gyönyörű költői vallomásban: „Feltámadtál, sírbatett nemzetem, / A hét sebedet látta két szemem, / És kezeden a vasszögek nyomával / Megjelentél a zárt ajtókon által. / A nyüvek között megmozdult a tested, / A sziklakövet félregördítetted, / És eljött közénk a pünkösdi lélek, / S értelme lett értelmetlen igéknek. // Mert én voltam az a Kettős, hitetlen: / Azt hittem, nem vagy, csak a képzeletben, / S hitetlen ujjamat sebedbe mártva / Tudom csak, mi a test feltámadása, / És szólni nem tudok, csak dadogok: / Magyar vagyok. // És köszönöm, hogy szent sebed előtt / Életem tornya összedőlt, / S kiárad bennem boldog szégyenem, / S minden szenvedve hordott kételyem / S a szenvedélyes értelem / Érvénytelen, érvénytelen. // (...) És nem vagyok többé Kettős, csak egy, / Bizonyosság dobbantja szí-

vemet, / S értelme lett a nem-értett igéknek: / Te vagy az út, az igazság, az élet." (Vas István: Az új Tamás)

Adja Isten, hogy a jézusi áldozatot, a hősi kiállást „látva" erősödjön meg bennünk a bizonyosság, hogy a magasztos példa számunkra is örök „út, igazság és élet", általa értelme lesz eddig „értelmetlen, nem-értett igéknek", s hiszem: miénk lesz a „látatlanul" hívők boldogsága. Ámen.

HALOTTAK NAPI EVANGÉLIUM

1Pt 1,24–25

Ilyenkor, ősszel, november elején könnyű beleélnünk magunk az első péteri levél írójának szomorkás hangulatába, hiszen ha körültekintünk, minden hervadásról, enyészetről, elmúlásról, halálról beszél. S ebben az őszi környezetben, halottak napja csak fokozza szomorúságunkat, mert felvirágozott, gyertyafényben úszó sírhantok mellett megállva megváltoztathatatlan tényként állapítjuk meg a levél írójával: „...minden test olyan, mint a fű, és minden dicsősége, mint a mező virága: megszárad a fű, és virága elhull...". Mintha Petőfit hallanánk: „...elhull a virág, eliramlik az élet..." – s úgy tűnik, nagyon kevés, szinte semmi sem marad utána, csak gyász, bánat, fájdalom a hátramaradottak szívében. Különösen, ha idejekorán, tragikus hirtelenséggel elhunyt szeretteink sírjára tekintünk, erősödik fel bennünk e komor hangulat, érzés.

De a bennünk elhatalmasodó szomorúság dacára merem állítani, hogy a sírhantok nemcsak elmúlásról, halálról, hanem valami másról is beszélnek.

Egy lelkész gyakran sétált, imádkozott a temetőben, s közben szinte hallani vélte, amint képzelete vevőkészülékében megszólalnak a sírok, s a halottak életéről beszélnek. A temető sírjai – amint az általában lenni szokott – ott sem voltak egyformák: a jobb módú halottak számára díszes síremléket emeltek, a kevésbé módosak szerény sírhant alatt aludták örök álmukat. Aki azonban a szívekbe lát, más szempontok szerint értékeli a sírokat és a halottakat is.

Ezen más szempontok szerint értékelte azokat a lelkész is. Elnézte egy öreg férfi sírját, aki felesége hamvai mellett pihent. Mivel nem volt gyermekük, sírjuk legtöbbször gondozatlan maradt, csak halottak napjára szokták rendbehozni a jószívű szomszédok. Mégis, az ő sírjuk volt talán a legszebb az egész temetőben. Vajon miért? E kérdésre – a lelkész képzeletének vevőkészülékében – így adott választ a sírhant: Az idős asszonynak egyre gyengült a látása, majd teljesen megvakult. Hamarosan lábai is megbénultak, és ilyen állapotban tíz évig feküdt az ágyban. Férje gondozta, etette, mosdatta. Amikor ő is eltávozott az élők sorából, kezelőorvosa megjegyezte: ez az ember, áldozatos munkájáért, Kossuth-díjat érdemelne. Ő, a férj, természetesen

nem gondolt ilyesmire – fűzte hozzá gondolatban a lelkész –, de azt hiszem, nem maradt el jutalma a „mennyei országházban".

Aztán egy – a bejárathoz közel, az első sorban hivalkodó – svéd gránitból készült síremlékre esett a lelkész tekintete, mely képzelete vevőkészülékébe ezeket mondta: Ez az ember még életében elkészítette síremlékét, mert nem akart akármilyen sírban nyugodni. Hadd lássa mindenki, hogy ő volt a falu legmódosabb gazdája, síremléke holtában is hirdesse egykori gazdagságát! Valójában szegény ember volt ő, mert nélkülözte azokat a lelki kincseket, amelyeket átvihetünk a halál vámhivatalán is. Egyetlen fiával még halálos ágyán sem volt hajlandó kibékülni. Miért haragudott rá? Mert nem azt a lányt vette feleségül, akit apja kinézett számára. Nehéz természetű ember lévén, felesége is sokat szenvedett. A harangozó azt is megfigyelte, hogy mindig csak filléreket dobott a templomi perselybe, egyházáért sajnálta az adakozást, az anyagi áldozatot. Bezzeg a síremlékre nem, pedig rengeteg pénzbe került. Kemény és hideg volt a szíve, akárcsak gránitból készült sírköve. (György Attila nyomán)

E történetre figyelve világossá válik számunkra, hogy a halottak napja, a sírhantok nemcsak elmúlásról és halálról beszélnek, hanem a sírban nyugvók életéről is, amelyből a – fűként megszáradó, virágként elhervadó és lehulló – testen túl. Egyesek életéből megmarad valami, ami széppé, örökértékűvé tette a múlandó földi életet. Megmarad minden gondolat, szó, tett, amely Isten örök beszédéhez igazodott, amellyel az elköltözött, Isten parancsolatainak engedelmeskedve, Isten ügyét, az Igazat, Jót és Szépet szolgálta, míg szíve dobogott. Követendő példája élteti emlékét, s ezzel érdemli ki Istentől az örök élet hervadatlan koszorúját is.

Így élnek és maradnak fenn örökké mindazok, akik számára Isten beszédének hallgatása és megtartása földi életük nagy feladata, szent hivatása és nemes célja volt. A nagy reformátorok, akik Reményik Sándorral vallották: „Mert ami korhadt, az a korhadásé! / És ami lélektől lett: megmarad" (Az óriás). Így él a nagy reformátorok között Dávid Ferenc, a „halhatatlan lelkű reformátor", akinek sírja ismeretlen, teste 423 éve jeltelen sírban pihen Déva vára alatt, de megmarad, él és hat isteni igazságra éhező és szomjazó szelleme, a tiszta jézusi kereszténység helyreállítását sóvárgó-akaró lelke, szívünkből soha ki nem hunyó emlékének lángja.

És hányan és hányan vannak, akiknek fűként elszáradó testét jeltelen-koszorútlan-fejfátlan sír takarja, akiknek élete virágát szabadságért, igazságért, nemzeti hovatartozásért hervasztották le kegyetlen hóhérkezek, de az Isten beszédét, akaratát szolgáló eszméért való áldozatuk, ragyogó, magasztos példájuk élteti lelküket, emléküket. Viszont, aki életével, szavaival és cselekedeteivel szembehelyezkedett Isten beszédével, akaratával, annak csak megvetendő és felejtésre kárhoztatott emléke tesz bizonyságot Isten szeretetére, az emberek tiszteletére, az örök életre való méltatlanságáról!

Milyen jó lenne a halottak napi gyertyák fényében, felvirágozott sírok halk „beszédében", a halál és elmúlás szomorú ténye mellett erre is rádöb-

benni, ezt is meghallani. És számadást tartani, látva a fűhöz, virághoz hasonló földi életet, amit annyi minden elpusztít, lehervaszt: „...egy váratlan nyomás a mellkason és szívroham, jelentéktelennek tűnő, de végzetesnek bizonyuló betegség, baleset jöhet, és búcsút mondunk mindennek". Számadást tartani, felismerve, hogy „a sokat dédelgetett test lélek nélkül csak tárgy. A halál lehánt mindent, gazdagságot, gőgöt, a sokat vitatott nemzeti hovatartozást is, itt megszűnnek a pártok, vége a melldöngetésnek, a tudás, amelyre büszkék voltunk, szétmállik mint a rongy, a pénz, amit kuporgattunk, egyenlő értékű lesz a sárral, s a gyűlölködést, az egymásra acsarkodást felváltja a halál békéje" (P. Vass Magda). Milyen jó lenne felismerni a költő szavainak igazát: „...egyszer e világból kifogyunk, / s a koporsó lesz minden birtokunk" (Szabolcska Mihály), s abból csak az Isten beszédére figyelő, azt megértő és megtartó léleknek van méltó „feltámadása". S ha ez a felismerés, a halottak napi gyertyákkal egy időben örök igazság lángjaként kigyúl a mi szívünkben, hiszem, enyhíteni fogja szívünk hervadás, enyészet, elmúlás és halál miatti fájdalmát is, s „bizton tekintjük zord sírunk éjjelét" (Berzsenyi), megerősödve a hitben, hogy az Úr beszéde és az Úr beszédét szóló és cselekvő gyermekének lelke megmarad, és él örökké. E bátorító hitben született meg a következő versbe foglalt, gyönyörű vallomás is: „Olyan mohón csókolta a dér, / hogy elpirult egy gesztenyelevél. // A sápadtsága bíborszínre gyúlt ... / Nászindulót az őszi szél dúdolt. // Szegény kis élet lázban reszketett / és tudta jól, hogy: elvégeztetett. // A dér ölében gubbasztott a vég / s a fagynak adta fényivó szívét. // Kisemmizetten összepöndörült / a szíve nélkül s haldokolva dűlt // a vén faágra, mint a búcsúzó, / ki azt zokogja: élni volna jó! // Apás kínjában felnyögött a fa / s az ágtól elvált búcsúzó fia // Hullott alá ... de ekkor jöttem én / s kezemre szállt a megfagyott levél. // Alant a földön csillogott a sár, / mint tátott száj, hogy elpusztítsa már. // Nem engedem, érett a szó belém. / Enyém marad a gesztenyelevél. // Hisz én se több, csak kis levél vagyok, / s ha jő a tél majd, én is meghalok. // Én is lehullok ... óh, Uram, kezed / így fogjon fel majd akkor engemet." (Jakus Imre: Egy gesztenyefalevél halálára.) Ámen.

ÜDVÖZÍTŐ, ÉLŐ HIT

Jak 2,14.26

„Testvéreim, mit használ, ha valaki azt mondja, hogy van hite, de cselekedetei nincsenek? Vajon üdvözítheti-e őt egyedül a hit? Mert ahogyan a test halott a lélek nélkül, ugyanúgy a hit is halott cselekedetek nélkül." – hangzott felénk Jakab leveléből, napnál is világosabban adva tudtunkra, hogy csak a cselekedetek által lesz a hit üdvözítő és élő megnyilatkozássá éle-

tünkben. Erre világít rá Jézus is, amikor így tanít: „Nem mindenki megy be a mennyek országába, aki ezt mondja nekem: Uram, Uram, hanem csak az, aki cselekszi az én mennyei Atyám akaratát." (Mt 7,21) Ezt támasztja alá Jakab levelének írója is egy másik helyen: „De az igének ne csupán hallgatói, hanem megtartói is legyetek, hogy meg ne csaljátok magatokat." (1,22) S aki Isten beszédének „nem feledékeny hallgatója, hanem tevékeny megvalósítója: azt boldoggá teszi cselekedete." (1,25)

De vajon milyen az a cselekedet, mely boldoggá tesz minket, és amely egy üdvözítő, élő hit gyümölcseként terem életfánkon?

Egyesek azt mondják, hogy mindenekelőtt az imádság gyakorlása, az imádkozás mutatja vallásosnak az embert. Mások böjtölnek, s azt tartják érdemszerző cselekedetnek. Ismét mások a Szentírást olvassák és magyarázzák állandóan, de sajnos gépiesen, az értelem bevonása nélkül. Vagy úgy, ahogy Bethlen Miklós – a több mint 350 évvel ezelőtt élt erdélyi politikus és író – Önéletírásában rámutatott: „...minden (...) disputációjok arról vagyon, hogy melyik vallás érti, magyarázza jobban a szentírást, annak akaratját, mintsem hogy melyik teszi azt inkább életével,..."

Voltak idők, amikor nagy tömegek zarándokoltak a különböző szenthelyekre üdvösségük érdekében, ahol a szentek használati tárgyainak és bűnbocsátó cédulák megvásárlásával próbáltak megigazulni. S hány külsőséges szertartással, ceremóniával, dogmák követésével igyekszik igazolni az ember ma is vallásosságát, hívő mivoltát. Csak egyről feledkeznek meg sokan: az emberség irgalmas, könyörülő, szeretetből fakadó cselekedeteiről.

Felfogásunk, meggyőződésünk, hogy mindenki hitét tiszteletben kell tartani. Ugyanakkor Széchenyi Istvánnal valljuk: „Tartsa meg mindenki saját hitvallása formáit, ez szükséges. De a fődolog mégis az marad, hogy embertársaival jót tegyen."

Az igaz keresztény tehát hitét nem szavakban, külső ceremóniákban, hanem – a felolvasott bibliai vers szerint – elsősorban cselekedetekben kell megmutassa. Jézus tanításait a szeretet kettős parancsolatában foglalta össze. De ha a „szeresd Istent és embertársadat" csak szavakban megnyilvánuló hit lenne, akkor hitetlenek volnánk, hitünk halott hit lenne. Csak ha tettekben is megmutatjuk, hogy szeretjük Istent, az Igazat, Jót és Szépet, szeretjük az embert, teszünk bizonyságot arról, hogy egy boldogító, üdvözítő hit, élő vallásosság birtokosai vagyunk.

A nagy orosz író, Tolsztoj egyik regényében két, magát vallásosnak tartó ember indul el Jeruzsálembe, hogy ott Istenhez imádkozzék. Zarándoklásuk közben ínséges vidékre érnek, s egy településnél elválnak útjaik: az egyik lemarad, míg a másik továbbmegy, s eljut Jeruzsálembe. Aki lemaradt, vizet keresve betér egy házba, ahol az éhség miatt haldokol már az egész család. Látva siralmas állapotukat, megteszi az elsősegélynyújtást: kenyeret ad nekik tarisznyájából, vizet hoz, hisz a szerencsétleneknek jártányi erejük sincs. Aztán a szent útra szánt pénzen élelmet vásárol, tüzet rak, s enni ad a bajbajutott embereknek, hogy életre kapjanak. Szeretete nem ismer határt: mara-

dék pénzén földet, szekeret és lovat vásárol az eladósodott családnak, hogy új életet kezdhessenek. Így tér haza, anélkül, hogy meglátta volna Jeruzsálemet. De ha nem is jutott el a szent városba, hitét szépen igazolta nemes, nagylelkű cselekedete. S ez a bizonyságtevés töltötte be lelkét azzal a boldogsággal, amit Jeruzsálem látása sohasem adott volna meg neki.

Valahogy így képzelhető el az élő hitű ember, aki a szívből, szeretetből fakadó jó cselekedetet többre becsüli a külsőséges vallásosságnál, s akit élő, jó tettekben megmutatkozó hite üdvösséggel és boldogsággal ajándékoz meg minden élethelyzetben.

Ez a hit üdvözítette és boldogította egyházalapító első püspökünket, Dávid Ferencet is, aki a hagyomány szerint 1579. november 15-én, de a legújabb kutatás eredménye szerint: november 7-én, tehát 423 éve áldozta életét hitéért, Déva vára börtönében.

Nemcsak szóban, beszédeiben, könyveiben, hanem tetteiben is hirdette: „Isten ismeretével egybekötjük az erkölcsök kegyességét és Isten parancsa iránti engedelmességet. Mert aki tetteivel tagadja, szavával híjában erősíti, hogy Istent ismeri, s hasztalan mondja, hogy Krisztusban van és él, aki nem jár világosságban és azon az úton, melyet Jézus megmutatott. Mert ő nyilván valóban mondotta: Amit én tettem s tanítottam, azt tegyétek s tanítsátok. (...) Állítjuk, hogy a kegyesség cselekedeteiben szilárdan meg kell állnunk, mert az az igaz hit, mely a szeretet műveiben nyilvánul."

Ennek függvényében élte hitét, melyért aztán a legmesszebbmenő áldozatot is meghozta, életét is odaadta. S a szeretet műveiben megnyilvánuló, életénél is drágább hit éltette és élteti őt ma is, szellemét a századok ki nem olthatták.

Néhai püspökünk, dr. Varga Béla írja: „Hitünk vértanúhalált halt megalapítójának nagyobb elégtétele nem lehet, minthogy legyünk méltók hozzá bátorságban, kitartásban, Istenben való hitben és embertársaink szeretetében." Tükrözzük hát mindezeket életünk cselekedeteiben, hogy élő, boldogító és üdvözítő legyen a mi hitünk, a dávidferenci örökséghez méltó vallásosságunk. Ámen.

VILÁG VILÁGOSSÁGA VAGYUNK!

Mt 5,14.16

Amikor Jézus ajkán elhangzott ez a kijelentés: „Ti vagytok a világ világossága", az ember egyik legfőbb és legszebb jellemvonását határozta meg. Mert előtte és utána is az ember egyik legnagyobb, Istentől kapott feladata: lelkével, szellemével, életével világosságot, fényt és melegséget árasztani ebbe az annyiszor elsötétülő, elhidegülő világba.

Hogy miként kell „világítani", ezt a lelki-szellemi fényt és melegséget árasztani, azt ő maga örök időkre megmutatta életével, s jöttével: „a nép, amely sötétségben járt, nagy világosságot látott", a „halál árnyékának földjén lakókra világosság ragyogott" (Ézs 9,1) – úgy, amint azt Ézsaiás is megjövendölte. Méltán mondhatta magáról a jánosi evangélium tanúsága szerint: „Én vagyok a világ világossága: aki engem követ, nem jár sötétségben, hanem övé az élet világossága" (8,12). De nem elégedett meg ennyivel, hanem azt szerette volna, ha minden emberben, testvérében tudatosul felhívása: Ti vagytok a világ világossága! Igen, ti is világosság vagytok, bennetek is isteni fény van, de ennek tudatosulnia kell lelketekben, hogy az igazi fényt és világosságot megmutassátok! Istenhez kell hasonlítanotok, mert Ő „világosság, és nincs őbenne semmi sötétség" (1Jn 1,5). Vagy ahogyan a mi Dávid Ferencünk fogalmazott: „A mi Istenünk hasonlatosságára és képére való teremtésünk akkor bizonyíttatik meg, mikor minden szeplő és folt elvétetik, és valóban Isten képe és hasonlatossága fénylik bennünk".

Jézus arra is figyelmeztetett: amint a gyertyát nem azért gyújtják meg, hogy véka alá rejtsék, úgy a lelki, szellemi világosságot sem lehet elrejteni. Azt terjeszteni, sugározni kell, hogy növekedjen Istenországa fénye és világossága. „Akiket Isten lelke megvilágosított, azoknak nem szabad hallgatniuk, sem az igazságot el nem rejthetik" – támasztotta alá figyelmeztetését, másfél évezreddel később, Dávid Ferenc.

S mégis, hányan vannak, akik, ezzel ellentétesen igyekeznek elrejteni a fényt, a világosságot. Akik nemcsak önmagukat, hanem embertársaikat is sötétségben, lelki vakságban igyekeznek tartani, bezárva előttük a lélek, a szellem, a szabadság tágra nyitott ablakait, hogy világtalanokként vezethessenek népeket kényük-kedvük, önző érdekeik szerint. Az ilyenek megfeledkeznek Jézus mondásának igazáról: ha vak vezet világtalant, mindketten gödörbe esnek! A szeretet, a jóság, igazság fénye nélkül pusztulásba rohannak, mint kivilágítatlan jármű a koromsötét éjszakában. Elfelejtik, hogy ők is a világ világossága kell, hogy legyenek, ez legnagyobb hivatásuk, s lelki vakságukban sötétségbe, romlásba akarják taszítani e földet, amelyet Tamási Áron szavai szerint: „...nekünk kell fénnyel behintenünk, ezt nekünk kell kedvvel, kultúrával, sok vágy beteljesítésével mint egy karácsonyfát feldíszítenünk." Elfelejtik: „nincs annyi sötétség az egész világon, hogy akár csak egyetlen kicsi gyertya fényét is kioltsa." (Robert Alden)

Hála a világosságot adó Istennek, a terjedő sötétségben és ellenére, sok lélekben adventi gyertyaként lobog fel a szeretet, jóság, emberség, szabadság, egy szép emberi élet vágya. S hisszük, hogy a sok kicsi lángból akkora fény támad, amely a legnagyobb sötétséget is eloszlatja egyszer!

Jó, hogy vannak olyanok, Isten és Jézus után, akik táplálják, égve tartják a fényt az emberi szívekben. Az elhangzottak fényében dr. Antall József magyar miniszterelnökre emlékezem, halála kilencedik évfordulója alkalmával. Lélekben 15 millió magyar miniszterelnökének nevezte, tartotta magát, amit sokan félreértettek és magyaráztak, olyanok, akik nem lelkiekben, hanem

konok és nemzeteket kegyetlenül elválasztó határokban gondolkoztak és gondolkoznak ma is. De bárhogy is tették, elég idéznem Margaret Thatcher, volt angol miniszterelnök szavait, aki nem volt és ma sem akárki a világ közéletében, melyek szerint: dr. Antall József volt az „Elbától keletre a leglényeglátóbb államférfi". És nemcsak látott, hanem láttatott is, szolgált és világosságot árasztott „balsorstépte" nemzete lelkébe, s lett a világ és a magyarság világossága, aki, míg fáklyaként másoknak világított, önmaga elhamvadott 1993. december 12-én, 62 éves korában. Mi, reménykedő, sötétségben járó, de világosságra vágyó magyarok, halálakor bizonnyal elmondhattuk úgy, amint századokkal előtte, Hunyadi János halálakor: „Kialudt a világ fénye!"

Korai távozása minden jóérzésű, szép eszmékért lelkesedő embert elszomorított, de élete, világossága, lángolása minket is élni, világítani, lángolni serkent, hisz annyi fényre, világosságra van még szüksége a sötétben botorkáló embernek, világnak.

Igen, nagy sorscsapásokban, tragédiákban se feledjük: mi vagyunk a világ világossága, akiknek fényt, meleget, szeretetet kell adnunk, ha méltók akarunk lenni a világosságot árasztó Istenhez, tanítónkhoz, Jézushoz. Persze, hogy ehhez nemcsak „lángoló", lelkes szavak, hanem „fényes", léleklángot igazoló cselekedetek is kellenek. A mi világosságunknak jó cselekedetekben kell ragyognia az emberek előtt, Jézus tanítása értelmében. Hisz mit ér, ha a didergő, fázó, éhező, fényre vágyó embernek ennyit mondunk: melegedj meg, egyél, légy boldog, de semmit sem teszünk jóléte, boldogulása érdekében? Vajon ez a jézusi fény, a szeretet igazi lángolása, kézzelfogható kisugárzása? Biztos, hogy nem! Csak a jó cselekedetekben megnyilvánuló világosság, lelki fény tesz minket is világ világosságává!

Erről tettek bizonyságot a gyulafehérvári római katolikus főegyházmegye hívei is, amikor a Szent Erzsébet ünnepén meghirdetett templomi gyűjtés eredményeként 550 millió lejjel áldoztak árva gyermekek megsegítésére, annak érdekében, hogy sötétségben élő, családjukból kihullt gyermekeknek is jusson egy kis ragyogás és melegség karácsony fényéből. Vajon mi, akikről századokkal ezelőtt méltán jegyezték meg: „úgy szeretik egymást, mint az unitáriusok", mi tudunk-e így „világítani"? Vajon tudunk-e így cselekedni, annak érdekében, hogy kiérdemeljük a „világ világossága" elnevezést? Mindenki válaszoljon tehetsége szerint e kérdésekre. Bárcsak válaszolhatnánk a „világosság" cselekedeteivel, amelyek szolgálják az embert és dicsőítik az Istent, amelyek igaz ünnepet ragyogtatnak ránk és az egész világra. Ámen.

FÉLELEMOSZLATÓ NAGY ÖRÖM

Lk 2,8–11

A karácsonyi történetben a központi helyet az öröm foglalja el. A nagy öröm, amit Jézus születése jelentett és jelent a világnak. De az öröm mellett ott a félelem is: a Jézus születésekor örvendező pásztorokon először „nagy félelem vett erőt" – olvashattuk –, de félelmüket eloszlatta az angyali szózat: „Ne féljetek, mert íme, hirdetek nektek nagy örömet, amely az egész nép öröme lesz: Üdvözítő született ma nektek, az Úr Krisztus, a Dávid városában." A bibliai történet mintegy előképe a mindenkori karácsonyoknak. Mert minden karácsony elhozta a nagy örömet, de többé-kevésbé ott lapult mellette a félelem is.

Ennek igazolására nem kell túl messzire menni a történelemben. Elég, ha egy emberöltőnyi időre tekintünk vissza, hogy megértsük állításom igazát. A szovjet csapatok 1944 karácsonyán körülzárták Budapestet, s megkezdődött a magyar főváros ostroma. Az író, Fekete István december 25-én a következőket vetette papírra naplójában: „Karácsony első napja. Soha ilyen karácsonyt! Szólnak az ágyúk, kerepelnek a géppuskák, és a harcok – állítólag – már a hűvösvölgyi hadapród-iskolánál folynak... Karácsony napja van. Békesség a földön az embereknek. ...Ágyúszó hörög a budai dombok felett." Igen, 57 évvel ezelőtt, Budapesten ágyúdörgés nyomta el az angyalok örömszózatát, s a háború okozta félelem megülte az emberi szíveket.

Jöjjünk kicsit közelebb, fordítsunk néhány lapot a karácsonyi történelemkönyvben. 1956-ot írtak: a térdrekényszerített magyar nép vérbefojtott szabadságharcát siratta, s a szörnyű megtorlás, a kivégzések borzalma karácsonyi öröm helyett rettegést és félelmet szült a lelkekben. Márai Sándor költő, ha nem is örömet, de bátorságot, hitet és reményt próbált önteni a fájdalommal és félelemmel csordultig telt szívekbe, Mennyből az angyal menj sietve című szívbemarkoló versével: „Az üszkös, fagyos Budapestre. / Oda, ahol az orosz tankok / Között hallgatnak a harangok. / Ahol nem csillog a karácsony, / Nincsen aranydió a fákon, / Nincs más, csak fagy, didergés, éhség. / Mondd el nekik, úgy, hogy megértsék. / Szólj hangosan az éjszakából: / Angyal, vigyél hírt a csodáról. /.../ Angyal, vidd meg a hírt az égből, / Mindig új élet lesz a vérből. / Találkoztak ők már néhányszor / – a gyermek, a szamár, a pásztor - / Az alomban, a jászol mellett, / Ha az Élet elevent ellett, / A Csodát most is ők vigyázzák, / Leheletükkel állnak strázsát, / Mert Csillag ég, hasad a hajnal, / Mondd meg nekik - / mennyből az angyal."

Az angyal eljött azután is minden évben, hozta a nagy örömet, de az örömbe mindig félelem is vegyült. Gondoljunk a letűnt rendszerre, amikor az új heródesek parancsa miatt karácsonyt nem ünnepelhettük szabadon, amikor az angyalt télapóvá, a karácsonyfát télifává fokozták le, s már ezek a fogalmak is a félelem hidegét árasztották, az öröm melegére sóvárgó szí-

vünkbe. Gondoljunk 1989-re, a 13 évvel ezelőtti eseményekre. Akkor lerázta a félelem fagyos láncait a karácsonyi öröm, szabadon szárnyalt ugyan az angyali szózat, de hány emberi életbe, mennyi drága vérbe került mindez, hogy féltünk és rettegtünk látva a szabadság „szülési fájdalmait"! És ma? Karácsonyi örömünk fényét ma is elhomályosítja a félelem. Mert gaz, elvakult terroristák oltják ki mosolyogva emberi életek ezreit, okoznak tetemes károkat anyagi értékekben. Sok helyen ma sem pihennek a fegyverek, a pusztulás, a szenvedés, a gyász, a fájdalom, a szegénység és nyomor fagyos kézzel szorongatja az örömre teremtett emberi szíveket! Félelmet és rettegést szül a tébolyult nacionalizmus, nemzetgyűlölet, mely lábbal tiporja legelemibb emberi jogainkat, szánkra szeretné forrasztani édes anyanyelvünk, Himnuszunk drága szavát! Igazat adhatunk a Krónika egyik újságírójának mindezek láttán: „A keresztény világ, amelyhez mi is tartozunk, először tartja meg az új évszázadban és évezredben a szeretet ünnepét. Kimagasló napok következnek, már abban a szomorú értelemben is, hogy ami idő az évszázadból eddig eltelt, a világban sem és itthon sem kimondottan a szeretet jelét viselte magán. Erőszak, viszályok, létgondok nyomasztják az embereket és a népeket. De nem szabad eltekintenünk a reményt ígérő folyamatoktól sem. És attól, hogy mindent megválthat a szeretet ősi, mindenható princípiuma", elve. (Ágoston Hugó)

Bizony, az erőszak megszüntetéséhez, a gondok megoldásához, a félelem eloszlatásához és a karácsonyi öröm felragyogtatásához szeretetre van szükség emberi részről is. Isten nagy szeretetéből nagy örömet szerzett Jézus születésével, ami önmagában véve mindig valóban nagy, de azért nem Ő a felelős, hogy az ember gyarlóságával, gyűlöletével állandóan táplálja a félelem sötétjét, s keserűséggé, ürömmé változtatja sok esetben az istenadta nagy örömöt, nemcsak testvérei, de önmaga számára is!

Ha azt szeretnénk, hogy életünkből tovatűnjön a félelem, és minden ember számára nagy örömöt jelentsen a karácsony, akkor a karácsonyi, meseszerű történetből át kell vállalnunk az angyalok szerepét, hozzáadva cselekvő szeretetünket Isten szüntelenül munkálkodó szeretetéhez. A hitben, hogy így egyszer valóra válhat a nagy örömről szóló, szép, karácsonyi rege, s a reményben, hogy: „Ha ez a szép rege / Igaz hitté válna, / Óh de nagy boldogság / Szállna a világra. / És a gyarló ember / Ember lenne újra, / Talizmánja lenne / A szomorú útra. / Golgota nem volna / Ez a földi élet, / Egy erő hatná át / A nagy mindenséget, / Nem volna más vallás, / Nem volna csak ennyi: / Imádni az Istent / És egymást szeretni... / Karácsonyi rege / Ha valóra válna, / Igazi boldogság / Szállna a világra..." (Ady Endre: Karácsony). Ámen.

KARÁCSONY: MINDENKI „NAGY ÖRÖME"

Lk 2,10 –11

Karácsonyt szép, igaz ünneppé az öröm teszi. Az Istentől ajándékba kapott „nagy öröm", amelyet Ő, Jézussal, kétezer éve ajándékozott, ajándékoz nekünk, minden gyermekének, az egész emberiségnek. Nagy örömet ajándékozó szeretetével a mi édes Atyánk olyan, mint a gyermekének ragyogó karácsonyfával, pompás ajándékokkal örömet szerző drága szülő, édesanya, édesapa, azzal a különbséggel, hogy Ő, Jézusban, szeretetben, békességben, lelki örömet ajándékoz, s ajándéka mindenkié. „...Hirdetek nektek nagy örömet, amely az egész nép öröme lesz: Üdvözítő született ma nektek, az Úr Krisztus, a Dávid városában." – szállt felénk az isteni ajándék érkezését hirdető angyali szózat, örömüzenet.

S ezt az isteni ajándékot magukénak érezhetik, mondhatják dúsgazdagok és koldusszegények, egészségesek és betegek, élő szeretteik körében örvendezők és könnyes szemű, megtört szívű gyászolók. Magukénak mondhatják, érezhetik meghitt családi fészekben, meleg szobában ünneplők és didergő hajléktalanok, dúsan rakott asztal mellett dőzsölők, akiknek a lépes méz is keserű, és ínséges éhezők, akiknek a „kenyérhéj is karácsonyt jelent". Szüleik gondoskodásának melegében sütkérező, ajándékoktól roskadozó, körülbástyázott karácsonyfa alatt vidáman játszadozó gyermekek és a szeretetlenség hidegében fagyoskodó, eldobott, kitaszított árvák, akiknek egy nyájas mosoly sem jut angyalfiaként. Magukénak érezhetik, mondhatják azok, akiknek csupa öröm az életük, de azok is, akiknek karácsony „nagy öröménél" nincsen egyebük. Karácsony nagy öröme mindenkié: Istennek egyetemes ajándéka. S azt senkitől senki és semmi el nem veheti, mert Isten adja, felbecsülhetetlen édesatyai szeretetéből. Egyedül az ember veheti, vetheti el önmagától, vetheti, hagyhatja ki életéből. S ahogy az embert ismerjük, ezt meg is teszi: önkezével veti el sok esetben magától legnagyobb, Istentől ajándékba kapott örömét. Elveti, mert megtéveszti, felborítja értékrendjét e világ: hamis csillogású, hiábavaló, a boldogság álarcát hordozó, de a legtöbbször boldogtalanságot rejtő örömeivel.

Ennek következtében, sajnos, szomorúan kell megállapítanunk, hogy a harmadik évezred elején „elüzletiesedett" maga a karácsony is. Ez ellen emelt szót II. János Pál pápa advent negyedik vasárnapján, a Szent Péter bazilika erkélyéről elhangzott karácsonyi üzenetében. „A betlehemi jászol egyszerűsége éles ellentétben áll azzal a karácsonyképpel, amelyet manapság a reklámok sugallnak az embereknek. A fogyasztói szemlélet veszélybe sodorja a családtagok, illetve a közeli barátok megajándékozásának szép hagyományát, és az egész ünnep hitelességének eltűnésével fenyeget" – hangsúlyozta a katolikus egyházfő. Minek köszönhető ez az elüzletiesedés? – kérdezhetjük. Annak, hogy az ember, elvetve karácsony „nagy örömét", azt a

maga múlandó, kis földi örömeivel helyettesítette. A szemfényvesztő, elkápráztató reklámokra, anyagi értékekre figyel, amelyek ezt mondják neki: mi vagyunk az igazi öröm, nem Isten, nem Jézus, nem az evangélium, minket válassz, és örülni fogsz, boldog leszel. S amilyen balga az ember – tisztelet a kivételnek – őket választja. Karácsonykor pazar ajándékokkal kedveskedik szeretteinek, de nem „csomagolja be", nem ajándékozza senkinek a szeretetet. Szobájában a legújabb kiadású hősugárzó ontja a meleget, de lelke hideget áraszt. Azon fáradozik, hogy zsebe és gyomra tele legyen, s közben észre sem veszi, hogy szívében „a roppant, jeges űr lakik". Elkápráztató fényárba borítja otthonát és utcáit, míg maga az örömtelenség sötétjében világtalanként botorkál. Bizony, ilyenné lesz az ember, ha életéből kiesik a nagy öröm, ha azt e világ „aprópénzű" örömeire váltja, s felelőtlenül eltékozolja karácsony felértékelhetetlen „kincsét". Ezt látva nyilatkozik szomorkásan az egyik katolikus lelkész is a karácsonyvárás kapcsán írt soraiban: „...látom, hogy sürgés-forgás előzi meg ma karácsonyt. És azt is tapasztalom, hogy reklámok és fények hirdetik az ünnep közeledtét. De azt is érzem, hogy 'hangulatos varázsa' eltűnőfélben van. A színes reklámok elvonják az emberek figyelmét a 'lényegről'. Nem is annyira a másik ember, hanem a tárgyak foglalják el a Kisded helyét. Azét, Aki a 'világba' jött, de Akit sem akkor, s ma még kevésbé 'fogadnak' be." Írása végén hangja bizakodóvá válik: „...személy szerint karácsony 'csendes éjjelén' dicsőséget szeretnék zengeni Istennek. Én, a kis ember, a teremtmény, hálát szeretnék rebegni csendesen, együtt a többi jóakaratú emberrel. Mert hiszem, hogy vannak, akik karácsonyt Istenért és Istennel szeretnék ünnepelni. Mert hiszem, hogy vannak még olyanok, akik karácsonykor Isten ajándékára éheznek: a megváltás, az öröm, a béke és szeretet igazi Ajándékára." (Reszler Mihály) Ez kellene: Istenért és Istennel ünnepelni a karácsonyt, „éhezve" és megköszönve a „nagy örömet", amellyel megajándékozott. Együtt ünnepelni Istennel és minden emberrel, hisz Jézus az „egész nép", minden ember örömére jött, drága ajándékként e földre. És tovább ajándékozni ezt az örömet a szeretet, a jóság, a gondoskodás, a szolgálat áldott cselekedeteiben. Kosztolányi Dezső írónk erről a felnőtt koráig őt elkísérő, és őt felnőttként is boldoggá tevő örömről lelkendezik egyik írásában, mely örömet, Isten után, édesapja ajándékoz neki a boldog gyermekkor ölén. „Valaha, abban az ősemberi derengésben, melyet gyermekkornak szokás nevezni - írja –, így december közepén édesapám sötét hajnalban kelt és éjfél után feküdt. Dolgozószobája műhellyé alakult. Titokzatos neszeket hallottunk onnan, a lombfűrész sikítását, kopácsolást, a gyalu harsogását, s zárt ajtaja mögül az enyv szaga szüremkedett ki, mely gyermeklelkünkben, az eljövendő csodák reményében, valami bűvös illattá változott. Mindig maga készítette játékainkat. Szeretett ezermesterkedni. Előbb ő játszott, aztán mi.

– Kaptam tőle egy ördögmalmot, mely a mozi feltalálása előtt a mozgóképeket sejtette meg velem. Máskor házitelefonnal lepett meg. A padlásról és pincéből hallottam komoly férfihangját. Emlékszem a leydeni palackra,

mellyel a macskákat és cselédeket megvillanyoztam, a gyantalemezre, melyet rókafarkkal kellett megdörzsölnöm s akkor a bodzabábok táncoltak rajta. Utoljára egy kis színházat ácsolt össze, igazi süllyesztővel, huszonöt díszlettel és ötszáz figurával. Ehhez maga írt egy darabot, csengő, rímes versekben.

– Sokszor töprengtem annak idején, hogy miért nem vesz játékot a boltban, mint más úriember. Ez kicsit fájt is. Nem értettem. Hisz nem volt fukar, a pénzt semmire sem becsülte. Most megértem, hogy mért cselekedett így. Ez a sok játék, melyet maga alkotott, a két keze munkájával és képzeletével, annyi idő után egyszerre mozogni és csöngetni, beszélni és hatni kezd rám, itt és ott, az utcán és kirakatokban föltámad, más alakban, de rendkívülien élően és mindenütt jelenlevően. Ezt a megmagyarázhatatlan örömet is ő küldi nekem, onnan messziről" (Öröm).

Ez az édesapa „onnan messziről", a síron túlról is örömet „küldött" drága gyermekének, megajándékozó szeretetével. Isten, a mi édes Atyánk, lelki „messzeségből", időben évezredek távlatából küldi örömszerző ajándékát minden gyermekének, soha el nem fogyó szeretetéből. Ha szívből vágyunk az örömre, a karácsonyra, akkor elfogadjuk ajándékát, és vele – örömszerző tettekben, boldogító szavakban – másokat is megajándékozunk. Elsősorban azokat, akik közelünkben élnek. S ha ezt mindenki megteszi, akkor hiszem, hogy egyszer karácsony „nagy öröme" nemcsak lelki értelemben, hanem minden tekintetben, az egész népnek, az egész világnak, mindenkinek szép, tiszta, ünnepi öröme, áldott ajándéka lesz. Ámen.

VAN-E HELY JÉZUSNAK?

Lk 2,6–7

„Foszlik a fény, fogy a hő, / közeledik az idő, / meg kell már születned! / Gyűlnek is a pásztorok, / igazodik száz torok / édes énekednek. // Nem tudjuk, hogy merre fog / jót jelentő csillagod / rőt egünkre kelni. / De a jászol barma vár, / s három keleti király / készül útrakelni. // Az alázott s a szegény / sorsa sűrű éjjelén / jöttöd után reszket. / Nem lehet, hogy annyi test / s lélek vágyát félrevesd, / és hogy ne szüless meg! // Vérben, vasban nevedet / rebegik a nemzetek, / suttogják a népek. / Vedd le róluk a sötét / égető vasvesszejét, / ahogy megígérted! // Kezük még tán fegyveres, / de a szemük jelt keres, / jelt, ami segítsen. / Ó, ne hadd csalódniok, / szállj közéjük, szép titok, / gyermekarcú Isten! // S mentsd meg, akit szeretünk, / gyermekünk és kedvesünk, / barátunk és vérünk – / S ha majd Krisztus született, / áldd meg, ősi szeretet, / minden ellenségünk!" – fohászkodik gyönyörűen Szemlér Ferenc költőnk Karácsonyra című versében, s fohászában benne zeng a Jézus utáni

őszinte sóvárgás, vágyakozás, mely adventi várakozásaink után minden karácsonykor beteljesül. S nemcsak karácsonykor, de életünk minden napján, valahányszor szívünk sóvárogja és befogadja Jézust és élete nagy ajándékait: a világot és embert megváltó, üdvözítő, boldogító keresztény értékeket.

Isten Jézusban ezeket küldte és küldi ma is, drága ajándékként, minden gyermekének, de ajándékát: Jézust, s vele a szeretetet, a jóságot, a békességet ma sem hajlandó mindenki befogadni, akárcsak a betlehemiek a gyermekét szíve alatt hordozó Máriát és Józsefet, az első karácsony alkalmával.

Bizony, napjainkban is annyi minden megakadályozza Jézus, a szeretet emberi szívekbe való megérkezését. Annyi minden miatt válik ő kitaszítottjává az emberi szíveknek, s nincs, nem marad számára hely a lelkekben. Tegnapi ünnepi beszédemben elhangzott már, hogy – sajnos – a harmadik évezred elején „elüzletiesedett" a karácsony. E kijelentés nem azok ellen szólt, akik a kenyérért, a megélhetésért, jólétük és biztonságuk érdekében kimerítő, fárasztó hajszában sokszor, kereskednek, üzletelnek, közeli vagy távoli piacokon értékesítik becsületes munkájuk, omló verítékük gyümölcseit. Hanem azok ellen, akik karácsonyt egy „jó üzletként kezelik". Nem Jézus, hanem a pénz, a meggazdagodás, a nyereség utáni sóvárgás jellemzi őket karácsonykor is, s mindez kiszorítja Jézust a szívükből, életükből. Azok ellen, akik – megfeledkezve karácsony szíveket gazdagító ajándékáról – méregdrága luxusárut kínálnak a leggazdagabbak ajándékgondjainak megoldásához. A Krónika napilapban olvashattuk, hogy az egyik amerikai, dallasi luxusáruház „őserdőt, drágakövekkel kirakott plüssállatokat, repülőgépeket, festménygyűjteményeket, sétahajókat, személyre szabott diadalszobrokat ajánl a tehetősek karácsonyfája alá", s ezek közül a „legolcsóbb" is dollárezrekbe kerül. Valószínű, hogy egy-egy ilyen „jó üzletű" karácsony után nem fér a pénz a számlájukon, de mit ér mindez, ha nem „Istenben gazdagok", ha üres szívükben nincs helye Jézusnak, a szeretetnek!

Hányan vannak – egyszerű emberek is –, akiknek nem kell Isten, Jézus, karácsony öröme, mert nekik uruk, istenük, örömük a pénz! „Miattam ne csináljatok nagy felfordulást az idén" – írta levelében egy fiú szüleinek. „A karácsonyi fenyőt is megspórolhatjátok. S felőlem a jászol is ott maradhat a dobozban. Ez az ünnep nem mond már nekem semmit! És csak semmi ajándék! Egy csekk is elég lesz nekem..." A szülőket persze bántotta a 17 éves fiú levele, de teljesítették kérését. Aztán évek múltán, a már nős fiú ilyen levelet küldött: „Kedves szüleim! Ünnepelhetnénk-e nálatok ezt a karácsonyt? A régi stílusban, természetesen. A feleségemnek, sajnos, fogalma sincs, milyen az igazi karácsony. S mindketten azt szeretnénk, hogy gyermekünk majd úgy élje meg a karácsonyt, mint ahogy én is megéltem gyermekkoromban. De ne gondoljátok, hogy ez csak formaság nekünk! Azt akarjuk, hogy gyermekünk azzal a reménységgel nőjön fel, amelyet a karácsony ajándékoz." (Hitélet, 1982. dec.) A pénz imádatát, szíve elé tornyosuló akadályát elvetve, Jézust, a szeretetet és reménységet hozót befogadva, így érkezett haza egy „tékozló fiú", s családja körébe – könnyes örömmel – így jött el egy igazi ünnep.

A pénz imádata mellett útját állja Jézus jöttének, szívekbe való megérkezésének a hatalom féltése is. Gondoljunk Heródesre, a kegyetlen, de hatalmát görcsösen féltő királyra, aki Jézus születésekor királyságát, balga módon, veszélyeztetve hitte, s emiatt – Jézust halálra kerestetve – lemészároltatta a betlehemi fiúgyermekeket, az evangélium tanúsága szerint. Nagy költőnk, Arany János, Ráchel siralma című versében énekli meg a véres eseményt, amelyben a gyermekeit sirató anya a király fejére olvassa szörnyű bűnét, s megjósolja Jézus zsarnokság és gyűlölet feletti diadalát: „Zsarnoki féltésed vérengzése volt ez: / De tudd meg, de tudd meg vérszopó Heródesz, / Hogy ő nincs elveszve! / Napjaid számítvák, megifjul az idő, / és, kitől rettegsz, nem féli fegyverid ő, / Az Ige, az eszme!" A hatalmát féltő, véreskezű király néhány év múlva távozott az élők sorából, a felső hatalomnak engedelmeskedve anélkül, hogy szívébe fogadta volna Jézust, a szeretetet. Jézus pedig győzedelmesen vonult be az emberi szívek felé tárt kapuján. Tanítványai után ezrek és ezrek fogadták be őt, s az övéhez hasonló, kínos vértanúság sem űzhette ki Mesterüket szívükből. Istvánt Jézus első vértanújaként tartjuk számon, ezért került névnapja Jézus születésnapja után, karácsony második napjára. Őt is hatalomféltésből követették, ölték meg a zsidó vallási vezetők. Megkövezésekor, akárcsak Jézus, hóhéraiért imádkozott, majd ezt mondta: „Íme, látom az eget megnyílva, és az Emberfiát, amint az Isten jobbja felől áll" (ApCsel 7,56). Azoknak, akik hatalomféltésből bezárták szívüket Jézus előtt, nem volt részük soha büntetésben Isten részéről. Azok magukat büntették és büntetik ma is. De akik Istvánhoz hasonlóan kitárták szívüket Jézus előtt, és befogadták őt, azok előtt Jézus megnyitotta „az eget", kitárta Isten országa kapuját.

Bárcsak mi is megláthatnánk Isten országa kapujának „megnyílását"! Ennek pedig csak egyetlen feltétele van: elhárítva minden akadályt Jézus útjából, megnyitni előtte szívünket, és befogadni őt. Írországban van egy régi szokás. Karácsony estéjén égő gyertyát tesznek az ablakba, hogy Józsefnek és Máriának mutassa: e fény, ez a család otthonába, asztalához várja őket. Karácsonykor és életünk minden napján mi is tegyük ki szeretetünk ragyogó gyertyáját szívünk ablakába, hadd hirdesse e parányi fény, hogy Jézusnak és vele minden testvérünknek van hely a mi szívünkben. Ámen.

SZILVESZTERI SZÁMADÁS

Mt 25,14–21

Az esztendő utolsó estéje, órája, nemcsak az öröm, a mulatozás, a vidámság, hanem az önmagunkba nézés, a számadás alkalma is. Ilyenkor minden istenhívő ember tudja, hogy talentumaival, a rábízott értékekkel el kell számolnia a nagy Gazda, Isten előtt. Ura számadásra szólító kérdésére: mit tettél

a rádbízottakkal? – felelnie kell: kamatoztatta-e talentumait, megkettőzte-e élete értékeit, „Isten drága pénzét", vagy „földbeásva" azokat, tétlenül várta a számadás pillanatát? Úgy van ez pontosan, mint a jézusi példázatban. Azt különösebb magyarázat nélkül is könnyű mindenkinek, akinek van füle, lelke a hallásra, megérteni.

Mégis sokan vannak, akik ebben az évben is elásták talentumaikat. Ami az anyagiakat illeti, test-lélek-idegőrlő igyekezetben, szakadatlan rohanásban próbálták gyarapítani, kamatoztatni azokat, lehet, hogy sikeresen, de az is lehet, hogy fáradságuk értelmetlen, hiábavaló volt, kudarcba fulladt. Azonban a lélek kincseinek gazdagításában, amelyekből Isten nekik is bőkezűen osztogatott, tétlenek voltak. Ott szunnyadtak azok lelkükben, mint elhagyott bánya mélyén a fényes aranyérc, ahelyett, hogy felszínre kerülve, gyarapítsák, gazdagítsák, jobbá, igazabbá, nemesebbé tegyék tulajdonosukat, az embert.

Voltak olyan szolgák, emberek is, akik elpazarolták, eltékozolták az Istentől, Uruktól kapott értékeket, talentumokat, „atyai örökségüket", s a számadás óráján, tékozlásuk nagy bűnének tudatában, szomorú szívvel, könnyes arccal keresik Atyjuk örömöt jelentő hajlékát, megbocsátó szeretetét. S ez még a jobbik eset, hisz Isten kész mindig megbocsátani, hajlékába fogadni, örömtől ujjongó karjaiba zárni hazatérő gyermekét. De hányan vannak, akik eltékozolva életük értékeit, félve Isten atyai szigorától, menekülnek a számadás elől. Pontosabban: menekülnének, de nincs hová, mert Isten elől, akárcsak önmagunk, lelkiismeretünk elől, elmenekülni, elrejtőzni nem lehet! Sokan a halálban keresnek menedéket Isten, lelkiismeretük számonkérő, gyötrő kérdései elől, de Isten ott is megtalálja őket! Arany János Hídavatás című balladájában egy fiatal fiúról van szó, aki utolsó pénzét is eljátszotta a kártyán. A vesztes fiú halálba menekülését mesterien ábrázolja a költő: „A kártya nem 'fest', - a fiúnak / Vérgyöngy izzad ki homlokán. / Tét elveszett! ... ő vándorútnak / - Most már remény nélkül, magán - / Indul a késő éjszakán. // Előtte a folyam, az új híd, / Még rajta zászlók lengenek: / Ma szentelé fel a komoly hit, / S vidám zenével körmenet: / Nyeré 'Szűz-Szent-Margit' nevet. // Halad középig, hova záros / Kapcsát ereszték mesteri, / Éjfélt is a négy parti város / Tornyában sorra elveri, - / Lenn, csillagok száz-ezeri. // S amint az óra, csengve, bongva, / Ki véknyan üt, ki vastagon, / S ő néz a visszás csillagokba: / Kél egy-egy árnyék a habon: / Ősz, gyermek, ifjú, hajadon." S a fiú képzeletében a Duna hullámaiból, megelevenedve, kikelnek a halálba menekülő, magukat vízbeölő emberek, s mintegy felavatva az új hidat, eljátsszák öngyilkosságuk jelenetét. Eleinte csak egyenként, aztán „...seregben, / Cikázva, némán ugranak, / Mint röpke hal a tengerekben, / Vagy mint csoportos madarak /Föl-fölröppenve, szállanak. /.../ Néz a fiú ... nem látja többé, / Elméje bódult, szeme vak, / De, amint sűrűbbé, sűrűbbé / Nő a veszélyes forgatag: / Megérzi sodrát, hogy ragad. // S nincs ellenállás e viharnak, - / Széttörni e varázsgyűrűt / Nincsen hatalma földi karnak. - / Mire az óra egyet üt: / Üres a híd, - csend mindenütt." A mindenét eltékozolt

fiú, a számadás elől, kétségbeesésében, bódult képzelete szüleményeitől elkápráztatva a Duna habjainak sírjába, a halálba menekült. Pedig Isten őt is szerette, s kész volt megbocsátani, és örömébe fogadni tékozló gyermekét. De az, íme, eltékozolt talentumai után, „Isten drága pénzét", az életet is eldobta magától! A nagy Számadás elől menekülve sokan jutottak és jutnak a balladai fiú sorsára, s kevesen, akik vállalták és vállalják az Istennel való szembenézést, talentumaik eltékozlása után. Szégyennel és szorongással a szívükben állnak Gazdájuk elé, s Uruk boldogan fogadja őket. De akkor boldog igazán, amikor látja, hogy szolgái kamatoztatták talentumaikat, s a számadás pillanatában emelt fejjel jelentik: Uram, Gazdám, íme, jól sáfárkodtam! Gyarapítottam a rámbízott talentumokat, értékeket, többé lettem szeretetben, jóságban, emberségben, s mindezzel a Te dicsőségedet, emberek jólétét, Országod épülését szolgáltam.

Boldog a Gazda, de boldog az a szolga, az az ember is, aki szilveszter estéjén, 2001 utolsó óráiban így áll Gazdája, Istene elé, s gazdag lélekkel, kamatoztatott mennyei kincsekkel, nyugodt szívvel halad át az esztendők között, az idő végeérhetetlen folyama felett átívelő számadás-hídon, a hitben, hogy a túlsó parton, éjfélt ütő toronyórák bongása közben, nemcsak egy boldog új esztendő, hanem Urának, édes Atyjának öröme várja. Ámen.

SZÁMADÁS ÖNMAGUNKRÓL

Róm 14, 12

Lassan 2002 utolsó óráihoz, „végpontjához" közeledik életünk. Nemsokára éjfélt üt az óra, s a felzokogó harangok elsiratják, elbúcsúztatják a megöregedett, megfáradt esztendőt, átengedve azt a múltnak, a történelemnek.

A hívő ember, az esztendők őrségváltásának pillanatában, gyermeki hálával és köszönettel fordul édes Atyja felé, hő imával áldva Őt, hogy örök szeretetével, jóságával és gondviselésével az elmúló évben is megtartás és élet volt számára, minden körülményben. Egyben „évzáró mérleget" készít, feltéve a hagyományossá vált kérdéseket: Milyen volt ez az esztendő? Jó vagy rossz? Boldog vagy boldogtalan? Bőséges, gazdag, „kövér" vagy ínséges, szegény, „sovány"? Mit hozott, mit adott számomra? Örömet vagy bánatot? Sikert vagy kudarcot? Szerencsét vagy szerencsétlenséget? Egészséget vagy betegséget? S tulajdonképpen nemcsak egyének, hanem közösségek is számadásra késztetik, vonják az elmúló évet, hogy a jó eredmények biztató fényében, a kudarcokból okulva vágjanak neki az új időegységnek.

Az igazán, mélyen hívő ember azonban nemcsak az esztendőt „vallatja" ilyenkor, annak végén, hanem önmagát is. Nemcsak az év milyenségét megmutató zárszámadás érdekli, hanem önmagáról is „zárszámadást" készít.

Nemcsak a test, az anyagiak, a múlandó értékek évzáró mérlegét állítja fel, hanem mérlegre teszi önmagát, legdrágább értékeit, szívét, lelkét, mert tudni akarja, hogy gazdagodott-e vagy szegényebb lett-e a lelke, mennyei kincsektől „súlyos-e" vagy „híjával találtatott-e" a szíve Isten mérlegén? S teszi ezt azért, mert tudja, hogy nemcsak a lezáruló év, de önmaga sem nélkülözheti a „zárszámadást". És vallja Pál apostollal: „...mindegyikünk maga fog önmagáról számot adni az Istennek."

Igen, önmagunkról csak magunk adhatunk számot Istennek, ezt más helyettünk nem teheti meg, s e számadás elsősorban lelkünkre, szívünkre vonatkozik, „...mert onnan indul ki az élet!" (Péld 4, 23), „ember önmagunkat", életünk minőségét a lélek és a szív tükrözik igazán. S aki ezt a számadást elmulasztja, aki év végén csak az évet veszi számba, a test, az anyagiak, az ész „csalóka" szemüvegén át vizsgálva azt, az végezhet jó számadást, de Istennek tetszőt soha! Ilyet csak az végez, aki Isten „szemével" próbálja számbavenni önmagát, szívét, lelkét, életét, mert az Ő szeme őszinte, igaz énünket láttatja velünk.

A 2003-as Vasárnap évkönyvben olvastam Mindszenty József bíboros rövid írását, amelyben arról van szó, hogy a magyarországi szomorú török idők után, újszerű és mégis evangéliumi gondolatot vezettek be a magyar nép lelkiéletébe. „Év végén három utolsó este – írja Mindszenty –, a napi munka után Budától a Dráváig harangszóra összesereglett a hívő nép a templomban, lelkiismeret-vizsgálatra. Az első estén ki-ki felelt önmagában: mit vétettem az elmúlt évben gondolattal? A második estén: szóval? A harmadik estén: cselekedettel? Gondolat, szó és cselekedet hatalmas világ, belőle alakul ki a lélek zárszámadásának három, földi és örök életre szóló tétele úgy, ahogy a halál után a külön ítélet is ezek szerint megy végbe".

Az Istennek tetsző számadás a mi esetünkben is az lenne, ha Isten szemével nézve szívünket, lelkünket, vizsgálva önmagunkat, 2002 utolsó óráiban mi is feltennénk a számonkérő kérdéseket: vétettem-e az elmúló évben gondolattal, szóval és cselekedettel Isten és ember, végső soron önmagam ellen? Vagy pozitív előjellel fogalmazva: adhatok-e számot nemes gondolatokról, imádságos szavakról és szolgáló cselekedetekről? Felmutathatom-e Istennek tetsző önmagamat az Iránta és embertárs iránti szeretetben, boldogságom és üdvösségem munkálásának szép bizonyságaiban? Vagy gondolataim nemtelenek, szavaim káromlóak, szitkozódóak, cselekedeteim önzőek, Isten gyermekéhez méltatlanok voltak-e? Vajon érdemes lettem-e Isten dicséretére, elmondhatja-e rólam most és a nagy Számadás pillanatában: Jól van, jó és hű szolgám, gyermekem? Vagy most és majd akkor is elmarasztaló ítéletét kell hallanom, lelki értékeim eltékozlása, életem „elégtelensége" miatt?

Úgy néz ki, sok ember nemhogy az év, de élete végén sem foglalkozik ezekkel az életbevágó kérdésekkel. Elvárja, hogy az elmúló év megtegye számadását, de maga önmagáról nem ad számot soha, se Istennek, se embernek. Pedig számára is eljön egyszer az idő, amikor önmagával – akarva-akaratlanul – „el kell számolnia" Istennek. Addig azonban „patópálosan",

ráérősen húzza-halasztja azt, legfennebb a sorscsapások, és a halálfélelem rázzák fel, s kényszerítik számadásra.

Milyen jó annak, aki – ezzel ellentétben – minden év végén Istennek tetsző számadást végez. Nem hangolja le, nem kedvetleníti el az idő múlása, hanem elsősorban arra vágyik, hogy az adakozó, de visszahozhatatlanul elrohanó esztendők ne csak testét, de szívét, lelkét is „öregbítsék", őt szeretetben, jóságban, emberségben, lelkiekben gazdagítsák. Ennek kapcsán – befejezésül – a már öregedő írónőt, Szabó Magdát idézem: „Isten kegyelmi ajándékul azt adta nekem, ahogy az évek szálltak, hogy riadalom nélkül vettem tudomásul: telik az idő, és ifjú arcomat, arányos testemet elkezdi csiszolni, színeiben halványítani, kezdetben alig észrevehetően, majd már látványosan öreggé, legalább is éltesebbé tenni, a magam mögött hagyott egyre hosszabb út. Sosem féltem az öregedéstől, a haláltól sem. Ami megkezdődött, végződik is egyszer. Ami meglepett, az édes és simogató felismerés volt: nekem az öregedés csak ad. S hogy fejében beleszánt sima bőrömbe, vagy nehézkessé teszi a mozgást? Alig számít annak a derűs békének a birtokában, amellyel az ember a tükör helyett önmagával néz szembe, hajdani eseményeket mérlegel." (...) „Nekem a múló idő csak adott. Bátorságot, erőt, emberi tartást, s ha ki is fosztott az ifjúság édes kelléktárából, nem erre lettem érzékeny, hanem az adományára, hogy végre értek mindent, világosan és elfogultság nélkül láthatom a családomat, saját idáig való fejlődésem történetét."

Adja Isten, hogy mi is így adjunk számot Neki önmagunkról, derűs békével, emberi tartással, szeretettel és jósággal a lelkünkben „nézve szembe önmagunkkal", 2002 végén, és majdan, ha véget érnek éveink. Ámen.

SZÉN SÁNDOR

URAM, TE VOLTÁL*

Zsolt 90,1

A feltartózhatatlanul araszoló – vagy ha úgy tetszik –, a rohanó idővel együtthaladó életünk elérkezett az esztendő utolsó vasárnapjához.

Ez a mai vasárnap egy ritka szép, nagy lelki élményt nyújtó természeti jelenségre fókuszolja örömmel emlékező gondolat- és érzésvilágomat, amelyben ez év nyarán feleségemmel együtt részünk volt a „valós-csodák" országában, Svájcban.

Álltunk a kedves város fölötti több száz méter magas vízválasztó hegygerincen. A kitágult láthatár csodálatos, lenyűgöző látvánnyal ajándékozott

* Elhangzott 2002. december 29-én a bukaresti rádióban

meg. Tisztán látni az eget hasogató éles ormokat, lágy ölelésű völgyeket, termékeny mezőket, ózondús levegőjű erdőket, kígyózó, viaduktos, kényelmes autópályákat, pedáns településeket.

Átellenben a sűrű köd szinte karnyújtásnyi közelségbe kényszerítette a horizontot. Elménk tudta, hogy ott a másik oldalon, a másik völgyben is éppen olyan szépségeket rejt a köd, de ott akkor szemünk nem láthatta azokat.

Ez a mai vasárnap vagy akár a két nap múlva beköszönő óesztendő napja is, egy ilyen vízválasztó magaslatként jelenítődik meg előttem, amelyről az ember mintegy alátekint a 2002. év napjainak „völgyére", hogy újra számbavegye ezen életszakaszának változatos eseményeit, amelyek a maguk csalhatatlan, kendőzetlen valóságukban jelennek meg az emlékezés fényében. De a mai nap szimbolikus magaslatáról a szemközti irányban is nézünk-figyelünk, a 2003. esztendő napjainak „völgyére", amelyet birtokában tart a kiismerhetetlenség ködfelhője.

Kedves Testvéreim! Úgy gondolom, nem csupán a magam, de főleg a velem azonos korosztályhoz tartozók véleményét is kifejezem, amikor kijelentem: minél több évet hagytunk magunk mögött, annál erőteljesebb bennünk ezeknek az év végi, kettősirányú, múltra és jövőre néző kitekintéseknek kényszerítő parancsa.

Ötven fele, de ötvenen túl, amikor egyre többször gondolunk arra, hogy „szende papírhajóként, libegve úsznak el napjaink az idő csendes vizein" (Molnos Lajos), amikor egyre gyakrabban sóhajtunk fel: „Úristen, ez a negyvenedik őszöm! Vajon még hány van, kérdezem?" (Jékely Zoltán) – egyre nosztalgikusabb szívvel pásztázzuk végig elmúló éveinket, s egyre szorongóbb lélekkel tekintünk a még lehetséges eljövendőnkre.

De eltekintve ennek az alkalomnak valóban az életkorhoz erősen kapcsolódó érzelmi töltetéhez, azt kell mondanom, hogy ez a mai nap kivétel nélkül minden ember számára ritka jó alkalom - egyáltalán az emberi élet mibenlétének kérdésével szembesülni.

E gondolat mentén megfogalmazható, hogy nem csupán a középkorúak és öregek, de a fiatalok számára is kiváló alkalom és lehetőség múltról és jövendőről elmélkedni.

Így hát életkorunktól függetlenül életre kelnek bennünk a tovatűnő esztendő szívós küzdelmei, életjobbító törekvései, szép és értékes sikerek, de fájdalmas bukások, hitveszejtő sziszifuszi erőlködések, tartalmatlan, üresjáratú napjaink pangásai egyaránt.

És ugyanúgy vagyunk a jövővel is, mely a maga rejtelmes titkaival, de reményeivel, tervezgetéseivel, álmodozásaival, virágzónak vágyott tavaszával, terméshozónak kívánt nyarával és őszével akar életutunk egyengetőjévé válni 2003-ban.

Arra, ami elmúlt, olykor fájó szívvel, máskor pedig örömmel, megnyugvással, mindent visszasíró lélekkel emlékezünk. Legyen bár fájdalmas a múltra való visszaemlékezés, vagy töltse el szívünket az öröm az esztendőnek utolsó vasárnapján, mindannyiunk lelkét az Istenbe vetett hit és az ebből

áradó sokszor megtapasztalt fenséges érzés tölti be, amelyet zsoltárosnál szebben és igazabbul senki emberfia meg nem fogalmazott: „Uram, te voltál nekünk hajlékunk nemzedékről nemzedékre."

Elgondolkozhatunk kedves atyámfiai, micsoda mély és erős érzések szülték meg ezt a vallomást, és az Istenbe helyezett bizalomnak mennyire egyértelmű megnyilatkozásával állunk szemben. Erőtelen és ingatag hitű, alkalomszerűen vallásos emberekként csodálnunk kell a zsoltáríró erős és istenhiten nyugvó vallásosságát, melynek hitelességét éppen ez a gyönyörű gondolat adja.

Kristálytiszta bővizű patakként árad belőle az alázatos gyermeki hála Isten, a gondviselő Atya iránt, és kicsendül harangtisztán a biztonságérzet hangja is, mert életét nem kell féltenie, hiszen az a legjobb helyen van: Isten tenyerén, édes-meleg otthonában-hajlékában, a védelmet nyújtó erős várban.

Pedig az ő élete is szép és boldog, nem-szeretem és nehezen megpróbált napok egymásbafonódásából állt össze. Így, panaszra, méltatlankodásra, miként bárkinek, neki is bőségesen lett volna oka. Nyilvánvaló az is, hogy vallomását nemcsak életének szép napjaira alapozva, hanem annak teljes, mindeneket magában foglaló egészére vonatkozóan fogalmazta meg.

Talán éppen egy esztendő vagy akár földi életének záradékánál szakadt fel belőle ez az istendicsőítés. Mert úgy van az, hogy életünk édes-otthonának, magának a jó Istennek biztonságérzetet adó ölelését nemcsak akkor érezni, mikor úgymond jól megy sorsunk, hanem akkor is, és főleg akkor, amikor beborul fölöttünk az ég. Ezekre az életszakaszokra érvényes a kilátásba helyezett atyai segedelem: „és hívj segítségül engem a nyomorúság idején, én megszabadítlak téged, és te dicsőítesz engem". (Zsolt 50,15).

A 2002. esztendő utolsó napjaiban kíváncsian kérdezzük önmagunktól és egymástól: miként is állunk mi ezzel a kérdéssel? hogyan vélekedik erről a 21. századba belépett keresztény ember?

Egyáltalán: elismeri-e, hogy életének biztonságos, oltalmazó otthona-hajléka maga a gondviselő Isten volt? Önhittségében vagy a végsőkig megkeseredett sorsában felismerni képes-e a gondviselés hajlékának oltalmazó, a küzdelmekhez erőt adó, életét mindenekben támogató nyilvánvalóságát?

Ezek nem a szokványosság diktálta hangzatos, retorikus kérdések, hanem a saját életünk minőségének megállapítására szolgáló, a jól és helyesen értelmezett érdek által meghatározott, szükséges felvetések. Nyomatékosan hangsúlyoznunk kell, hogy rögzüljön már végre, tudatosodjon bennünk: elsőrendű érdeke valahányunknak, kik komolyan kívánjuk venni vallásosságunkat, hogy emberi magatartásunk és életvitelünk legalább megközelítse azokat az igényeket és elvárásokat, amelyeket az emberek, de legfőképpen a jó Isten velünk szemben joggal támaszt.

Kérdezem hát önmagamtól a teljes őszinteség igényességével, de Tőled is Testvérem, amikor úgy általában jól megvoltál, harmónia volt benned és körülötted, egészséged jól szolgált, pénzecskédből viszonylag sok mindenre futotta, sikereket könyvelhettél el, családod elhalmozott szeretetével, az emberek

méltányolták munkádat, szolgálatodat, amikor sikeresen oldottál meg feladatokat, igen, amikor különösebb gond nem volt életedben, hányszor mondtad ki, hányszor futott végig agyadban, öntötte el szívedet a melegség, hányszor eszméltél rá: Uram, és Istenem, mindezt csak Veled és általad, atyai segedelmed támogatásával könyvelhetem el életem szép és értelmes részeként.

Kérdezem önmagamtól és Tőled Testvérem, nem voltam-e, voltál-e önző és mohó, öntelt és gőgös, aki mindent, mi szép és jó, értelmes és értékes volt életedben, csak a magad okosságának, ügyességének, rátermettségének, szívósságának és bátorságának eredményeként tudtad be?

Amikor aztán ágyba döntött a kór, amikor testi és lelki erőtartalékaid rohamosan fogyni kezdtek, amikor megtántorodtál, amikor kárörvendve szembe vigyorogtak, összesúgtak a hátad mögött, és az emberi találékony rosszindulatnak döbbenetes megnyilvánulásaival nem tudtál mit kezdeni, amikor barátságot színlelő kétszínkedők hangyaszorgalommal ásták sírodat, s te a mérhetetlen fájdalmú sorscsapások időszakában nem tudtál Jób lenni, amikor ajkadon a szenvedés igéi hangzottak el: én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engem? –, jutott-e eszedbe, ki tudtad-e mondani: Uram, Te voltál nekem hajlékom, Te vagy az én oltalmazó Istenem?

Oh, igen, minden bizonnyal voltak ilyen pillanataink, amikor jó sorsunkban nem felejtettük ki Istent életértékelő zárszámadásunkból, és voltak pillanatok, amikor balsorsunk idején nem vontuk kérdőre az égi Atyát, mert elnézte, eltűrte, hogy az a bizonyos rossz megessen velünk, és nem sietett mentésünkre, amikor életkínjaink között vergődtünk. Jóleső érzés most arra gondolnunk, amikor nehéz sorsunkban, „mikor völgyünkre tört az áradat / s már hegy sem volt, mely mentő csúccsal intsen, / egyetlenegy kőszikla megmaradt, / egyetlen tornyos szikraszál: az Isten /" – akiben a megmaradás és szabadulás egyetlen lehetőségét ismertük fel, kiről tudtuk: malmai lassan, de biztosan őrölnek, nem siet és nem késik, de mindenüvé elérkezik.

És azt is tudtuk mindig: habár kevesebb volt életünkben az olyan alkalom, amikor istengyermeki mivoltunkhoz mérten viselkedtünk jó és balsorsaink idején, elnézi és megbocsátja azt a sokat, amikor elfogadhatatlan módon reagáltuk le élethelyzeteinket.

Kedves Testvéreim! Saját magunk faggatásával a tovatűnő esztendő teljesebb zárszámadását végezzük el. Mert nekünk nem elég csak számbavenni az óév eseménynaptárát, és nem elég ezeknek a ránk gyakorolt hatás szerinti osztályozása, számunkra az igazán lényeges feladat annak kimondása, hogy mi magunk ezeken a kellemes vagy fájdalmas napokon hogyan viszonyultunk Istenünkhöz. Mondtuk-e ki, és hányszor mulasztottuk el, amit jó és balsorsában a zsoltáros olyan nagy lelki méltósággal, hálás szívvel küldött az égi Atyához: „Uram, te voltál nekünk hajlékunk, nemzedékről nemzedékre".

És teljesen nyilvánvaló kötelezettségünk a mai vasárnapon megvizsgálni saját lényünk szerepét a tovatűnő év szép vagy rút eseményeinek kifejlődésében, lezajlásában. Mert ez a szerep, igenis, fontos tényező volt az események alakulásában. Időnként a dolgok végkifejletében énünk kapta a döntő

főszerepet. Igaz, máskor csak asszisztálnia volt lehetősége, mert az eseményeket minket mindenben meghaladó erők és körülmények irányították. Ez utóbbiak esetében ember és Isten előtt is ehhez mért a felelősségünk, tehát majdnem semmi, de az előbbieknél az a mi vállunkat, lelkünket terheli. Minthogy a sikerélményben is ezen arányok szerint részesedtünk.

A múlt emlékezete a jövőt szolgálja, e bölcs mondást most is időszerűen idézzük. Azért kell nekünk a múltról emlékezni, hogy annak hibáit ismét ne kövessük el. Azért kell nekünk számbavennünk az óévet, hogy annak értékeit átmentsük a rövidesen beköszönő új esztendőbe, azokat még inkább kiteljesítsük, melléjük újakat teremtsünk.

Köszönjünk hát el 2002-től Isten iránti alázatos hálával: „Uram, Te voltál nekünk hajlékunk nemzedékről nemzedékre". Lépjünk majd pár nap múlva 2003 első lépcsőfokára azzal az erős hittel: Uram, Te leszel nekünk hajlékunk nemzedékről nemzedékre. Imádkozzunk buzgó lélekkel jó Atyánkhoz: „és legyen az Úrnak, a mi Istenünknek jó kedve mirajtunk, és a mi kezünknek munkáját tedd állandóvá nékünk, és a mi kezünknek munkáját tedd állandóvá."Ámen.

Könyvszemle

Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés. IV. kötet , N–R. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár – Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár, 2002. 787 l.

Tulajdonképpen ünnepelnünk kellene, hogy hosszas vajúdás után végre megjelent a romániai magyar írásbeliség összefoglaló művének az utolsó előtti kötete. Sőt azt is hozzátehetnénk, hogy a mű egyre tökéletesedett, ez a IV. kötet már mérce lehet, mindazt ténylegesen felöleli, amit az alcímben célul tűztek ki, adatai is szinte hiánytalanok. Csakhogy mennyi idő kellett ehhez, s milyen felemásra sikeredik az egész sorozat!

Balogh Edgár hívására közel 35 éve, 1968-ban gyűlt össze az a tizenegy tagú szerkesztőbizottság, mely aztán hetente ülésezett a Korunk szerkesztőségében, s kidolgozta a lexikon szerkesztési elveit, összeállította a címszójegyzéket, megindította az anyaggyűjtést. Abból a szerkesztőbizottságból ma már csak hárman élnek. Az I. A–F betűkre terjedő kötet munkálatait 1974 végén akarták lezárni, de végül 1980. december 31-ig húzódtak el, s a kötet 1981-ben, a Kriterion Könyvkiadó gondozásában látott nyomdafestéket. Nagy kompromisszumok árán került sajtó alá a kézirat. Az ismételt cenzúrázás nyomán ki kellett hagyni jóformán minden egyházi-vallásos vonatkozást, azokat az írókat is, akiknek csak ilyen jellegű kiadványai jelentek meg. De a politikailag megbélyegzett szerzők, a külföldre költözöttek se szerepelhettek. Ilyen körülmények között a lexikon távolról sem tölthette be a neki szánt feladatot. Mégis, mindenki ünnepelt! Úgy gondolta, hogy a már megindult sorozatot nem fogják leállítani, két-három évenként kijöhet egy-egy kötet. Akkor még négy kötetesre tervezték a lexikont. Az első kötet az akkor félszázados romániai magyar írásbeliség leltárba vételét tűzte ki célul. Mire megjelent, már több mint hat évtized feldolgozására kellett vállalkoznia. Ki is gondolta volna akkor, hogy a IV. kötet megjelenésekor már több mint nyolc évtizedre bővül romániaiságunk, s ráadásul egy politikai fordulat intézményrendszerünket szinte teljesen átalakítja. Csak reménykedhetünk, hogy az V., zárókötet, nem kilenc évtizedet fog feldolgozni! Kétségtelenül, csúcstartó lesz lexikonunk a megjelenési időt tekintve, mert a legnagyobb magyar vállalkozások is jóval hamarabb lezárultak: Szinnyei József magyar írói életrajzi lexikona 1891–1914 között 14 kötetet hozott ki, Révai Nagy Lexikona is 1911-től kezdve másfél évtized alatt megjelent. Talán a Gulyás Pál-féle, 1944-ben elakadt életrajzi lexikon felújított sorozata versenyezhet majd vele.

Az 1981-es I. kötet megjelenése lendületet adott a szerkesztésnek, s 1983. december 31-re elkészült a G–Ke betűket felölelő II. kötet. Ez már az első

kötet kompromisszumait betartva született, de így is az akkori cenzúra újabb és újabb követelésekkel állt elő, azok teljesítése után sem engedte sajtó alá a kéziratot. Ez csak az 1989-es politikai fordulat után, 1991-es impresszummal jelenhetett meg. Szövegében benne maradt a cenzúra és öncenzúra okozta számos megfogalmazás. De itt jelent meg először az első felekezeti összefoglaló címszó (*izraelita egyházi irodalom*), melyre hárult az ilyen jellegű egyéni címszavak pótlása. A III. kötettől kezdve Balogh Edgár – korára való tekintettel – átadta a főszerkesztői tisztséget Dávid Gyulának, de valójában tovább folytatta a levelezést, aprómunkát a kötet mielőbbi összeállításáért. S kétségtelenül az ő érdeme, hogy 1994-ben sajtó alá került a III. kötet. A kézirat lezárásával kapcsolatban elvi vita alakult ki: legyen-e az ezutáni köteteknek egyezményesen 1989 decembere az adatgyűjtési határa, vagy újabb és újabb időpontokat állapítsunk meg. Ez utóbbi nézet kerekedett felül. Így a harmadik kötetnek 1992. december 31. lett a lezárási ideje. A lexikont élete főművének tekintő Balogh Edgár a IV. kötet munkálatait is elindította. Lényegében szerkesztőbizottság nélkül dolgozott, mert a szerkesztők egy része rendre eltávozott az országból vagy az élők sorából, a még aktívak – maga az új főszerkesztő is – olyan társadalmi feladatokat kaptak, amelyek mellett alig jutott idő szerkesztőségi ülésezésre, szócikkírásra. Balogh 1996-ban bekövetkezett halála után a lexikon is a tetszhalál állapotába került; egy darabig még a Kriterion szerkesztőségében Szilágyi N. Zsuzsa viselte gondját.

A IV. kötet támogatását és kiadását 1995-től felvette kiadói tervébe az Erdélyi Múzeum-Egyesület, de aztán évről évre elhangzik a közgyűléseken, hogy a kézirat véglegesítése elmaradt, a kötet átkerül a következő évi tervbe. Időnként már az is felmerül, hogy nem érdemes folytatni a lexikont, nincsenek munkatársai, a nagy időeltolódás miatt célkitűzését sem tudja teljesíteni. Végül mégis a józanabb felfogás győz: a főszerkesztő más kötelezettségeitől szabadulva kézbe veszi a munkát, 2001 őszén az Arany János közalapítvány támogatásával két ösztöndíjas főmunkaidős szerkesztőt sikerül alkalmazni Ábrahám Iza és Gyárfás Zsuzsa személyében. Így az elvileg 1995. december 31-én lezárt kötet kéziratát 2002 szeptemberében tudják sajtó alá adni, s a nagyváradi nyomdának köszönhetően decemberre el is készül a kötet: a kolozsvári Kriterion Napok keretében december 20-án mutatja be Egyed Ákos EME-elnök és Ábrahám Iza szerkesztő.

A IV. kötet is az alapító szerkesztőbizottság égisze alatt jelent meg, a felsorolt 12 személyből ötön (Balogh Edgár, Kacsó Sándor, Köllő Károly, Sőni Pál, Venczel József) már halottak, hárman Magyarországon élnek (Láng Gusztáv, Szabó Attila, Tóth Sándor), úgyhogy lényegében csak a főszerkesztő, Dávid Gyula, valamint Benkő Samu, Gábor Dénes és Kántor Lajos vehetett részt a munkában. A 23 szakszerkesztőből csak 9 azonos az első kötetével, közülük is három már halott, úgyhogy itt Gaal György, Kántor Lajos, Kötő József, László Ferenc (zene), Murádin Jenő és Murádin László képviseli a folytonosságot. Rajtuk kívül még 15 helyi szerkesztőt is felsorakoztat a kötet. A szócikkíró munkatársak száma összesen 82. Az első kötetektől elté-

rően itt minden szócikk végén szerepel azonosító névjegyük. Ábrahám Iza számításai szerint e kötet szócikkeinek összterjedelme 60 000 sor, a teljes, előszóval és mutatókkal ellátott kötet 1014 kéziratoldalt, vagyis 50,73 szerzői ívet tett ki. A szócikkek száma 650 körül mozog. Egy szerzőre 7,74 szócikk esik, 714 sor átlagterjedelemmel. Tizenhat cikkszerző teljesített az átlagon felül.

E kötet szócikkeinek is jelentős hányadát a személyi címszavak teszik ki. Lényegében mindenki, aki tett, alkotott valamit a romániai művelődési életben, itt megtalálható. Valamikor volt olyan mérce, hogy a legalább két kötettel szereplők kerülhetnek be önálló címszóként. De ezt főleg az újabb időkre vonatkoztatva lehetetlen betartani. A régiek esetében pedig, ha még begyűjthetők az adatok, érdemes megörökíteni őket. E kötetben feltűnően megnőtt az egyházi–vallásos kiadványok szerzőinek a száma. Ugyanakkor a két legnagyobb felekezet egyházi irodalmát ismertető összefoglaló szócikk is itt jelent meg: Kozma Zsolt 29 hasábon mutatja be a református, Köllő Károly pedig 37 hasábon a katolikus anyagot. Nehéz feladat hárul e szerzőkre, mert pótolniuk kell az első két kötet hiányait, de csak utalhatnak azokra a szerzőkre, kiadványokra, amelyek az utóbbi kötetekben önálló címszavakat kapnak. A jelentősebb írókra, tudósokra vonatkozó szócikkek inkább csak tájékoztató jellegűek lehetnek, a főbb adatok felsorolása mellett utat nyitnak a további kutatáshoz, bibliográfiai támpontul szolgálnak. Egy Nyírő József, Olosz Lajos, Panek Zoltán, Reményik Sándor esetében ez lehetett a fő szempont. Nagyobb gondot okozhatott a már régebb elhunyt, egy-két tanulmány, szerkesztői munka miatt felvett személyek adatainak a tisztázása. Néha a születés vagy halál dátumát, az életpálya utolsó szakaszát lehetetlen volt kideríteni. Csak a Nagy családnevű tollforgatókból több mint százan kerültek be e lexikonba, s több mint 60 oldalon találhatók adataik. Igaz, néhányan közülük csak utalószóként iktatódtak ide: más néven vagy gyűjtő szócikkben kell keresni őket. Sokukról e lexikonon kívül más helyen nem marad fent adat.

Két személyi szócikket itt ki is egészítenénk. Pekri Géza, a dicsőszentmártoni egykori alpolgármester, emlékíró elhalálozási adatait kérdőjel helyettesíti. Az előttünk fekvő nyomtatott gyászjelentés szerint élete 80. évében, 1965. február 12-én hunyt el Marosvásárhelyen és 17-én temették az ottani római katolikus temetőbe. Péterfi István , a biológiai szakíró, 1978. május 9-én nem Kolozsvárt halt meg, hanem mint az Államtanács alelnöke mexikói kiküldetésben, a Magyar Életrajzi Lexikon 1994-es kötete szerint Mexikóvárosban. Katonai pompával temették el a kolozsvári hősök temetőjének díszsírhelyére. Megakadt még szemünk a Pezderka Sándor műfordító nevén. Dávid Gyula jellemzi az egykori félelmetes politikai lektor hatáskörét és „irodalmi munkálkodás"-át. Már csak e sorokért is érdemes volt felvenni a lexikonba. De azért hihetetlen, hogy sem születése helyét, még csak évét se lehessen felderíteni...

Értékesnek véljük az egyes városok magyar irodalmi életének a számbavételét. Kis városi művelődéstörténetekké kerekednek ezek a szócikkek,

rendszerint felölelik az 1918 előtti időket is, s összképet nyújtanak a város egyesületeinek, társaságainak, nyomdáinak, könyvkiadónak a munkálkodásáról, a megjelenő sajtótermékekről, a városra vonatkozó irodalomról. S eközben az ott élő nevesebb írók-költők közéleti szereplésére is utalás történik. Így szerepel Nagybánya 6, Nagyenyed 8, Nagyszalonta 8, Nagyszeben 4, Nagyvárad 24, Petrozsény 5, Nagykároly 5 hasábos címszóval. Nagyvárad címszava eddig az előző kötetek viszonylatában is a legterjedelmesebb, a Kolozsvárénál is hosszabb 3 hasábbal. Utána rögtön következik a „Nagyváradi Állami Színház Szigligeti Ede Társulata" címszó, mely 9 hasábon tárgyalja a város színházi hagyományait is. Kolozsvár esetében viszont hiányzik a színház, még utalószót sem kap. Egy kis logikával az „Állami Magyar Színház" címszónál az I. kötetben lelhetjük meg adatait. Ez az akkori elvárásoknak tett engedmény volt. De az utalószót majd Sepsiszentgyörgy és Temesvár esetében ki kellene tenni. Hasonlóan e kötet *opera* szavához is jól fogott volna az utalás az „Állami" kezdetű szócikkhez.

Két címszótípust – épp romániaiságából kifolyólag – lexikonunk hozott létre. Ezek a feldolgozott időszakon és területen kívül esők itteni kultuszát, utóéletét hivatottak feldolgozni. A régebb meghaltak esetében az „Orbán Balázs emlékezete"– típusú címszavak születnek, s az illetővel kapcsolatos, minden 1918 utáni romániai publikációra, megemlékezésre utalnak. Orbánon kívül Oláh Miklós, Ormós Zsigmond, Oroszhegyi Józsa, Pápai Páriz Ferenc, Pázmány Péter, Petelei István, Petőfi Sándor, Pósta Béla, Purjesz Zsigmond, Rákóczi Ferenc kap ilyen típusú címszót. A fejedelmeknél maradva az előző kötetekben még Bethlen Gábor szerepelt ilyen szócikkel. Vajon János Zsigmond, Báthory István vagy I. Rákóczi György kultusza nem érdemelt volna hasonló összefoglalást? A kortárs, Románián kívül élő írók esetében a „Radnóti Miklós és a romániai magyar irodalom" szócikk-típus tartalmazza az író itteni hatásának, utóéletének, művei kiadásának a feldolgozását. E kötetben még Németh Lászlónak jut ilyen szócikk.

A lexikon irodalmi jellegét növelik a kapcsolatokat és kölcsönhatásokat vizsgáló szócikkek: összehasonlító irodalomtudomány, örmény–magyar irodalmi kapcsolatok, román–magyar irodalmi kapcsolatok. Különösen az egyes műfajok, fogalmak itteni jelentkezését vizsgáló szócikkek igen gazdagok. Íme, a „népi"-vel kezdődőek: ~ élettörténet; ~ gyógyászat; ~ hiedelem; ~ irodalom; ~ játékok; ~ kollégium. Csak ezek után jönnek a népköltészet, néprajzi irodalom, népszínház, népzenekultúra terjedelmes szócikkei. Az irodalmi társaságok, csoportosulások, nyomdák, könyvkiadók, folyóiratok és újságok címe-nevei mellett a viták anyagának összefoglalása is igen tanulságos. A „Nem lehet" például 12 hasábot kap, a „romániaiság" 8 és felet. Ennek a ma többektől vitatott jelzőnek a használatát Kristóf György, majd Gaál Gábor indokolta meg, utóbb azonban erősen politikai felhangot kapott: a magyarországitól való elkülönülést hangsúlyozta a kommunista időkben. Napjainkban igyekeznek elkerülni leírását. A lexikon címében is szereplő kifejezés történetét ismerteti a szerző, Dávid Gyula, s bár tartózkodik az egyér-

telmű állásfoglalástól, sejteti, hogy – a csángókra is gondolva – nem túlhaladott használata.

Azt még indokoltnak vélhetjük, hogy a „nemzetiségi kérdés irodalma" megkapta a maga szócikkét, de a pártok aránytalan szerepeltetése meggondolkoztató. Az Országos Magyar Párt 23 hasábot kap, a Romániai Demokrata Szövetség még utalószót sem. S még hány pártalakulatot lehetne számba venni!

Meglepő olyan szócikkek felbukkanása, mint az „ősnyomtatvány" vagy a „rovásírás". Végül is ezeknek csak a szakirodalma révén lehet közük a lexikon tárgyához. Vitatható az a meghatározás, hogy a 15-16. században készültek az ősnyomtatványok. Minden lexikon és szakkönyv csak a 15. századiak esetében használja e kifejezést. Akkor viszont nem lehetne tárgya a szócikknek, mert Erdélyben csak a 16. századtól kezdve készültek nyomtatványok. A 16. századi anyagot a Régi Magyar Könyvtár címszó alatt szokták emlegetni.

A IV. kötet rövid előszava „romániai magyar Noé bárkája"-ként említi a lexikont, amelybe minden beletartozik, s megkérdőjelezi, hogy érdemes-e majd az V. kötet után kiegészíteni az eddigieket. Nem kellene-e egy új, ténylegesen irodalmi szaklexikont összeállítani. Kétségtelenül ma már nehéz az irodalomba sorolni a gazdag orvosi, műszaki, zenei, képzőművészeti anyagot. Mégis az azóta 2003. január 22-én megtartott munkatársi gyűlés amellett voksolt, hogy az V. kötet szerkesztése mellett, azzal párhuzamosan el kell készíteni a pótkötetet is, s szükséges a szerkesztőbizottság megújítása, új munkatársak bevonása. Az V. kötet ezernél több tervbe vett címszavából eddig vagy kétszáz készült el, reméljük, hogy a folyamatos munka ezúttal nem akad el.

A kötet unitárius vonatkozásai nem túl gazdagok. Természetszerűleg az V. kötetre maradnak az „unitárius" szóval kezdődő címszavak, még egyesületek, folyóiratok neve sem esik a N–R betűközbe. Beke György jegyzi az „Orbán Balázs emlékezete" címszót, de ebben az egyházi vonatkozásokra, folyóiratokra alig-alig tesz utalást. Adatgazdag személyi szócikket kap Nagy Albert (1902–1970) festőművész, ??Nagy Ferenc (1915–1976) biológus egyetemi tanár, Orbán János Dénes (1973) költő, Pálffi Márton (1873–1936) műfordító, kollégiumi tanár, Pálffy Antal (1903–1973) Bolyai-kutató matematikus, Pálfi Miklós (1895–1981) tordaszentmihályi népi író, Pap Géza (1920–2002) és Pap István (1915-1994) mezőgazdasági írók, Pap Lajos (1922-1962) meseíró, Pataky Etelka (Gidófalvyné, 1898–1984) festőművész, továbbá a színpadi író és dalárdaszervező Péterffi Gyula (1878–1942). Pálffy Ákost, Péter Lajost, Rostás Dénest és [Sütő] Nagy Lászlót a következő kötet címszavaihoz utalják. Nem kizárt, hogy még több unitárius személyiséget is fel lehet fedezni a kötetben. Hiszen – ez is egy hiányosság – a felekezeti hovatartozásra nem történik utalás, legfeljebb az iskola neve sejteti, hogy a megfelelő felekezet tagjáról lehet szó. Végül – talán nem túlzunk, ha – Paget Jánost is méltónak véljük egy emlékezetét megörökítő címszóra.

Dr. GAAL GYÖRGY

Hugo Meltzl – Samuel Brassai: *Acta Comparationis Litterarum Universarum.* Jahrgang I. Anul I. (1877). Reeditat de – Neu herausgegeben von Horst Fassel. Cluj-Napoca – Klausenburg, 2002. 331 l. [Presa Universitara Clujeana]

A kolozsvári sajtótörténet legérdekesebb, s mindmáig nem eléggé értékelt fejezetét képezi az Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok (ÖIL). Az 1872-ben megnyitott kolozsvári egyetem legidősebb és legfiatalabb tanára, a matematikát tanító polihisztor Brassai Sámuel és a német szakos Meltzl Hugó fogott össze szerkesztésére. Az ötletet minden bizonnyal németországi tanulmányai idejéről Meltzl hozta magával, de szüksége lehetett a minden új iránt fogékony, nagy nyelvtudású, tekintélyes Brassai támogatására, szerkesztői tapasztalataira, s nem utolsósorban anyagi hozzájárulására. Az 1877 januárjában megindított folyóirat első három évfolyamát együtt szerkesztették, majd fokozatosan Meltzl kezébe összpontosult a számok gondozása. Egyetemi nyugdíjaztatásakor, 1883-ban Brassai visszavonult a szerkesztéstől, de munkatárs maradt. A 70-es évek végén élte a lap virágkorát. 1880-ra 97 munkatársat tartottak számon, szinte valamennyi kontinensről. A címet eleinte hat, majd tizenkét nyelven tüntették fel. 1879-től a magyar helyett a latin lesz a főcím: Acta Comparationis Litterarum Universarum. Eleinte – július és augusztus kivételével – havi két számot hoznak ki, tíz-tíz számot kötetbe foglalnak. Az 1880-as évek közepére a fáradtság jelei mutatkoznak a lapon: 1885-ben csak egy kötetet sikerül kihozni. Bár 1886-tól új sorozatot indít Meltzl, ennek összevont számai, rendszertelen megjelenése, a külföldi munkatársak elmaradása előrevetíti az 1888 elején bekövetkező megszűnést. Így is húsz kötetet tesz ki a lap. Úgy tűnik, sehol a világon nincs teljes sorozata. Hiszen az utóbbi évfolyamok számai 50–100 körüli példányban jelentek meg.

A lapot azonban az teszi igazán nemzetközileg figyelemre méltóvá, hogy egy akkoriban új tudományágnak teremtett világviszonylatban elsőként fórumot. Ehhez járul a lap soknyelvűsége, több mint húsz nyelven jelentek meg közleményei, a világnyelvek mellett finn, svéd, holland, izlandi, dán, örmény, román, albán, cigány, kínai, japán, arab, gael szövegeket, népköltészeti alkotásokat olvashatunk. A német és francia mellett a magyar a lap hivatalos nyelve. De a szerkesztők azt tartják helyesnek, hogy a dolgozatokat azon a nyelven írják, amelynek az irodalmára vonatkoznak.

A szász és cipszer ősökre visszatekintő Meltzl a kolozsvári Unitárius Kollégium diákjaként az 1850-es években tökéletesen megtanult magyarul és Petőfi csodálójául szegődött. Ő a Petőfi Irodalmi Iskola megalapítója. Így nem csoda, hogy folyóiratában is fórumot teremtett a Petőfi-kultusznak (Petőfiana), akárcsak az általa tisztelt német filozófusnak (Schopenhaueriana) vagy a sokra értékelt népköltészetnek (Symmikta).

Az ÖIL-ről jó száz éven át csak a magyar szakkutatók tudtak többet az általánosságoknál. Meltzl halálakor, 1908-ban inkább különcködő professzor-

ként emlékeztek rá, aztán gyorsan elfelejtették. A terjedelmes Brassai-irodalom is a polihisztor szerkesztői munkásságának egyik kuriózumaként kezelte a lapot. Sem Kerekes Ábel 1937-es Budapesten megjelent Meltzl-monográfiája, sem a Petőfi-kutató Meltzlt bemutató Kristóf György írta tanulmány (1957) nem sokat segített a lap nemzetközi megismertetésében. Berczik Árpád szegedi germanista 1959-ben megjelent francia és 1962-es német nyelvű értekezése, majd Vajda György Mihály komparatista professzor 1962-es német és 1965-ös angol nyelvű dolgozata az éppen fellendülő világirodalom- és összehasonlító irodalom-kutatók figyelmét felkelthette az ÖIL iránt, de ezek nyomán is legfeljebb regisztrálták a lap létét. Az 1960-as évek végén, 70-es évek elején Kolozsvárt is felfigyeltek a folyóiratra. Mikó Imre, Engel Károly, Kozma Dezső és alulírott is foglalkozott vele. 1975-ben pedig a Kriterion Könyvkiadó Téka-sorozata számára válogatást állítottunk össze az ÖIL anyagából. A kötethez írt bevezető-tanulmányunk és jegyzetanyagunk a lappal kapcsolatos minden fontos dokumentumot felölelt. Sajnos, ezek a magyar és román nyelvű (Engel Károly) közlemények, kötetek alig-alig váltak ismertté a határokon túl, s világviszonylatban észrevétlenek maradtak.

Így válhatott aktuálissá az ezredfordulóra az ÖIL újbóli felfedezése, világviszonylatban való megismertetése.

A kolozsvári egyetem egykori tanítványa, jelenleg a tübingeni egyetem Dunai Sváb Történeti és Honismereti Intézetének munkatársa, Horst Fassel vállalta magára, hogy a Babeş–Bolyai Egyetem német tanszékével együttműködve újranyomassa az ÖIL évfolyamait. A 2002 őszén megjelent első kötet a folyóirat 1877-es évfolyamát teszi közkinccsé abból a meggondolásból kiindulva, hogy a folyóiratnak alig néhány könyvtárban található meg a többé-kevésbé teljes sorozata. A lap anyagát tehát el kell juttatni a kutatókhoz. Mi csak sajnálhatjuk, hogy – anyagi okokból – nem a hasonmás kiadás, hanem a betűhű újranyomtatás mellett döntöttek. Mert a lap formátuma, tördelése, egész tükre a maga nemében szintén egyedülálló volt. A kiadói jegyzet szerint csak a nyilvánvaló sajtóhibákat korrigálták. Az újranyomásból keletkezett A4-es formátumú tekintélyes kötethez összefoglaló tartalomjegyzék, Andrei Marga kolkozsvári rektor és Horst Förster tübingeni intézetvezető előszava valamint Fassel terjedelmes Meltzl-tanulmánya és -bibliográfiája társul.

Horst Fassel *Lomnitzi Meltzl Hugo (1846–1908) és az összehasonlító irodalomtudomány kezdetei* című, több mint húszlapos német nyelvű tanulmánya négy fejezetre oszlik. Az első az ÖIL huszadik századi recepciójával foglalkozik. Az összehasonlító irodalomkutatás aacheni professzorának, Hugo Dyserincknek 1991-ben megjelent komparatisztikai szakkönyvéből vett terjedelmes idézettel adja meg az egész dolgozat alaphangját: németországi indíttatások nyomán Meltzl kolozsvári tanárként alapította meg Európa úttörő összehasonlító irodalmi folyóiratát. Ezt alátámasztó német szerzőktől vett idézetek után az 1960-as évektől kibontakozó magyar és román kom-

paratisztikai szakirodalom első utalásait is említi. Helyes meglátása szerint – világviszonylatban – nagyon kevés megközelítőleg teljes sorozata található a folyóiratnak, ezért nem kutatták és értékelték eléggé, s ezért szükséges most az újranyomtatás útján közkinccsé tenni. Felsorolja, hogy a kolozsvári egyetemi és akadémiai könyvtárak sorozatai mellett még jelezték az ÖIL meglétét az Osztrák Nemzeti Könyvtár, Magyar Nemzeti Könyvtár (bizonyára OSZK), Frankfurt am Main, Weimar, Mainz, Velence (Biblioteca Marciana) könyvgyűjteményeiben. A berlini Állami Könyvtár sorozata a háborúban pusztult el. Tudtunkkal a budapesti Petőfi Irodalmi Múzeumnak is van egy elég teljes sorozata.

A tanulmány harmadik és negyedik fejezete Meltzl életútját és tanári pályafutását követi nyomon. Származására, iskolás éveire vonatkozóan igen kevés adatot talál. Viszont németországi tanulmányait illetően alaposabb munkát végez: tisztázza, hogy 1866 és 1872 között mely éveket töltötte Heidelbergben, Lipcsében és Bécsben, kiknek a kurzusait hallgatta. Rámutat, hogy az eddigi feltételezésekkel ellentétben nem lehetett Friedrich Nietzsche diáktársa Lipcsében, Heidelbergben viszont kollegája volt Eötvös Lorándnak. Nem Lipcsében, hanem 1872 júliusában Heidelbergben szerzett doktorátust filozófiából és újabbkori német irodalomtörténetből. Meltzl Schopenhauer iránti csodálatát Fassel a lipcsei Rudolf Seydel, valamint a heidelbergi Julius Holtzmann professzorok hatására vezeti vissza.

Meglehetősen vitatható a dolgozatnak az az állítása, hogy Eötvös Loránd ajánlására nevezte ki az apa, Eötvös József kultuszminiszter az akkor csak 26 éves Meltzlt a kolozsvári egyetem tanáraul. Már csak azért is, mert a kinevezések idején már jó ideje nem Eötvös, még csak nem is utóda, Pauler Tivadar, hanem Trefort Ágost a kultuszminiszter. Ő terjeszti az uralkodó elé a kinevezendők névsorát. Kétségtelenül nagy bizalomelőlegezés volt ez az éppen csak ledoktorált fiatal iránt.

Meltzl kolozsvári életére, egyetemi pályájára vonatkozóan is kevés adatot talál Fassel. Az egyetem nyomtatott tanrendjei alapján körvonalazza előadói-kutatói tevékenységét, s utal rá, hogy a rektori és dékáni munkásságáról majd levéltári kutatással lehet többet megtudni. De addig is jó lett volna átlapozni az egyetem értesítőinek másik két sorozatát, az Almanachot és a Beszédeket. Ezek rengeteg adatot szolgáltatnának. E fejezetben találunk utalást Meltzl külföldi utazásaira (Szicília, Görögország, Egyiptom), és arra, hogy a róla szóló megemlékezések inkább csak különcségeit soroljál fel.

Fassel tanulmányának több mint felét a negyedik fejezet teszi ki. Ennek címe is hangsúlyozza, hogy az „első európai összehasonlító irodalmi folyóiratot" mutatja be. Meglepő, hogy éppen a címben helytelen a megszűnés dátuma: a szövegből is kiderül, hogy nem 1887-ben, hanem 1888-ban jelent meg az utolsó szám. Megismerhetjük a folyóirat történetét, megjelenési korszakait, címváltozásait. Itt próbálja tisztázni Brassai szerepét a lap megjelentetésében. A Brassaival kapcsolatos megállapítások többszörösen is arra utalnak, hogy a szerző alig-alig ismeri az utolsó polihisztorról szóló terje-

delmes irodalmat. Brassai nem a Bölcsészeti karon tanított, s volt dékán, hanem a Matematika–természettudományin. S bár a bölcsészetin is tartott 1876-tól szanszkrit és összehasonlító nyelvészeti előadásokat, azért a legkevésbé szokták őt klasszika-filológusként értékelni. Úgyhogy nem áll az a feltételezés, hogy Meltzl azért vonta be a szerkesztésbe Brassait, mert ez mint a kar dékánja támogathatta a lapot. Brassai a dékáni tisztségen túl is nemzetközi kapcsolatokkal és szerkesztői gyakorlattal rendelkező igen tekintélyes tudós volt. A 31 éves Meltzlnek még anyagi szempontból is szüksége lehetett Brassai támogatására. Az viszont tény, hogy a folyóirat szellemi irányítása Meltzlre hárult. Tőle származik a szerkesztői program, az összehasonlítás mikéntjére vonatkozó cikkek többsége: világirodalommal, összehasonlító irodalomtörténettel, poliglottizmussal, fordítástudománnyal, a népköltészet megismertetésével akar foglalkozni. Vagyis világkultúrát, az internacionalizmust, a toleranciát állítja előtérbe a XIX. század második felében, a nacionalizmus virágkora idején.

A további alfejezetek Meltzl irodalomfelfogását és ennek tükröződését a lap hasábjain vizsgálják. Meltzl leginkább lipcsei professzorától, Johannes Minckwitztől vette át azt a nézetet, hogy a nemzeti irodalmakat egy-egy nagy egyéniségük összegezi és képviseli, mint ahogy például a magyar irodalom színtézisét Petőfi nyújtja. Ennek ellenére a világirodalmat még a nemzeti irodalmak összességeként fogja fel. A hasonlítás két módszerét dolgozza ki: a közvetlent (poliglottizmus), amikor a hasonlító mindegyik vizsgált alkotás nyelvét ismeri, és a közvetettet, amikor fordítások segítségével történik az összevetés. Meltzl nagy érdeme, hogy a műirodalom mellett a népköltészeti alkotások összehasonlító kutatását is szorgalmazta.

Fassel számba veszi az ÖIL kapcsolattartásának fórumait, vagyis kikkel kollaborált Meltzl célja megvalósítása érdekében. Felsorol egyetemi tanszékeket, folyóiratokat, egyetemi tanárokat és rokon felfogású tudósokat. Őszintén szólva – a folyóiratokat kivéve – a másik három kategória megkülönböztetésének nem sok értelmét látjuk: az egyetemi tanszék is akkoriban egyetlen oktatót jelentett. Kétségtelenül hasznos a munkatársak azonosítása, főbb adataik összegyűjtése.

A Meltzl-féle összehasonlító irodalomtudomány vagy – az ő szavai szerint – „jövőtudomány" érdemeit számba véve három vonatkozást domborít ki a szerző: A. a tárgy–téma–motívum összefonódás párhuzamos vizsgálatát szorgalmazta a lap; B. Meltzl nemzetközi tudományos viszonylatban elősegítette a nyelvészeti, irodalmi, kultúrantropológiai kommunikációt; C. fordításokkal, recenziókkal elősegítette a kölcsönös irodalmi recepciót. Külön hangsúlyt fektetett az alkotó recepcióra: a mű kongeniális utánköltésére. Meltzl csak a kezdetekig jutott el, de jövőtudománya „egy minden irodalmi vonatkozást átfogó összehasonlító irodalomtudomány akart lenni" – állapítja meg összegzésében Fassel.

A kötetet Meltzl-bibliográfia zárja: önálló tudományos kiadványok (26 cím), kiadások és fordítások (17), folyóiratban megjelent tanulmányok (86),

fordítások (12), ÖIL-antológiák (2), Meltzlről szóló lexikonszócikkek (6), bibliográfiák (2) és önálló tanulmányok (50). A könyvészet alapjául az 1937-es Kerekes Ábel-féle disszertáció bibliográfiája szolgálhatott, de ezt gondosan kiegészítette a szerző az újabb nemzetközi irodalommal.

A tanulmány és a bibliográfia átnézése után az eddigi észrevételeinkhez még hozzá kell fűznünk egyet: a szerző, még ha a bibliográfiába fel is veszi, nem ismeri eléggé a Meltzlre és folyóiratára vonatkozó - meglehetősen gazdag - magyar szakirodalmat. Bizonyára ez azzal is összefüggésbe hozható, hogy nem tud eléggé magyarul. Tanulmánya hivatkozásaiban is csak más nyelven közlő magyar szerzőkre utal. Így német-szempontú lett az új Meltzl-kép. Ami végül is ellensúlyozza az eddigi magyar-szempontú bemutatások egyoldalúságát. Alulírott a szerző figyelmébe ajánlja két régebbi dolgozatát, melyek a bibliográfiában nem szerepelnek (közülük az első Meltzl iskolás éveire és családjára, halálára vonatkozóan több olyan adatot tartalmaz, melyeket Fassel ezután tisztázandónak vél): *Meltzl Hugó útja Petőfiig* (Utunk, 1983. ápr. 15.); *Angolszász vonatkozások az Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapokban* (Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, 1985. 77–80.). Hasonlóképpen Mikó Imre Utunkbeli cikke (1968. szept. 20.) és Brassai-kötetének *(Az utolsú erdélyi polihisztor.* Bukarest, 1971.) az ÖIL-re vonatkozó fejezete (129–134.) bekerülhetett volna legalább a könyvészetbe.

Az ÖIL első évfolyamának újranyomtatott 20 száma a mai nyomdatechnika lehetőségeivel igyekszik tükrözni, utánozni a folyóirat egykori tördelését, betűtípusait. Még a gyakori görög idézeteket is eredetiben adja. A soknyelvűség ellenére kevés a sajtóhiba. Ez a szövegeket gépbe tápláló Nicoleta Botezatut, a kolozsvári Egyetemi Könyvtár munkatársát és Monika Jekeliust, a szöveg szerkesztőjét dicséri.

A kiadványt forgatva felmerül bennünk a kérdés, hogy ez a sorozat - legalább német földön - hozzáférhetővé teszi-e az ÖIL-t. Mert a kutatók majd böngészhetik, de igen kevesen fogják érteni a sokféle nyelven írt szöveget. Az egyes évfolyamok után nem lehetett volna-e németül vagy angolul összefoglalni a nem német/angol nyelvű tanulmányokat? Főleg azokra gondolunk, amelyek irodalomtudományi szempontból jelentőséggel bírnak. Fassel tanulmányát a következő kötetben angolul is közzé lehetne tenni. Mert a komparatisztika nyelve ma már az angol, s az ÖIL-t csak méltó angol ismertetések útján lehet bevinni a világ szakirodalmába.

Dr. GAAL GYÖRGY

ESZMÉK – GONDOLATOK

Minden vallást jónak tartunk, ami azt jelenti, hogy a magunkét nem becsüljük semmire. *(Makkai Sándor)*

Ne templomainkban legyen szent az Isten, hanem szívünkben, mert lerombolható mindaz, amit emberkéz alkotott. Azt a templomot tartsuk tisztán, amit nem a füst, nem a por, hanem a rossz gondolatok szennyeznek be, amit nem az égő gyertyák világítanak meg, hanem Isten világossága és a bölcsesség fénye. *(Lactantius)*

Az istenek adnak minden jót az embereknek úgy most, mint hajdan. Azonban mindazt, ami rossz, káros és haszontalan, azt nem az istenek ajándékozzák az embereknek sem hajdan, sem most, – hanem ők maguk botorkálnak bele ezekbe elméjük vaksága és balgasága folytán. *(Démokritosz)*

Minek csapjuk be magunkat? Nem kívülről jött a mi rosszaságunk: bennünk van, egészen a zsigereinkbe telepszik, és azért gyógyulunk nehezen, mert nem tudjuk, hogy betegek vagyunk. *(Seneca)*

Az isten nem mindennek, hanem csupán a jónak az oka. *(Platón)*

Vádolni istent: az a legkényelmesebb. *(Euripidész)*

A többi élőlénnyel szemben az ember sajátossága, hogy ő az egyedüli, aki felfogja a jót és a rosszat, az igazságost és az igazságtalant... *(Arisztotelész)*

Az igazság nem akkor születik, amikor az emberek rátalálnak. *(Pascal)*

Az igazság olyan gyümölcs, amelyet csak egészen megérve kell leszakítani. *(Voltaire)*

Az igaz ügynek nincs rá szüksége, hogy igazságtalanság árán győzzön. *(François Mitterrand)*

Az igazságtalanság viszályt, gyűlölködést és harcot, az igazságosság ellenben egyetértést és barátságot hoz létre az emberek közt. *(Platón)*

Lehetetlenség, hogy valaki igazságtalanságot szenvedjen el, ha nincs, aki elkövetné az igazságtalanságot... *(Arisztotelész)*

Jobban óvakodjunk igazságtalanságot tenni, mint olyat elszenvedni. *(Platón)*

Sokszor az jár el igazságtalanul, aki valamit nem csinál, nemcsak az, aki valamit csinál. *(Marcus Aurelius)*

Az igazság szép és rendíthetetlen, barátom; de úgy látszik, nem könnyű arról az embereket meggyőzni. *(Platón)*

Önmagát ítéli el az író, ha felmenti a bűnöst. *(Publilius Syrus)*

Csúnya dolog másként beszélni, és másként érezni: mennyivel csúnyább másként írni, és másként beszélni! *(Seneca)*

Egyházi élet – Hírek

Az Egyházi Főhatóság tevékenysége

■ Október 19-én Brassóban elkezdődött a rendkívüli egyházköri közgyűlések sorozata, amely 21-én Kolozsváron, 22-én Székelykeresztúron, 23-án Homoródszentmártonban, 24-én Dicsőszentmártonban és 25-én Nagyernyén folytatódott. A közgyűlések tárgysorozatán az Alaptörvény módosítására tett javaslatok feletti határozat, illetve a Zsinat és a Főtanács tagjainak megválasztása szerepelt.

■ A 2002. év negyedik negyedében az Egyházi Képviselő Tanács rendes ülését november 14-én tartotta, amelyen a Zsinat és Főtanács ülésének előkészítése képezte a fő napirendi pontot.

■ Az Unitárius Egyház Zsinata és Főtanácsa november 29–30-án az aranyosszéki Kövenden ülésezett. A legfőbb törvényhozó, illetve kormányzó testületek elfogadták az Egyházi Alaptörvény módosításait, illetve a mellékletét képező szabályzatokat. A Zsinat és Főtanács ülése keretében főhatósági választásokat tartottak, amelyek eredményeképpen *dr. Szabó Árpád*ot újraválasztották a püspöki tisztségbe, *dr. Rezi Elek*et pedig a főjegyzőibe; az Egyház új főgondnokai *Máthé Dénes* és *Kolumbán Gábor* lettek, az új közügyigazgató pedig *Szabó László*. A Zsinat keretében tartott istentiszteleten felszentelték az elmúlt zsinati ülés óta lelkészi oklevelet szerzetteket: *Székely Kinga Réka* (Homoródszentpéter), *Czire Szabolcs* (Kolozsvár), *Ferenczi Enikő* (Kolozsvár), *Berei István* (Kissolymos), *Demeter Erika* (Erdőszentgyörgy), *Simó Sándor* (Homoródjánosfalva), *Szabó László* (Kolozsvár), *Vida Rozália* (Sepsiszentkirály), *Molnár Attila* (Székelykál), *Tódor Csaba* (Homoródszentpál), *Cseh Dénes* (Gagy), *Fazakas Lajos Levente* (Bözöd), *Jenei László Csaba* (Pipe–Szásznádas), *Pavelka Attila* (Magyarzsákod), *Pitó Attila Zoltán* (Tarcsafalva), *Pálffy Annamária* (Marosvásárhely), *dr. Gellérd Judit* (Chico, AEÁ)

Lelkészképzés

■ Unitárius teológiai hallgatóink december 24–27. között a karácsonyi ünnepen legációs szolgálatokat végeztek. Az őket fogadó egyházközségeknek és lelkészi családoknak köszönetünket fejezzük ki az együttlétért.

Lelkésztovábbképzés

■ A 2002. év III. évnegyedének lelkészi értekezleteit egyházköreinkben rendre tartották: október 7-én Kolozsváron, október 10-én Bözödön, október 11-én Ádámoson, október 8-án Fiatfalván, október 9-én Székelyderzsben és október 2-án Nagyajtán. Az értekezletek egyetlen témáját a vallásoktatás kalendarisztikus és tematikus terveinek kidolgozása képezte, *dr. F. Ferenczi Rita* előadótanácsos vezetésével.

■ A IV. évnegyedi lelkészi értekezletekre november elején került sor, a következők szerint: 4-én Kolozsváron, 12-én Jobbágyfalván, 8-án Magyarsároson, 5-én Székelykeresztúron, 6-án Sepsiszentgyörgyön és 7-én Székelyudvarhelyen. A fő előadást *Kovács Sándor* teológiai lektor tartotta Adalék a partiumi unitárius misszió 16. századi történetéhez címmel.

Rendezvények, egyházképviselet

■ Szeptember 29-én az árkosi egyházközség őszi hálaadási ünnepélyén az egyházi beszédet *dr. Szabó Árpád* püspök mondta. Ugyanazon napon tartották a PTI évnyitóját is Kolozsváron, valamint az EMTE évnyitóját Csíkszeredában, ahol az egyház útravalóját *Gyerő Dávid* előadótanácsos tolmácsolta.

■ Október 3-án meglátogatta egyházunkat *dr. Szalay István*, a Magyar Miniszerelnöki Hivatal egyházi ügyekért felelős államtitkára. A vendég főként egyházunk szükségleteiről érdeklődött, és annak általános helyzetképéről tájékozódott, majd ígéretet tett a határon túli magyar történelmi egyházaknak nyújtott támogatás folytatására.

■ Az Erdélyi Magyarok Egyesülete meghívására október 4-én az egyesület budapesti székházában *dr. Gaal György* Erdély unitárius iskoláiról tartott előadást. Ugyanazon a napon a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem marosvásárhelyi évnyitóján *dr. Szabó Árpád* püspök is részt vett, este pedig vendége volt a *Mádl Ferenc* köztársasági elnök tiszteletére adott vacsorának.

■ A Protestáns Teológiai Intézet Unitárius Kara október 6-án tartotta évnyitó istentiszteletét, ahol a szószéki szolgálatot *dr. Szabó Árpád* püspök végezte. *Dr. Rezi Elek* dékán a kolozsvári gyülekezet előtt számba vette az intézet 31 hallgatóját, majd az induló tanév kihívásairól beszélt.

■ Október 12-én a Fadrusz-napok alkalmával tartott ökumenikus istentiszteleten a kolozsvári Szent Mihály-templomban *dr. Szabó Árpád* is beszédet mondott.

■ Október 24-én a történelmi egyházak képviselői, köztük *Gyerő Dávid* és *Mikó Lőrinc* előadótanácsosok, valamint *Székely Botond* felügyelő gondnok, kiszálltak Verespatakra a bányavállalkozás környezetvédelmi következményeinek megvizsgálására.

■ Október 28-án a Lelkészképesítő Bizottság munkaértekezleten foglalkozott a 2002-ben végzett gyakorló segédlelkészekkel, 29-én pedig a 2001-ben végzett gyakorló segédlelkészekkel tartottunk konzultációt.

■ Október 31-én a teológiai hallgatók megkoszorúzták a Házsongárdi temetőben pihenő unitárius nagyjaink sírját.

■ A kolozsvári Unitárius Kollégium november 6–9. között szervezte meg az immár rangos minősítést kiérdemelt III. Kollégiumi Napokat, az időzítéssel is tisztelegvén Dávid Ferenc egyházalapítónk emléke előtt. A menetrend gerincét képzőművészeti kiállítás, diáklap-ismertető, színielőadás, táncház, irodalmi kávéház, iskolatörténeti és műveltségi vetélkedő, gólyabál, versösszeállítás, ismeretterjesztő előadások, népdalverseny és kórusfellépés alkotta.

■ November 9-én az Országos Dávid Ferenc Ifjúsági Egylet szervezte dévai emlék-zarándoklaton 500 zarándok tette tiszteletét Dávid Ferenc emlékműve előtt. A várban tartott istentiszteleten *Bálint Róbert* petrozsényi lelkész végzett szolgálatot, utána a sepsiszentgyörgyi ifjúsági egylet várjátékot adott elő. A zárómozzanatot Kossuth-emlékműsor képezte a református templomban.

■ December 13–14-én Budapesten szervezték meg a határon túli magyar oktatás állapotát számba vevő I. Apáczai Konferenciát, amelyen *dr. Szabó Árpád* püspök a felekezeti középiskolai oktatásról előadást tartott, *Gyerő Dávid* előadótanácsos pedig a bentlakások helyzetét taglaló munkacsoportban vázolta fel egyházunk tapasztalatait.

■ December 21-én indult be a Kolozsvárt és környékét lefedő Agnus Rádió sugárzása. A rádió a történelmi magyar egyházak szolgálatában a vallásos közösségek szükségeit kívánja kezelni, ugyanakkor közel akar kerülni azokhoz is, akik egyházaiktól távol vannak. A rádió adásait minden reggel 3 és 8, illetve délután 12 és 15 óra között sugározza a 88,3 FM hullámhosszon.

Személyi változások

■ *Veres Tímeát*, bethlenszentmiklósi lelkészünk feleségét, alkalmaztuk a küküllői egyházkör könyvelői állásába, 2002. október 1-től.

■ *Szabó Előd* tanulmányait megszakított teológiai hallgatót alkalmaztuk egy évre, segédlevéltárosi munkára, a NKÖM-tól pályázati úton elnyert fizetéssel, 2002. október 15-től.

■ *Lakatos Sándor* teológiai hallgatót fél éves próbaidőre alkalmaztuk a közszolgáltatási rádió, valamint az Agnus rádió unitárius adásainak szerkesztői állásába, november 15-től.

Kiadványok

■ A 2002. év IV. negyedében állandó kiadványaink közül megjelent az Unitárius Közlöny 2002. július–októberi száma 4000 példányban, valamint az unitárius falinaptár és kártyanaptár, az Unitárius Kalendárium és zsebnaptár, az unitárius kollégiumok értesítője, az Unitárius Szószék idei 1–2. száma és a Nők Világa karácsonyi száma. Újranyomott formában, változatlan tartalommal megjelent az Unitárius Káté is, 3000 példányban.

Halottaink

Balogh Ferenc építészmérnök, Unitárius Egyházunk főgondnoka, életének 62. évében, 2002. október 29-én hirtelen elhunyt. Egyházunk szolgálatában felelősséggel és odaadással vett részt, előbb a kolozsvár-belvárosi egyházközség gondnokaként, majd 1996-tól az Egyház főgondnokaként. Életét szolgáló szeretet, hitét cselekedeteiben felmutató hűség és Istenben bízó reménység jellemezte. Temetése november 16-án volt a Házsongárdi temetőben. Emlékét szeretettel megőrizzük.